

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

науковий ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія економічна

Випуск 1

ЛЬВІВ
2012

УДК 330.3:351.748.1
ББК 65.011.3+65.9(4Укр).98
Н 34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Серія економічна: збірник наукових праць / головний редактор Р.І. Тринько. – Львів:
ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 1. – 292 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України (постанова президії
ВАК України № 1-05/6 від 16 грудня 2009 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р.І. Тринько, доктор економічних наук, професор, академік УААН, заслужений діяч науки і техніки України (*головний редактор*); **Я.А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор (*заступник головного редактора*); **І.О. Ревак**, кандидат економічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії:

Г.Я. Аніловська, доктор економічних наук, професор; **Є.М. Палига**, доктор економічних наук, професор; **М.Г. Шульський**, доктор економічних наук, професор; **Б.М. Мізюк**, доктор економічних наук, професор; **С.С. Сливка**, доктор юридичних наук, професор; **В.С. Рудницький**, доктор економічних наук, професор; **О.А. Кириченко**, доктор економічних наук, професор; **В.І. Франчук**, доктор економічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 9 від 30 травня 2012 р.).

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 12093-964Р від 14.12.2006 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 2541 від 26.06.2006 р.

Адреса редакції: Україна, 79007 м. Львів, вул. Городоцька, 26.
Тел.: 233-61-95.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів та рецензентів.

При передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 338.22(477):65.0128

С.І. Лекарь

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ТЕРМІНОЛОГІЇ

На основі теоретичного узагальнення існуючих підходів до розуміння сутності поняття «економічна безпека держави» уточнено її сутність та зміст, визначено взаємозв'язок її структурних елементів як базису досягнення нової якості економічного зростання.

Ключові слова: економічна безпека, національна економіка, термінологічний базис.

Постановка проблеми. Проголошення та реалізація Україною стратегії європейської інтеграції як головного пріоритету зовнішньої та внутрішньої політики на коротко- та довгострокову перспективу обумовлює необхідність забезпечення національної безпеки як комплексу заходів щодо захисту національних інтересів і гарантування безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, чіткої визначеності держави у стратегічних пріоритетах та цілях, які мають відповідати викликам і загрозам сьогодення, її інтеграції у сучасні системи міжнародної і регіональної безпеки.

Одним з пріоритетів національних інтересів є створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення, що визначає важливу роль економічної безпеки як складової цілісної системи національної безпеки України. За цих обставин актуальним питанням є розробка методологічних положень забезпечення економічної безпеки країни, вихідним базисом яких є визначення сутності та змісту категоріального апарату.

Стан дослідження. Дослідженню проблематики забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях управління економікою держави

присвячені роботи таких провідних закордонних та вітчизняних вчених, як: Л. Абалкін, В. Абрамов, Ю. Алтухов, В. Андрійчук, Г. Андрушук, О. Барановський, І. Бінько, В. Богомолов, А. Блінов, З. Варналій, Г. Вєчканов, О. Власюк, В. Воротін, А. Гальчинський, В. Гєєць, Т. Гладченко, О. Гончаренко, А. Горбунов, А. Драга, В. Духов, М. Єрмошенко, А. Захаров, А. Качинський, В. Кириленко, М. Кизим, Т. Клебанова, О. Кириченко, Т. Ковальчук, А. Козаченко, М. Козоріз, Б. Кравченко, П. Крайнев, С. Лаптев, Д. Ляпін, І. Мазур, О. Маліновська, В. Мунтіян, Є. Олейников, В. Ортинський, Г. Пастернак-Таранушенко, П. Пригунов, Н. Реверчук, В. Сєнчагов, В. Сідак, А. Сухоруков, Т. Хайлова, В. Шлемко, І. Шульга та ін. Але незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених у розвиток теорії економічної безпеки суб'єктів економічної діяльності, до сьогодні в сучасній економічній літературі відсутній однозначний підхід до визначення сутності економічної безпеки держави, класифікації її видів та переліку складових цієї економічної категорії. Виходячи з цього, з метою розробки ефективних заходів у системі забезпечення економічної безпеки держави як основи формування національної безпеки країни виникає об'єктивна необхідність в актуалізації зазначених аспектів досліджуваної проблематики.

Постановка проблеми. Метою даного дослідження є визначення фундаментальних теоретичних положень економічної безпеки України та ідентифікації її об'єктів та критеріїв у глобальних викликах сучасності.

Виклад основних положень. Перехід національної економіки до ринкового типу обумовив необхідність формування прозорого та стабільного економіко-правового поля як фундаментального базису соціально-економічного зростання та створення надійної системи забезпечення економічної безпеки держави.

Для розуміння сутності поняття «економічна безпека» насамперед необхідно розглянути сутність поняття «безпека» та «національна безпека».

У найзагальнішому розумінні безпеку визначають як стан захищеності від будь-чого. Саме поняття «безпека» походить від латинського слова «*securitas*», що перекладається як «без турботи, страху». В Оксфордському тлумачному словнику безпеку інтерпретують як:

- «1) свобода чи захист від небезпеки чи тривоги;
- 2) заходи, вжиті для гарантування безпеки країни, особи, цінності» [1].

Поняття «безпека» може застосовуватись як до найбільш загальних речей, так і конкретних ситуацій, пов'язаних з особистістю,

суспільством, державою. Система безпеки охоплює такі основні елементи: наукову теорію (філософію), доктрину (концепцію), політику, стратегію і тактику забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, державних і громадських (недержавних) інститутів та організацій, які забезпечують безпеку особи, суспільства, держави; засоби, способи і методи забезпечення безпеки [37].

Поняття «національна безпека» вперше було введено в американський політичний лексикон президентом Т. Рузвельтом у 1904 році, і вже в 1947 році у США був прийнятий Закон «Про національну безпеку», відповідно до якого була створена Рада національної безпеки. У ньому зазначалось, що «функція Ради – дорадча і полягає в координації внутрішньої, зовнішньої і військової політики, що відносяться до національної безпеки» [2].

Національна безпека містить сукупність превентивних заходів економічного, технологічного, військово-політичного, правоохоронного, дипломатичного та іншого характеру, що розроблені стосовно тих чи тих загроз, як з урахуванням поточного часу, так і в розрахунку на перспективу [22].

Оскільки економіка являє собою одну з життєво важливих сторін діяльності суспільства, то поняття національної безпеки обов'язково включає в себе надійний захист економіки на випадок можливих зовнішніх чи внутрішніх загроз. За цих обставин в економіці поняття «безпеки» розглядається в контексті захисту економічних інтересів держави від негативних наслідків глобалізаційних процесів, фінансових криз, природних катастроф тощо.

Розглядаючи економіку як динамічну систему, що розвивається за рахунок власних механізмів, поняття економічної безпеки можна визначити як адекватне поняттю стійкості і стабільності процесу суспільно-економічного розвитку.

Стійкість і безпека – найважливіші характеристики будь-якої системи, зокрема й економічної, вони вимагають серйозної уваги з боку органів управління будь-якого рівня, особливо в періоди трансформацій у системі [32].

Сутність поняття «економічна безпека» є відносно новим напрямом для вітчизняної науки. Так, у 70-х роках минулого століття під поняттям «економічна безпека» почали розуміти найважливіші складові національної безпеки, і досить швидко цей термін набув широкого поширення в економічно розвинутих капіталістичних країнах. У міжнародній практиці поняття «економічна безпека» з'явилося у 80-ті роки, а утвердилося і стало загальноновизнаним з прийняттям 40-ою сесією ГА ООН (1985 р.) резолюції «Міжнародна економічна безпека».

Це стало поштовхом для появи нової науки про економічну безпеку, яка отримала назву «екосестейт» (economic security of state) і вважається наймолодшою серед наук про державу [25].

В Україні активне вивчення проблематики економічної безпеки та її складових розпочалося лише після набуття статусу суверенної держави у 1991р. Важливі аспекти забезпечення економічної безпеки держави як основи її національної безпеки закріплені у Стратегічній програмі ООН «Цілі тисячоріччя», Законі України «Про основи національної безпеки України» [30] від 19.06.2003 р., Постанові «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [29], схваленій Верховною Радою України 16.01.1997 р., Стратегії національної безпеки України [31], Законі України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [27] від 01.07.2010 р., «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України» [28], затвердженій Міністерством економіки України 02.03.2007 р.

У Концепції економічної безпеки, затвердженій Кабінетом Міністрів України у серпні 1996 р., економічна безпека розуміється як «стан економіки, суспільства та інститутів державної влади, при якому забезпечується реалізація та гарантований захист національних економічних інтересів, прогресивний соціально-економічний розвиток України, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих внутрішніх та зовнішніх процесів» [17].

У Концепції (основі державної політики) національної безпеки України економічну безпеку визначено як такий стан національної економіки і кредитно-фінансової системи, який дає можливість: гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу; забезпечувати стійке функціонування своєї кредитно-грошової системи і задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов [29].

Як пріоритети національних інтересів у сфері економіки визначено створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці, поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв; подолання «тінізації» економіки через реформування податкової системи, оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення впливу капіталів за кордон, зменшення позабанківського обігу грошової маси; здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень та ін. [30].

Узагальнення існуючих підходів до визначення сутності та змісту поняття «економічна безпека» (табл. 1) дозволили виокремити три підходи до її розуміння, які засновані на важливих параметрах економічної безпеки:

перший визначає економічну безпеку як стан захищеності національних економічних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [5; 13; 16; 22; 28; 35];

другий – як можливість (здатність) прогресивного економічного та соціального розвитку (постійного зростання рівня життя і добробуту населення) [3; 25];

третій – базується на ототожненні економічної безпеки з економічним суверенітетом як правом уповноважених народом органів проводити незалежну соціально-економічну політику та зовнішньоекономічну діяльність в інтересах усього населення [20; 23; 24].

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності поняття «економічна безпека»

Автор	Визначення
Абалкін Л. [3]	Сукупність умов і чинників, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення
Белов О. [6]	Стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, суспільства, держави
Гордієнко С. [13]	Надійна захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх, а також зовнішніх загроз, і в першу чергу – прямих та опосередкованих економічних збитків. Стан економічної безпеки оцінюється системою параметрів, які визначають сприятливі умови функціонування економічної системи
Губський Б. [16]	Спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій

Єрмошенко М. [20]	Спроможність держави самостійно виробляти і здійснювати власну економічну політику, а також визначати і реалізовувати власні національні інтереси тощо
Користін О. [22]	Система забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози
Мишина І. [23]	Економічні відносини, горизонтальні і вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів
Молчанова А., Тахтарова Ю. [24]	Стан національної економіки, що забезпечує задоволення життєво важливих потреб країни в матеріальних благах не залежно від виникнення в світовій економічній системі чи всередині країни форс-мажорних обставин соціально-політичного, економічного та екологічного характеру
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [28]	Стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави
Пастернак-Таранушенко Г. [25]	Стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців
Шлемко В., Бінько І. [35]	Такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави

Отже, в умовах зростання зовнішніх і внутрішніх загроз економічна безпека держави виступає дієвим інструментом виокремлення та захисту національних цінностей на різних рівнях національної економіки.

Будучи інструментом економічної політики, економічна безпека пропонує систему критеріїв і показників оцінки стану економічної системи (граничнодопустимих значень економічних показників, за межами яких економіка втрачає здатність до динамічного прогресивного саморозвитку). З іншого боку, економічна безпека є метою економічної політики, оскільки саме економічний добробут створює передумови для гармонійного розвитку економічної системи, який визначає умови економічного зростання [34]

Систематизація економічної літератури, присвяченої проблематиці забезпечення економічної безпеки суб'єктів економічної діяльності, дозволяє говорити про істотну відмінність трактовок поняття «економічної безпеки» в залежності від суб'єктів (рівнів ієрархії управління економікою), стосовно яких використовується дана економічна категорія.

Суб'єктами економічної безпеки вчені визначають особистість, суспільство, суб'єкт господарювання, регіон, галузь (сектор економіки) та державу [7; 9], але слід погодитись з думкою О. Беляєва, який зазначає, що «державна – основний суб'єкт економічної безпеки» [7].

Саме тому в рамках комплексного дослідження термінологічно-го базису поняття «економічна безпека держави» доцільно розглянути існуючі погляди вчених на його сутність на рівні її структурних елементів (табл. 2).

Таблиця 2

**Підходи до визначення сутності поняття
«економічної безпеки» залежно від її суб'єктів**

№ з/п	Суб'єкт економічної безпеки	Трактовка сутності економічної безпеки вченими
1.	Особистість	Стан життєдіяльності людини, за якого забезпечуються правовий та економічний захист його життєвих інтересів, дотримання конституційних прав та обов'язків. Найбільш серйозними видами економічних загроз особистості є порушення прав споживача, не виплата пенсій і заробітної плати, безробіття, неоправне знецінення заощаджень, рекет, шахрайство тощо. Економічна безпека особистості багато в чому визначається станом національної економіки [22]

Продовження таблиці 2

2.	Суспільство	Економічні відносини, горизонтальні й вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [23]
3.	Суб'єкт господарювання	<p>Стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних загроз [33]</p> <p>Рівень захищеності і безпечності ведення підприємством новаторської господарської діяльності на відповідному ринку, пов'язаної із залученням ресурсів, ризиком, є закономірним та має на меті систематичне отримання прибутку [9]</p> <p>Стан найбільш ефективного використання його ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування як у теперішній час, так і в майбутньому. Важливими умовами та елементами у забезпеченні нормального функціонування підприємства є: оцінювання та управління економічними ризиками, загальний стан економіки [22]</p>
4.	Регіон	Здатність регіональної влади забезпечити конкурентоздатність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни як відносно самостійної структури. В основі економічної безпеки регіону як категорії відображаються регіональні інтереси (забезпечення і підтримка гідного рівня життя населення, раціональне використання наявного економічного потенціалу, реалізація незалежної соціально-економічної політики регіону, збалансованість та інтегрованість у фінансову систему країни) та необхідність їхнього захисту від різноманітних внутрішніх (що виникають у межах регіону) і зовнішніх (з боку проведеної економічної політики держави, адміністрацій інших регіонів, іноземних держав) загроз при дотриманні балансу із загальнонаціональними інтересами [22]

Продовження таблиці 2

		Такий стан економічного розвитку регіону, що характеризується найбільш повним та раціональним використанням його економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від дії дестабілізуючих чинників, міцністю взаємозв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів населення регіону в ключі загальнодержавних інтересів [8]
5.	Галузь (сектор економіки)	Стан захищеності галузі від зовнішніх та внутрішніх загроз, що спроможний забезпечити її сталий розвиток та можливість поступового зростання [14]
6.	Держава	Стан, в якому народ може суверенно, без втручання і тиску ззовні визначати шляхи і форми свого економічного розвитку [26]
		Стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та здатний задовольнити потреби особи, суспільства, держави [28]
		Рівень розвитку економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни загалом, належний оборонний потенціал навіть за найбільш несприятливих умов розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів [36]
		Рівень сформованості спеціально створених у країні правових норм, законодавчих та виконавчих органів, а також засобів, методів та напрямів, які забезпечують надійний захист національних інтересів [10]
		Сукупність умов та факторів, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до постійного оновлення і удосконалення; захищеність економічних, політичних, екологічних, правових та інших потреб суспільства і його громадян; забезпечення передумов для виживання в умовах кризи та майбутнього розвитку; захист життєво важливих інтересів країни та її території, зважаючи на ресурсний потенціал, збалансованість та динаміку розвитку; створення внутрішнього імунітету та зовнішньої захищеності від дестабілізаційних впливів; конкурентоспроможність країни на світових ринках, об'єктів і територій на внутрішньому ринку та стійкості фінансового становища; забезпечення належних умов життя та стійкого розвитку особистості, збереження екології [4]

Продовження таблиці 2

	<p>Стан держави, за якого вона стабільно гарантує можливість створення умов для плідного життя населення, розвитку економіки в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців [25]</p>
	<p>Головна складова національної безпеки, яка визначає спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [19]</p>
	<p>Наявність в державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в промисловості, сільському господарстві та в усіх сферах докладання соціально корисної праці, а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенності держави [20]</p>
	<p>Стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення, розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку в майбутньому та в зростанні добробуту її мешканців [12]</p>
	<p>Складна багатофакторна категорія, яка дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства і держави на визначеному рівні [11]</p>
	<p>Захищеність всіх рівнів економіки країни від небезпечних дій, які можуть бути як наслідком свідомого впливу будь-якого чинника, так і стихійним впливом ринкових сил [18]</p>
	<p>Визначає спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [21]</p>
	<p>Стан, за якого внутрішні і зовнішні умови забезпечують можливість економічного прогресу країни, суверенного, без втручання і тиску ззовні визначення шляхів і форм соціально-економічного розвитку в інтересах добробуту народу</p>

Аналіз наведених у табл. 2 підходів до розуміння сутності поняття «економічна безпека держави» дозволяють зробити висновок, що економічна безпека держави впливає на всі структурні елементи, визначаючи економічну безпеку регіонів, галузей економіки, суб'єктів господарювання, суспільства та окремих індивідуумів. В той же час економічна безпека держави акумулює у собі ризики, накопичені на всіх рівнях економіки, що дозволяє зробити висновок про існування взаємозалежного зв'язку між структурними елементами та економічною безпекою держави в цілому.

За цих обставин можна стверджувати, що економічна безпека впливає на весь комплекс економічних відносин, а саме виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ. З іншого боку, як базис національної економічної системи економічна безпека є найважливішою умовою, що визначає характер розвитку всього комплексу економічних відносин.

Взаємозв'язок процесів, складових економічних відносин передбачає комплексний підхід до їх регулювання, що обумовлює взаємозв'язок напрямів економічної політики. Крім того, для досягнення високого рівня економічної безпеки держава має проводити роботу із забезпечення стабільності всіх основних її сфер реалізації: фінансової, ресурсної, воєнно-економічної, зовнішньоекономічної, технологічної, інформаційної та екологічної безпеки, а також соціальних та трудових аспектів та передбачати розбудову ринкових регуляторів економіки.

Висновки. На фоні турбулентності міжнародних фінансових і торгових ринків, яка підвищила внутрішні ризики в Україні, що накопичені протягом останніх років, традиційний підхід до забезпечення безпеки держави, сфокусований на національних інтересах та політичному суверенітеті, зазнає суттєвої трансформації.

Вивчення наукових досліджень проблем економічної безпеки дає підстави зробити висновок, що під економічною безпекою, як правило, розуміється надійна захищеність національних інтересів у сфері економіки від реальних і потенційних внутрішніх та зовнішніх загроз, і в першу чергу, – від прямих та опосередкованих економічних збитків. Це дозволяє визначити економічну безпеку держави як стан захищеності цінностей та інтересів держави від загроз та небезпек, створення можливостей для розширеного самовідтворення для задоволення потреб суспільства і держави на всіх рівнях економіки в умовах глобалізації світових фінансових та торгових ринків.

Економічна безпека може бути досягнута тільки тоді, коли рівень залежності країни від домінуючої економіки (або домінуючої

в економічному, військовому чи політичному відношенні групи країн), а також ступінь загострення внутрішньої політичної, соціально-економічної і екологічної ситуації не перевищує межі, що погрожує втратою національного суверенітету та значним послабленням економічної могутності, суттєвим зниженням рівня і якості життя нації або відкиданням досягнення глобальних стратегічних цілей країни [15]. Крім того економічна безпека України визначає напрями та характер розвитку всього комплексу економічних перетворень у країні, забезпечуючи прогресивну економічну динаміку та зростання добробуту населення. Забезпечення захисту економічних інтересів країни можливе лише за умови консолідації зусиль влади, суб'єктів господарювання та суспільства.

-
1. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford, 1995. – P. 1062.
  2. United States Code. 1988. Ed. Vol. 19. Title 48 to 50. – Washington, DC. 1989. – P. 1045.
  3. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
  4. Актуальные проблемы устойчивого развития: кол. моногр. / В. А. Акимов, Е. В. Бридун, М. Ю. Ватагин и др. ; под общ. ред. И. В. Недина, Е. И. Сухина. – К. : Знання України, 2003. – С. 26 – 29.
  5. Енциклопедія банківської справи України / за ред. В. С. Стельмаха. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
  6. Белов О. Ф. Економічна безпека України: пріоритети та механізми забезпечення / О. Ф. Белов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/book/belov/6.html.
  7. Беляев О. О. Економічна політика: навч. посібник / О. О. Беляев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/17910211/ekonomika/ekonomichna_politika_garantuvannya_ekonomichnoyi_bezpeki.
  8. Вавдіюк Н. С. Діагностика забезпечення економічної безпеки держави на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.10.01 / Н. С. Вавдіюк. – Ін-т регіон. дослідж., 2005. – 20 с.
  9. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
  10. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность : учебник / Г. С. Вечканов. – СПб. : Питер, 2007. – С. 31 – 32.
  11. Вільна енциклопедія – Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Економічна_безпека.
  12. Геєць В. М. Макроекономічні аспекти розвитку послуг оборони / В. М. Геєць, В. В. Дем'яненко // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 111–121.

13. Гордієнко С. Г. Забезпечення економічної безпеки України Службою безпеки // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними. – К., 2001. – С. 121.

14. Горошкова Л. А. Аналіз структури економічної безпеки металургійної галузі України / Л. А. Горошкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2012_18_1/Goroshkova.pdf.

15. Градов А. П. Экономическая безопасность страны. Принципы анализа состояния и противодействия угрозам / А. П. Градов, И. В. Ильин // Экономическая наука современной России. – 2005. – № 3(30). – С. 88–101.

16. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан та стратегія забезпечення / Б.В. Губський. – К.: ДП «Укрархбудінформ», 2001. – 122 с.

17. Данільян О. Г. Національна безпека України: Структура та напрямки реалізації: навч. посібник / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Харків: Фоліо, 2002. – 284 с.

18. Дарнопих Г. Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 «Економічна теорія» / Г. Ю. Дарнопих ; Харк. держ. ун-т. – Х., 1999. – 21 с.

19. Джумурат О. В. Забезпечення економічної безпеки держави шляхом застосування аналізу зовнішньоекономічних ризиків. Східна митниця (Державна митна служба України) / О. В. Джумурат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/3_SND_2010/Economics/58183.doc.htm.

20. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – С. 26.

21. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2003. – С. 53 – 87.

22. Користін О.Є. Економічна безпека : навч. посібник / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко. – К. : КНУВС. – 2010. – 368 с.

23. Мішина І. Г. Проблема формування теоретичних основ економічної безпеки суспільства / І. Г. Мішина // Торгівля і ринок України : темат. зб. наук. пр.; голов. ред. О.О. Шубін. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2004. – Вип. 16. – Т. 1. – 352 с.

24. Молчанова А.Ю. Економічна безпека країни в умовах глобалізації / А.Ю. Молчанова, Ю.О. Тахтарова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_NiIN_2007/Economics/22951.doc.htm.

25. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статистики процесу забезпечення / Г. А. Пастернак-Таранушенко; за ред. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.

26. Політологічний енциклопедичний словник : навч. посібник для студентів вузів. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.

27. Про засади внутрішньої та зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – С. 527.

28. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007 р. /

Правові системи НАУ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>.

29. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січ. 1997 р. № 3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №10. – С. 85.

30. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Голос України. – 2003. – № 134. – 22 липня.

31. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12 лют. 2007 р. № 2105/2007 // Уряд, кур'єр. – 2007. – № 2/43. – 7 березня.

32. Трескунов О.Б. Теоретичні аспекти фінансової безпеки промислових підприємств / О. Б. Трескунов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/iem/bekuzarov/library/article3.htm>

33. Худолій Л. М. Складові економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності / Л. М. Худолій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=455>.

34. Чечель О. М. Економічна безпека в контексті державної економічної політики України / О. М. Чечель. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu/2010_1/doc/3/10.pdf.

35. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД. – 1997. – 144 с.

36. Экономическая безопасность России : общ. курс : учебник / под ред. В. К. Сенчагова. 2-е изд. – М. : Дело, 2005. – С. 72.

37. Юридична енциклопедія : в 6 т. / під ред. Ю. С. Шемученко. – К. : Наукова думка, 1998. – Т. 1. – С. 207.

Лекарь С.И. Экономическая безопасность Украины: понятие и сущность терминологии.

На основе теоретического обобщения существующих подходов к пониманию сущности понятия «экономическая безопасность государства» уточнена ее сущность и содержание, определена взаимосвязь ее структурных элементов как базиса достижения нового качества экономического роста.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, национальная экономика, терминологический базис.*

Lekar S.I. Economic security of Ukraine: the concept and nature of terminology.

Due to the theoretical generalization of existing approaches to understanding the concept of "national economic security" the article specifies its essence and content, and determines the correlation of its structural elements as a basis to achieve a new quality of economic growth is determined.

Key words: *economic security, national economy, terminological basis.*

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Розглядаються питання майнової структуризації суспільства як потенційної загрози виникнення соціальної напруги та стимулювання економічних криз. На основі аналізу літературних джерел показано криміногенний характер приватизації, що призвело до нетрудового збагачення невеликої частини суспільства, гіпертрофованої матеріальної поляризації, втрати моральних переконань та формування середовища, сприятливого до економічних криз.

Ключові слова: майнова нерівність, мораль як фактор економічного розвитку, надбудовні блага, антикризове управління.

Постановка проблеми. Виникнення економічної кризи спонукало науковців, практиків і політиків вдатись до визначення природи та причин їх появи, знаходження механізмів їх попередження та мінімізації негативних наслідків. У більшості публікацій, на жаль, приділяється обмаль уваги такому фактору як деградації моральних переконань, зумовленої нерівністю суспільства. В даній науковій розвідці зроблено спробу розглянути причини кризових явищ через призму майнової нерівності суспільства та деградацію моральних переконань.

Стан дослідження. Питання економічних криз, причин їх виникнення та соціально-економічних наслідків висвітлені в працях таких вчених як В. Гесць, А. Гриценко, А. Гальчинський, В. Бурлачков, І. Дорошенко, В. Клочко, В. Корнєєва, І. Гнибіденко, А. Чухно, О. Васильєв, В. Маневич, О. Яременко та багато інших. Переважна частина публікацій присвячена питанням фінансової та банківської кризи. Досить ґрунтовно висвітлюються шляхи подолання кризових явищ. Наводяться погляди різних авторів на трактування самої суті категорії економічна криза.

В той же час, на нашу думку, недостатньо уваги приділено моральній стороні кризових явищ, зокрема деградації моральних устоїв на ґрунті майнової нерівності суспільства, його криміналізації та духовного занепаду. Автором зроблено спробу розглянути ті аспекти кризових явищ в економіці, які генеруються майновими перекосами та зумовленими ними моральними деградаційними процесами в суспільстві.

Метою даної статті є визначення економічної кризи та окреслення її причин через призму порушення моральних переконань на основі майнової нерівності. Зроблено спробу окреслити вихідні принципи антикризового управління.

Виклад основних положень. З розвитком машинної індустрії докорінно змінилася матеріально-технічна база економіки, яка суттєво змінила умови і характер праці при одночасному виникненні такого феномена як криза. Криза як складне суспільно-економічне явище поєднує в собі дві сторони виробничих відносин: матеріально-технічну та соціально-економічну. Особливістю криз є їх систематична повторюваність. Сама тривалість криз характеризується малими циклами (6–12 років) та великими (40–50 років). Кризи визначають циклічний характер виробництва. М. Кондратьєв ще у 1926 році науково обґрунтував «довгі хвилі» або «великі цикли» економічної кон'юнктури.

Стосовно самого змісту криз, то академік А. Чухно так характеризує цю економічну категорію: «Криза – це одна із форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання і утвердження нового. Водночас з подоланням віджитого неминуче виникає спад виробництва, зростає безробіття, знижуються доходи населення, що негативно позначається на умовах життя людей» [16, с. 4].

Деяко інший погляд на природу кризи має угорський професор М. Шимаї, який вважає, «що криза не означає повного краху даної системи, а є великомасштабним порушенням чи збуренням, яке перешкоджає її функціонуванню або серйозно її гальмує» [17, с. 22].

На багатофакторність економічних криз звертає увагу В. Клочко, зазначаючи, що «сучасна криза не є виключно фінансовою, як це може здатися при поверховому аналізі. По суті це криза процесів відтворення й розподілу благ, криза як виробничих, так і фінансових відносин та інститутів. Сьогодні ж недооцінюється саме відтворювально-інноваційний аспект у поясненні причин криз і шляхів виходу з них» [8, с. 31].

А. Гриценко виділяє три основні складові сучасної світової кризи: цивілізаційну, соціогуманітарну і фінансово-економічну [4, с. 45]. Він вважає, що серцевину сучасної кризи утворює фінансово-економічна криза. З такою позицією автора важко погодитись, оскільки, на нашу думку, першопричиною світової кризи є соціогуманітарна криза. І тут доцільно послатися на авторитет академіка В. Гейця, який вважає, що без вирішення політичної кризи сталого руху в економіці не буде. Посилаючись на Д. Фоміна та Г. Ханіна, академік доходить висновку, що державі та ідеології слід формувати нові конструкції, ідеали та розуміння, спрямовані на створення таких цінностей, як повага до праці, прагнення до чесності та справедливості. Саме ці фактори, на думку В. Гейця, і є головними завданнями модернізації боротьби з кризою. Без глибоких змін у поведінці населення реформи навряд

чи приведуть до сталих успіхів, оскільки у цьому випадку ми виключаємо мотивацію населення до чесного ведення бізнесу і справедливого розподілу ВВП [3, с. 15].

Відсутність шанобливого ставлення до людини праці в нас має глибокі коріння. Т. Кір'ян пише, що «протягом тривалого часу домінування централізованої планової економіки людина праці на словах прославлялася, а насправді її фактично недооцінювали та ігнорували. Нині ж маємо соціально-економічні проблеми незрілої ринкової економіки: безробіття, низький життєвий рівень, неналежна увага до працівника з трудовим досвідом, кваліфікацією, професійними знаннями та навичками, а головне – недостатній рівень соціального захисту найманих працівників. Як наслідок, в Україні відбувається деформація трудових цінностей, масове погіршення якості трудового потенціалу, що відображається у даних статистики та наукових досліджень професійно-якісних характеристик сучасного працівника, оцінок його трудових орієнтацій і мотивації та здатності до продуктивної праці. Проте, незважаючи на таку ситуацію, вважаємо, що вихід з цього негативу можливий завдяки професійному і духовному розвитку людини праці. Водночас це – найважливіший засіб економічного зростання, а також його кінцева мета» [7, с. 69].

На вирішальну роль ідеологічної складової у подоланні економічної кризи робить акцент і академік Б. Панасюк. Він вважає, що «чітко сформована ідеологія суспільства дозволить подолати розгубленість, визначити шлях до стабільного благополуччя, мобілізувати якомога більшу кількість людей на ефективну працю, змусити їх повернутися до активного життя, позбутися культу брехні, підпільної економіки та надуманих привілеїв. В ідеології суспільства мають простежуватися велич національної мети, сила духу її досягнення, міцність волі та традицій народу, національні інтереси України» [12, с. 14].

Сьогодні багато науковців дійшли висновку, що глобалізаційні процеси світового масштабу, поширення кризових явищ, криза індустріальної парадигми економічної теорії, яка проявляється у невідповідності новому фактору виробництва – інформації і знанням зумовлюють відповідні зміни в самій сутності економіки, утвердження нового суспільства, спирається на високпередову технологію і постматеріальну систему цінностей. За словами О. Тофлера, «ми просуваємося від «економіки черева» до «економіки душі»» [15, с. 32, 261].

Дослідження численних публікацій з проблем причини та шляхів виходу з економічної кризи дають підстави віддати значні переваги соціальній політиці, соціальній справедливості. Одним із індикаторів справедливої чи антинародної соціальної політики є політика

доходів. Проблема кількісного оцінювання соціальної політики всебічно досліджена видатним американським соціологом російського походження П. Сорокіним. Оцінюючи масштаби критичної диференціації доходів у країнах Заходу, соціолог дійшов висновку про існування так званої «точки насичення», далі якої суспільство не може просуватися без ризику великої катастрофи. На думку П. Сорокіна, співвідношення в доходах у пропорції від 1 до 10 разів є саме тією «точкою насичення», за якою починають формуватися не лише соціально, а й політично небезпечні ризики. В Україні за даними різних авторів, «точка насичення» знаходиться в межах 1: 30 – 1: 40, що свідчить про передкризовий стан соціальної безпеки, що, в свою чергу, є вагомою перешкодою в подоланні економічної кризи взагалі. Який же шлях подолання негативного значення «точки насичення»? На нашу думку, шляхами нейтралізації негативної величини «точки насичення» можуть бути:

- а) створення нових робочих місць і подолання безробіття;
- б) підвищення питомої ваги оплати праці в собівартості продукції;
- в) створення рівних шансів громадянам на старті.

Вважаємо за необхідне дещо більше зупинитися на третьому шляху подолання нерівності – створенні рівних шансів на старті. Під поняттям «рівних шансів на старті» А. Гальчинський далеко не пропагує зрівнялівки. Інтерпретуючи цю категорію, тобто рівність на старті, він вважає, що «це зовсім не означає рівність кінцевих результатів. Потрібно не елімінувати, а навпаки, підтримувати принцип змагальності у сфері соціальних відносин. Змагальність – це невід’ємна складова свободи. Вона дає можливість суспільству з’ясувати, хто є дійовішим у вирішенні того чи іншого завдання, які методи та механізми є найбільш оптимальними для реалізації відповідних цілей; вона, нарешті, змушує людину максимально мобілізувати свої сили, здібності та творчу енергію, щоб бути серед перших. Ущемлення принципу змагальності в соціальній сфері є прямим обмеженням свободи особистості, її вільного розвитку. Тому коректною соціальною політикою може бути лише така, яка посилює позицію індивіда як на старті, так і в процесі змагання» [2, с. 30]. Слід відмітити і той факт, що П.Сорокін виступав не лише проти критичної диференціації доходів, а й проти їх надмірного вирівнювання. На думку П. Сорокіна, надмірне вирівнювання може провокувати катастрофічний розвал економічного життя населення.

Якщо повертатись до проблеми створення громадянам рівних стартових шансів, то, на жаль, їх не було створено. Різні стартові можливості для населення на початку формування ринкової економіки значною мірою спровокували наступні кризи.

Академік І. Лукінов писав, що «механізм державного регулювання було спрямовано на каталіз процесу господарського розвалу, на бурхливе подорожчання за «ланцюговою реакцією» всього товарного виробництва, з безперервним підхльостуванням руйнівної інфляції та платіжної кризи. Тим самим було створено найсприятливіші умови для зародження і фінансового збагачення нових соціальних структур з посиленням розбіжностей у рівнях життя багатих і бідних» [11 с. 6].

Оскільки на початкових стадіях формування ринкової економіки держава не створила жителям країни рівних стартових умов, то під впливом однієї соціальної несправедливості, за ланцюговою реакцією, виникла інша. Професор Т. Волинський пише, що «найважливішим негативним наслідком бідності є те, що малозабезпечені сім'ї не в змозі дати своїм дітям добре виховання (їх «виховує» вулиця) та освіту, бо шлях на платні відділення престижних вищих навчальних закладів, чії дипломи високо котируються, а отже відкривають перспективу дістати добре оплачувану роботу, для цих дітей, як правило, закриті. За таких умов сім'я орієнтує дитину не на те, щоб стати культурною, всебічно ерудованою людиною, з належним соціальним статусом, а на те, щоб мати надійний окрасець хліба. Тому багато здібних дітей з бідних сімей не можуть реалізувати свої можливості, лишаються за бортом. Так бідні продукують бідних, а багаті – багатих» [1, с. 82].

В той же час в Україні є чимало мільйонерів (у доларовому еквіваленті) і навіть мільярдерів, які найменше переймаються долею незахищених верств населення. Нагромадження суспільного капіталу в країні має полярну форму, що є одним із вирішальних деструктивних факторів у подоланні економічної кризи, генератором можливих соціальних збурень.

Україна, здобувши державну незалежність, опинилася в ситуації власного економічного і правового безвладдя. Академік І.Лукінов писав, що в Україні «сформована під активним впливом ззовні монетарна, банківсько-фінансова, податкова й цінова політика»гіперінфляційного толку», гальмуючи стабілізацію і розвиток товаровиробництва і навіть стимулюючи його спад, одночасно сприяла збагаченню панівної меншості як економічної опори нового порядку.

Причому процес цей відбувся не шляхом і не за рахунок активізації здорового підприємництва та стимулювання високопродуктивної створювальної праці, а за рахунок примітивного пограбування держави, спекуляції її товарними ресурсами, використання емісійного та інфляційного буму, доларизації грошового обігу для різних банківсько-фінансових махінацій, зубожіння більшості населення, тобто криміногенним шляхом» [11, с. 6].

Наслідком таких «ринкових» перетворень стало суцільне зubo- жіння народу. «Не випадково, – писав академік І. Лукін, – країну охопила хвиля насильства. Загострення соціально-економічних труд- нощів, підрив справжньої мотивації до створювальної трудової діяль- ності та несправедливість лежать в основі бурхливого сплеску злочин- ності, падіння моралі й духовності, небажання чесно і високопродук- тивно працювати, жити на свої власні доходи. Йдеться про втрату най- вищих людських якостей, що формуються в поколіннях і закладаються до генетичного коду нації» [11, с. 7].

За таких умов загублено людський ресурс, який за сприятливих соціально-економічних умов міг би бути спрямований на подолання економічної кризи. Хочеться сподіватись, що глибина морального па- діння нації ще не пройшла точки неповернення. Обнадійливими мо- жуть бути міркування члена-кореспондента НАН України Е. Лібано- вої, яка оцінюючи моральний стиль поведінки українців, звертає увагу на феноменальний стиль поведінки українців у зарубіжному середо- вищі: «Вражає, – пише вона, – що, потрапивши в інше середовище, українські емігранти починають поводитися за його правилами, сум- лінно виконуючи свої обов'язки, не вимагаючи чайових. Не віриться, що виїжджають найкращі, – покидають країну найбільш активні. Але з цього випливає, що саме середовище формує адекватні собі суспільні настрої, ставлення до роботи, усвідомлення людиною власної ролі у своєму ж таки житті. Основна підойма суспільного прогресу – узго- дженість політичних рішень із ціннісними орієнтаціями населення че- рез вплив на соціальні настанови (в найрізноманітніших сферах – від народжуваності до розподілу доходів), з одного боку, та їх урахування в політиці – з іншого» [10, с. 136]. Таким чином є підстави для оптимі- стичного висновку, що для цивілізованої, некорупційної поведінки населення необхідно змінювати середовище до таких параметрів, які властиві країнам потенційної еміграції українців. Є всі підстави вва- жати, що важливою складовою економічної кризи як у світі, так і в Україні, є ерозія моральних цінностей. Академік Б.Панасюк наголо- шує, що «ми ще далекі від розуміння вигоди від таких понять, як пунк- туальність і обов'язковість» [12, с. 14].

На моральні фактори, які провокують кризові явища та галь- мують ринкові перетворення в Україні, вказує і О. Прутська, яка пише, що «причиною того, що українська економіка все ще не почала жити за зрозумілими, обов'язковими для всіх законами, з використан- ням «прозорих» і однакових для всіх процедур, є відсутність ефектив- них публічних механізмів контролю за додержанням законів і контро- льних установлень. Формування таких механізмів блокується великою

кількістю факторів – винятково високою мірою невизначеності, що виникла на початкових стадіях реформ; відсутністю традицій законослухняної поведінки; ідеологічним розшаруванням суспільства; недостатньою політичною волею і незрілістю еліти» [13, с. 55].

Ми вже вказували на те, що поряд з ідеологічним розшаруванням населення України відбулось глибоке матеріальне розшарування. Та частина суспільства, в руках якої опинилась переважна частина народногосподарської власності з феноменальною наполегливістю намагається набути матеріальну вигоду вже сьогодні та будь-якою ціною.

В Україні практично відсутня інвестиційна політика розвитку, що є однією з причин кризових явищ та технологічного відставання. На противагу багатьом розвинутим державам, в експорті яких переважають наукомістка продукція і новітні технології, структура джерел економічного зростання в Україні складається переважно з сировини і напівфабрикатів. Незважаючи на високий рівень спрацьованості основних фондів у промисловості, інвестуються переважно сировинні галузі, що належить до економічних укладів недосконалих технологічних рівнів [9, с. 338, 343].

Очевидно безнадійно говорити про соціальну та моральну солідарність суспільства, коли 27% населення України живе нижче від межі бідності та приблизно 70% на рівні бідності, тоді як за міжнародними соціальними стандартами показник кількості бідних не повинен перевищувати 10%. В Україні чітко прослідковується тенденція скорочення прошарку середнього класу, а це є одним з факторів виникнення кризових явищ внаслідок синхронного скорочення внутрішнього споживчого ринку.

Нерівні стартові умови, перекося в доступі до матеріальних благ породили таку категорію, як матеріальні блага «надбудовного характеру». Категорія «надбудовні блага» та категорія «надлишкова нерівність» мають однакове походження і, на думку А. Соколовської, є пасткою зубожіння. О. Єфремов, закликаючи суспільство до моральних засад господарювання, пише: «підвищення духовного рівня в бік екологізації життєвих цінностей за рахунок обмеження непомірних вимог підвищення матеріальних «надбудовних» благ необов'язкової життєвої потреби (надмірне і не зовсім потрібне поліпшення побуду, надлишки в комфорті, в задоволеннях), якими, в основному, користуються багата і надбагата частина суспільства» [5, с. 90].

На думку А. Соколовської, надлишкова нерівність є результатом діяльності неринкових інститутів перерозподілу. Надлишкова нерівність як і «надбудовні» блага стримують розвиток економіки та інноваційного потенціалу, породжують соціальну напруженість

і збільшують витрати на підтримку громадського порядку та захист власності.

«Враховуючи соціально-економічні наслідки надлишкової нерівності, фінансова наука в останні десятиріччя розглядає справедливий розподіл доходів як обов'язкову функцію сучасної держави, як суспільне благо, яке вона покликана надавати своїм громадянам» [14, с. 22].

Основним спонукальним мотивом людини до праці є задоволення споживчих потреб. Рівень заробітної плати в різній мірі задовольняє людські потреби, під впливом чого формуються типи поведінки людей, їх моральний та суспільно-громадський рівень. Говорячи про вплив доходу на можливу поведінку людей, Г.С. Кваснікова пише, що людина «працює для одержання доходу, через який вона може (або навпаки) себе реалізувати, проявити як особистість, бути корисною собі, оточуючим, суспільству або просто існувати залежно від розміру цього доходу. Однак не можна стверджувати, що одержання високих доходів спонукає людину задовольняти якісніші моральні потреби. Це вже залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. Але можна точно зазначити той факт, що від бідної людини не варто сподіватися високопродуктивної праці» [6, с. 117].

Із сказаного можна зробити висновок, що зубожіла людина за своїми моральними переконаннями в умовах економічної кризи не може бути корисною ні собі, ні оточуючим, ні суспільству. За даними багатьох дослідників, питома вага населення, яке можна віднести до середнього класу, не перевищує 3%. При майновому розшаруванні населення, яке в 3–4 рази перевищує допустимий рівень, моральний стан переважаючої частини населення потенційно може бути фактором соціальної напруги, низької продуктивності праці, відсутності мотивації населення до інноваційного розвитку. Всі ці аспекти є сприятливими для розвитку кризових явищ, а тому повинні бути предметом антикризового управління. Предметом антикризового управління, на нашу думку, є виявлення та усунення усіх проявів сукупного загострення суперечностей, які спричиняють загрозу настання та розвитку кризи.

Антикризове управління повинно передбачати застосування методів, важелів та інструментів, спрямованих на подолання або мінімізацію негативної дії факторів, які провокують або спонукають виникнення кризових явищ.

Матеріальна нерівність суспільства викликає загострення моральних відносин між його індивідуумами, що може викликати соціальне збурення, зниження індивідуальної та громадської ініціативи, спрямованої на максимальне використання наявних виробничих ресурсів та справедливий з мінімальною асиметрією розподіл матеріальних благ.

Висновки. Результати системного аналізу свідчать про те, що влада в нашій країні, на жаль, не використовує як слід могутні регулюючі підйоми, які має в своєму розпорядженні. Законодавча неврегульованість, відсутність належного правового і морального виховання, поваги державних законів розширюють сферу протиправних дій – корумпованість, шахрайство, злочинність. Критичні перекося в майновому забезпеченні спричинили формування структури та характеру самого суспільства, яке несе потенційні загрози виникненню економічних криз.

1. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 79–84.
2. Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації. / А. Гальчинський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 23–34.
3. Геєць В. Формування і розвиток фінансової кризи 2008–2009 років в Україні / В. Геєць // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 5–15.
4. Гриценко А. Глобальна криза як форма сучасної фінансово-економічної динаміки / А. Гриценко // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 37–46.
5. Єфремов О. Сталий чи гармонійний (з екосистемою) розвиток – чому віддати перевагу? / О. Єфремов // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 85–90.
6. Кваснікова Г.С. Доходи населення та економічний стан держави / Г.С. Кваснікова // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 116–121.
7. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – № 9. – С. 64–73.
8. Клочко В. Глобалізація та особливості сучасної економічної кризи. / В. Клочко // Економіка України. – 2011. – № 9. – С. 27–37.
9. Конкурентоспроможність національної економіки. – К.: Фенікс, 2005. – С. 338, 343.
10. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–136.
11. Лукинов І. Наслідки і перспективи ринкових перетворень в економіці України / І. Лукинов // Економіка України. – 1995. – № 12. – С. 4–18.
12. Панасюк Б. Основи ідеології суспільного життя / Б. Панасюк // Економіка України. – 1999. – № 12. – С. 4–14.
13. Прутська О. Невраховані фактори українських реформ. / О. Прутська // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 51–55.
14. Соколовська А. Економічна функція держави та особливості її виконання в Україні / А. Соколовська // Економіка України. – 2008. – № 3. – С. 20–33.
15. Тофлер Э. Шок будущего / Э. Тофлер. – М.: Аетиз-во, 2004. – С. 32, 261.

16. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4–18.

17. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи / М. Шимаї // Економіка України. – 2010. – № 4. – С. 22–29.

Тринько Р.И. Моральные аспекты антикризисного управления.

Рассматриваются вопросы имущественной структуризации общества как потенциальной угрозы возникновения социальной напряженности и стимулирования экономических кризисов. На основе анализа литературных источников показан уголовный характер приватизации, что привело к нетрудовому обогащению небольшой части общества, гипертрофированной материальной поляризации, потери моральных убеждений и формирование среды, благоприятной к экономическим кризисам.

Ключевые слова: имущественное неравенство, мораль как фактор экономического развития, надстроечные блага, антикризисное управление.

Trynko R.I. Moral Aspects of Crisis Management.

Questions of property structure of society as a potential threat of social tensions and feed economic crises. On the basis of the literature shows the criminogenic nature of privatization, which led to unearned enrichment of a small part of society, blown material polarization, loss of moral beliefs and the formation of an environment favorable to economic crises.

Key words: income inequality, morality as a factor in economic development, benefits, crisis management.

УДК 65.012.8:33 + 332.12

І.Г. Бабець

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Обґрунтовано необхідність удосконалення методичних підходів до оцінки економічної безпеки на регіональному рівні. Запропоновано модифіковану методику розрахунку інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки регіонів України та визначено критерії групування регіонів за рівнем зовнішньоекономічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, індикатори зовнішньоекономічної безпеки, нормування показників, інтегральний індекс.

Постановка проблеми. Економічна безпека регіонів визначає рівень національної економічної безпеки та обумовлює стратегічні пріоритети інтеграції країни у світовий економічний простір. Взаємо-

залежність між економічним розвитком держави та забезпеченням функціональних складових економічної безпеки на регіональному рівні, зокрема фінансової, науково-технологічної, зовнішньоекономічної, енергетичної, визначає напрями посилення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Розробка і реалізація регіональних стратегій соціально-економічного розвитку, державних стратегічних документів у сфері регіональної політики повинні відбуватися з урахуванням критеріїв економічної безпеки, що передбачає визначення не лише потенційних загроз, а й оцінку рівня відповідності індикаторів безпеки їх оптимальним значенням, розрахунок інтегральних показників безпеки для окремих галузей (сфер) економіки та аналіз тенденцій їх зміни. Цим зумовлена актуальність діагностики економічної безпеки на регіональному рівні і розробки ефективних методичних підходів до оцінки окремих складових безпеки регіону як підсистеми національної економіки.

Стан дослідження. У працях вітчизняних вчених визначаються і класифікуються загрози економічній безпеці регіонів України, визначаються індикатори функціональних складових економічної безпеки на регіональному рівні [1, с. 163–171; 2], пропонуються методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки регіону [3, с. 62–85; 4, с. 372–376]. Колективом авторів (В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова та ін.) розроблено модель оцінки економічної безпеки регіону, яка включає порівняльну модель оцінки рівня економічної безпеки регіонів та модель оцінки рівня економічної безпеки для окремого регіону в динаміці [5, с. 93–95].

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженій Міністерством економіки України, запропоновано алгоритм обчислення інтегрального показника безпеки [6], який можна застосувати для регіонального рівня за умов його модифікації. При цьому зауважимо, що існуючі методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки регіону не дозволяють повною мірою врахувати вплив індикаторів безпеки на значення інтегрального показника та їх динаміку.

Метою статті є удосконалення методичних підходів до оцінки економічної безпеки регіону. Відповідно до мети визначимо завдання дослідження: аналіз існуючої методики оцінки рівня економічної безпеки та її модифікація для застосування на регіональному рівні; оцінка економічної безпеки регіонів України (на прикладі зовнішньоекономічної складової); обґрунтування критеріїв для групування регіонів за рівнем зовнішньоекономічної безпеки.

Виклад основних положень. У методиці оцінки рівня економічної безпеки України нормовані значення показників-стимуляторів пропонується розраховувати як відношення статистичного значення індикатора до граничного. Для показників-дестимуляторів застосовується обернене співвідношення: граничне значення індикатора поділити на статистичне значення цього показника [6]. В обох випадках нормований показник приймається рівним 1, якщо статистичне значення індикатора дорівнює оптимальному. Застосування такого підходу обумовлює втрату значної частини корисної інформації, яка могла б вплинути на значення інтегрального показника. Наприклад, при нормуванні статистично-розрахункових значень коефіцієнта покриття експортом імпорту відбувається спотворення даних за рахунок штучного зменшення тієї їх частини, що перевищує 1. Це призводить до того, що при розрахунку інтегрального індекса зовнішньоекономічної безпеки окремих регіонів України (АР Крим, Донецької, Запорізької областей) не враховується близько 50% інформації, яка свідчить про позитивні тенденції динаміки цього показника (рис.).

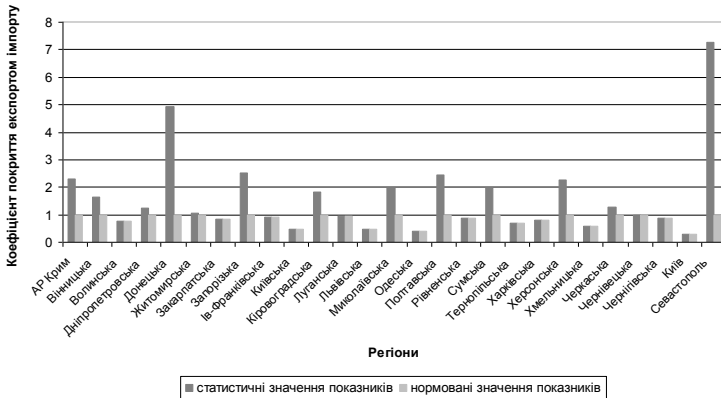

Рис. Статистичні та нормовані значення коефіцієнта покриття експортом імпорту за регіонами України у 2009 р.

Розраховано за: [7].

Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіонів розраховуємо методом «зважених сум» за формулою як суму добутоків нормованих значень кожного індикатора на його ваговий коефіцієнт. Значення вагових коефіцієнтів розрахуємо за допомогою моделі

головних компонент у програмі «Статистика» (пакет «Факторний аналіз»), використовуючи алгоритм, викладений у методиці розрахунку рівня економічної безпеки України. Для визначення вагових коефіцієнтів використовується метод головних компонент, що трансформує m -вимірний ознаковий простір у p -вимірний простір компонент ($p < m$) у три етапи: розрахунок кореляційної матриці R ; виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень; ідентифікація головних компонент. Нормовані значення показників, вагові коефіцієнти та інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіонів України у 2009 р. наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Нормовані значення індикаторів та інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіонів України у 2009 р.

Регіони України	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	Коефіцієнт експортної залежності	Коефіцієнт імпортної залежності	Частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів	Коефіцієнт технологічної залежності	Інтегральний показник зовнішньоекономічної безпеки
АР Крим	1	1	1	1	0,48	0,28	1	1	0,89
Вінницька обл.	1	1	1	1	0,36	0,09	1	0,83	0,85
Волинська обл.	0,78	1	1	0,88	0	1	1	1	0,88
Дніпропетровська обл.	1	1	0,59	0,74	0,26	0,19	1	0,3	0,65
Донецька обл.	1	1	0,37	1	1	0,04	1	0,37	0,71
Житомирська обл.	1	1	1	1	0,63	0,19	1	0,71	0,86
Закарпатська обл.	0,84	1	0,43	0,42	0	1	0,49	1	0,62
Запорізька обл.	1	0,82	0,42	0,95	1	1	1	1	0,86

Продовження таблиці 1

Ів-Франківська обл.	0,92	1	1	1	0,27	0,25	1	0,78	0,84
Київська обл.	0,48	1	0,88	0,5	0,9	0,18	0,93	0,06	0,64
Кіровоградська обл.	1	1	1	1	1	0,93	1	1	0,99
Луганська обл.	0,95	0,41	0,7	0,52	1	0,08	1	0,8	0,71
Львівська обл.	0,49	1	1	0,69	1	1	1	1	0,67
Миколаївська обл.	1	1	0,39	0,8	1	0,02	1	0,29	0,67
Одеська обл.	0,4	1	0,57	0,42	0,02	0,15	1	0,17	0,51
Полтавська обл.	1	1	0,84	1	1	0,09	1	0,67	0,85
Рівненська обл.	0,88	1	1	1	1	0,4	1	1	0,94
Сумська обл.	1	0,68	0,71	1	1	0,18	1	0,53	0,78
Тернопільська обл.	0,68	1	1	1	0,36	1	0,53	0,97	0,84
Харківська обл.	0,81	0,69	1	1	1	1	1	1	0,95
Херсонська обл.	1	1	1	1	1	0,7	1	1	0,98
Хмельницька обл.	0,6	1	1	1	0	1	1	1	0,88
Черкаська обл.	1	1	1	1	1	0,16	1	1	0,93
Чернівецька обл.	0,99	1	1	1	1	0,39	1	1	0,95
Чернігівська обл.	0,87	1	1	1	1	0,29	1	1	0,93
м. Київ	0,29	0,86	0,6	0,21	0,6	0,45	1	0,18	0,54
м. Севастополь	1	0,9	1	1	1	1	1	1	0,99
Вагові коефіцієнти	0,082	0,105	0,192	0,154	0,087	0,08	0,161	0,139	

Розраховано за: [7].

Для більшості регіонів України характерний досить високий рівень зовнішньоекономічної безпеки (від 0,85 до 0,99), що вважаємо сумнівним, зважаючи на існуючі проблеми у зовнішньоекономічній діяльності та соціально-економічному розвитку регіонів.

Такий результат розрахунків отриманий внаслідок недосконало-го підходу до нормування статистичних показників, який штучно спотворював показники-стимулятори в тих регіонах, де вони у декілька разів перевищували граничне значення, і фактично призводив до «ви-

рівнювання» їх з регіонами, в яких аналогічні показники відповідали граничному значенню або були дещо меншими.

При визначенні показників-дестимуляторів не враховано наскільки нижчим є статистичне значення показника від граничного, що також могло б істотно вплинути на інтегральний індекс.

Іншим недоліком існуючої методики оцінки економічної безпеки України, затвердженої Міністерством економіки України, є відсутність обґрунтованих меж значень інтегрального індексу, які б дозволяли визначити кризовий, загрозливий чи нормальний стан економічної безпеки. А. Сухоруков та Ю. Харазішвілі обґрунтовують обмеженість застосування вказаної методики через некоректність поєднання двох методів нормування статистичних показників та штучне спотворення нормалізованого показника в діапазоні оптимальних значень [8].

З метою усунення вказаних недоліків запропонуємо інший підхід до нормування статистичних показників, при якому для показників-стимуляторів як нормувальне значення оберемо максимальне значення показника серед усіх регіонів України за п'ять років (2006–1010 рр.), а для показників-дестимуляторів – мінімальне значення.

Таким чином, нормування статистичних показників будемо проводити за формулами (1) і (2), що дозволить повністю врахувати позитивні і негативні тенденції в зовнішньоекономічній діяльності регіонів при розрахунку інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки:

$$X_{норм_i}^S = \frac{X_{стат_i}}{X_{max}}, \quad (1)$$

$$X_{норм_i}^D = \frac{X_{min}}{X_{стат_i}}, \quad (2)$$

де $X_{стат_i}$ – статистичне значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки i -го регіону;

$X_{норм_i}^S$ – нормалізоване значення показника-стимулятора зовнішньоекономічної безпеки i -го регіону;

$X_{норм_i}^D$ – нормалізоване значення показника-дестимулятора зовнішньоекономічної безпеки i -го регіону;

$X_{\max}$ – максимальне значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки серед усіх регіонів за певний період;

$X_{\min}$ – мінімальне значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки серед усіх регіонів за певний період.

Розрахунки індикаторів зовнішньоекономічної безпеки та їх нормування за формулами (1) і (2) проведемо для кожного регіону за п'ять років.

На прикладі Львівської області розглянемо методику оцінки інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки. Розрахуємо за статистичними даними індикатори зовнішньоекономічної безпеки для всіх регіонів України за період 2006–2010 рр., виокремимо показники Львівської області та визначимо нормувальні значення цих показників (табл. 2).

Таблиця 2

**Індикатори зовнішньоекономічної безпеки
Львівської області***

Рік	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Коефіцієнт експортної залежності, %	Коефіцієнт імпортної залежності, %	Частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, %	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Коефіцієнт технологічної залежності
2006	0,72	17,8	18,7	26	16,4	19,5	12,9	0,92
2007	0,7	19,3	22,7	32,3	16,7	20,5	13	0,9
2008	0,39	23,8	22	32	3,8	18,9	9,3	1,26
2009	0,49	25,8	22,9	43,5	38,3	24,3	9,7	0,8
2010	0,48	26,1	21,3	44,4	18,7	25	10	0,84
Нормувальне значення	7,28	6,9	7	3	98,4	61,8	1	0,1

* Прогнозне значення показника.

Розраховано за: [7; 9].

За нормувальне значення для показників-стимуляторів зовнішньоекономічної безпеки обираємо максимальні значення відповідних показників за п'ять років:

коефіцієнт покриття експортом імпорту – 7,28, яке спостерігалося у м. Севастополі у 2009 р.;

частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції – 98,4% (Закарпатська обл., 2008 р.);

частка високотехнологічної продукції в експорті товарів – 61,8% (Закарпатська обл., 2010 р.).

Нормувальні значення показників-дестимуляторів зовнішньоекономічної безпеки визначаємо як мінімальні значення відповідних показників за п'ять років:

частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі – 6,9%, що спостерігалося в АР Крим у 2009 р.;

коефіцієнт експортної залежності – 7% (АР Крим, 2008 р.);

коефіцієнт імпоротної залежності – 3% (АР Крим, 2008 р.);

частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів – 1% (Полтавська обл., 2007 р.);

коефіцієнт технологічної залежності – 0,1 (Кіровоградська обл., 2010 р.).

Нормалізовані значення індикаторів зовнішньоекономічної безпеки Львівської області розраховуємо за формулами (1) і (2). Використовуючи модель головних компонент програми «Статистика», розраховуємо вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску кожного показника в інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки регіону (табл. 3).

Застосовуючи таку послідовність розрахунку, визначимо інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки для всіх регіонів України за період 2006–2010 рр. При цьому зауважимо, що нормувальні значення показників-стимуляторів і показників-дестимуляторів використовуємо для кожного регіону такі ж, як і для Львівської області, а вагові коефіцієнти внеску кожного показника у загальний індекс зовнішньоекономічної безпеки розраховуємо для кожного регіону окремо на основі нормалізованих значень показників методом головних компонент у програмі «Статистика».

Розрахунок інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки за пропонованою методикою дозволить порівнювати ці показники регіонів у динаміці, а також групувати регіони за рівнем зовнішньоекономічної безпеки. Для цього узагальнимо розрахунки інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки регіонів України у 2006–2010 рр.

**Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки
Львівської області**

Рік	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі	Коефіцієнт експортної залежності	Коефіцієнт імпорتنної залежності	Частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів	Коефіцієнт технологічної залежності	Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки
	нормалізовані значення								
2006	0,099	0,387	0,374	0,115	0,167	0,315	0,077	0,109	0,198
2007	0,096	0,357	0,308	0,093	0,169	0,332	0,077	0,111	0,188
2008	0,054	0,299	0,318	0,094	0,038	0,306	0,107	0,079	0,158
2009	0,067	0,267	0,306	0,069	0,389	0,393	0,103	0,125	0,197
2010	0,066	0,264	0,328	0,067	0,190	0,405	0,1	0,119	0,182
Ваговий коефіцієнт	0,087	0,148	0,139	0,125	0,163	0,102	0,148	0,087	

З метою групування регіонів за рівнем зовнішньоекономічної безпеки для кожного індикатора визначимо порогові та оптимальні нижнє і верхнє значення (табл. 4), ґрунтуючись на результатах експертного опитування та враховуючи досвід країн ЄС. Розрахуємо нормалізовані значення порогових та оптимальних нижніх і верхніх значень індикаторів зовнішньоекономічної безпеки, застосовуючи підхід до нормування індикаторів через максимальне чи мінімальне значення відповідно для показників-стимуляторів чи показників-дестимуляторів.

Методом «зважених сум» визначимо інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки при порогових та оптимальних нижніх і верхніх значеннях індикаторів. При цьому вагові коефіцієнти внеску кожного індикатора в інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки розрахуємо як середнє значення по регіонах України за п'ять років.

**Нормувальні, порогові та оптимальні значення
індикаторів стану зовнішньоекономічної безпеки**

Індикатор	Статистичні значення індикатора					Нормалізовані значення індикатора			
	Нормувальне значення	Нижній поріг, x^H	Нижня норма, x^H_{opt}	Верхня норма, x^S_{opt}	Верхній поріг, x^S	Нижній поріг	Нижня норма	Верхня норма	Верхній поріг
Коефіцієнт покриття експортом імпорту	7,28	0,5	1	1,2	2	0,069	0,137	0,16	0,275
Частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	6,9	15	20	25	30	0,46	0,345	0,28	0,23
Коефіцієнт експортної залежності	7	30	40	49	50	0,233	0,175	0,14	0,14
Коефіцієнт імпорتنної залежності	3	30	40	49	50	0,1	0,075	0,06	0,06
Частка експортваної продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, %	98,4	15	30	45	70	0,152	0,305	0,46	0,711
Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	61,8	5	15	35	65	0,081	0,243	0,57	1,052
Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	1	10	15	25	30	0,1	0,067	0,04	0,033
Коефіцієнт технологічної залежності	0,1	0,5	0,7	0,9	1	0,2	0,143	0,11	0,1

В результаті одержимо значення інтегрального індексу зовнішньоекономічної безпеки, які дозволяють ідентифікувати регіони з кризовим, передкризовим, загрозливим і нормальним станом зовнішньоекономічної безпеки:

– кризовий стан характеризується значенням нижнього порогового значення індикатора зовнішньоекономічної безпеки від 0 до 0,183;

– передкризовий – визначається нижнім оптимальним значенням і межами значень інтегрального індикатора від 0,184 до 0,224;

– загрозовий – визначається верхнім оптимальним значенням та інтегральним індикатором, що знаходиться в межах від 0,225 до 0,319;

– нормальний стан – визначається інтегральним індикатором, значення якого перевищує 0,32, що відповідає верхньому пороговому.

Аналізуючи динаміку значення індексів зовнішньоекономічної безпеки регіонів упродовж 2006–2010 рр. (табл. 5), зробимо висновок про зміцнення безпеки в Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Тернопільській, Харківській областях та у м. Севастополі. В інших регіонах відбулося зниження рівня зовнішньоекономічної безпеки, зокрема, поглиблення кризового стану в Дніпропетровській, Київській, Луганській, Одеській, Сумській областях та у м. Києві. Така негативна тенденція обумовлена, насамперед, зростанням технологічної залежності і погіршенням структури експорту внаслідок зменшення обсягів експортованої високотехнологічної та інноваційної продукції.

Таблиця 5

Групування регіонів України за інтегральним індексом зовнішньоекономічної безпеки у 2006–2010 рр.

Регіони України	Інтегральний індекс зовнішньоекономічної безпеки				
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Нормальний стан зовнішньоекономічної безпеки ($I > 0,32$)					
Кіровоградська обл.	0,310147	0,245965	0,293099	0,501673	0,429679
Полтавська обл.	0,364867	0,347410	0,305331	0,314197	0,336155
Тернопільська обл.	0,254507	0,225068	0,270732	0,305890	0,322456
Херсонська обл.	0,299832	0,296216	0,267412	0,370904	0,333410
Чернівецька обл.	0,239876	0,419689	0,464823	0,460156	0,548164
м. Севастополь	0,307452	0,375303	0,400342	0,413618	0,383869
Загроз зовнішньоекономічній безпеці ($0,225 < I \leq 0,32$)					
АР Крим	0,271860	0,309985	0,43565	0,356641	0,236959
Донецька обл.	0,197384	0,174494	0,176613	0,262455	0,227455
Закарпатська обл.	0,220089	0,199599	0,272408	0,217971	0,247238
Запорізька обл.	0,174367	0,222234	0,235534	0,280839	0,257427
Миколаївська обл.	0,212139	0,230797	0,263586	0,263207	0,307838

Продовження таблиці 5

Харківська обл.	0,157844	0,166573	0,20003	0,288477	0,302865
Черкаська обл.	0,259164	0,262566	0,189328	0,194008	0,245225
Чернігівська обл.	0,267265	0,299871	0,31497	0,291128	0,246267
Передкризовий стан зовнішньоекономічної безпеки (0,184 < I ≤ 0,225)					
Вінницька обл.	0,229722	0,256186	0,22315	0,205838	0,222415
Волинська обл.	0,270677	0,205324	0,203955	0,204114	0,18510
Житомирська обл.	0,220337	0,217978	0,228133	0,200055	0,219634
Івано-Франківська обл.	0,299767	0,180297	0,164699	0,254015	0,202041
Рівненська обл.	0,201982	0,233254	0,214802	0,204521	0,205097
Хмельницька обл.	0,248696	0,223892	0,203355	0,204436	0,198431
Кризовий стан зовнішньоекономічної безпеки (0 < I ≤ 0,184)					
Дніпропетровська обл.	0,151500	0,159397	0,138008	0,102293	0,097341
Київська обл.	0,162244	0,488817	0,192530	0,122335	0,141018
Львівська обл.	0,198799	0,187925	0,157885	0,197747	0,181621
Луганська обл.	0,232204	0,17952	0,127939	0,224605	0,136238
Одеська обл.	0,252569	0,155962	0,142344	0,131507	0,130754
Сумська обл.	0,195944	0,192434	0,133469	0,169806	0,151174
м. Київ	0,141544	0,158157	0,159635	0,104413	0,117300

Найвищий рівень зовнішньоекономічної безпеки у Чернівецькій (0,54) та Кіровоградській (0,43) областях, де майже усі індикатори відповідають критеріям економічної безпеки.

Зокрема, у Кіровоградській області у 2010 р. коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 1,8; частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції, нової для ринку – 71%; коефіцієнт технологічної залежності – 0,1; коефіцієнт імпортової залежності – 10,7%.

Кризовий стан зовнішньоекономічної безпеки спостерігається в Дніпропетровській області (найнижче значення інтегрального індексу 0,09), а також у Київській (0,14), Луганській (0,13), Одеській (0,13), Сумській (0,15) областях і у м. Києві (0,11). Низький рівень зовнішньоекономічної безпеки цих регіонів зумовлений невідповідністю показників, які характеризують високотехнологічність зовнішньої торгівлі, критеріям економічної безпеки. Найбільше не відповідає вимогам економічної безпеки стан зовнішньої торгівлі Одеської області, де у 2010 р. коефіцієнт технологічної залежності дорівнював 5 (у п'ять разів перевищував граничне значення), частка високотехнологічної

продукції в експорті товарів складала 2,5%, частка експортованої продукції у загальних обсягах реалізованої інноваційної продукції – 7,6%.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтвердили доцільність удосконалення існуючих методичних підходів до оцінки економічної безпеки регіонів, а саме: модифікації процедури нормування статистичних показників. Використання в якості нормувальних значень для показника-стимулятора економічної безпеки максимального значення статистичного показника, яке вибирається серед усіх значень для регіонів за останні п'ять років, та для показника-дестимулятора – мінімального значення відповідно за той самий період, дозволяє повною мірою врахувати відповідність індикаторів певної складової економічної безпеки їх пороговим значенням.

Одержані на основі такого підходу значення інтегрального показника зовнішньоекономічної безпеки відображають об'єктивний стан зовнішньоекономічної діяльності в регіонах України упродовж 2006–2010 рр. Нормування за цим методом порогових значень індикаторів зовнішньоекономічної безпеки дозволило визначити критерії для групування регіонів і виділити регіони України з нормальним, загрозливим, передкризовим та кризовим станом зовнішньоекономічної безпеки.

---

1. Варналій З.С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія / З.С. Варналій, Д.Д. Буркальцева, О.С. Саенко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.

2. Сегеда І.В. Діагностика регіонів України за рівнем науково-технологічної безпеки / І.В. Сегеда // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 3. – Т. 2. – С. 128–135.

3. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення: монографія / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.

4. Система економічної безпеки держави: монографія / за ред. А.І. Сухорукова / Національний інститут проблем міжнародної безпеки при РНБО України. – К.: Стило, 2009. – 685 с.

5. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 240 с.

6. Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. № 60. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expert-ua.info/document/archivepa/law5xwqoi/index.htm>.

7. Регіони України у 2009 р. Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2010. – Ч. II. – 804 с.

8. Сухоруков А. Теоретико-методологічний підхід до інтегральної оцінки та регулювання рівня економічної безпеки держави / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі // Банківська справа. – 2011. – № 4. – С. 13–32.

9. Регіони України у 2008 р. Статистичний збірник. Ч. II. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 757 с.

Бабец И.Г. Совершенствование методики оценки экономической безопасности на региональном уровне.

Обоснована необходимость усовершенствования методических подходов к оценке экономической безопасности на региональном уровне. Предложена модифицированная методика расчета интегрального индекса внешнеэкономической безопасности регионов Украины и определены критерии группирования регионов по уровню внешнеэкономической безопасности.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, индикаторы внешнеэкономической безопасности, нормирование показателей, интегральный индекс.*

Babets I.G. Improvement of Evaluation Methodology of the Regional Economic Security.

The article substantiates the necessity of improving the methodological approaches to regional economic security. A modified method of calculation of an integral index for foreign security of Ukrainian regions and the criteria for grouping regions in terms of foreign security is offered.

Key words: *economic security, indicators of foreign security, standardization of indicators, integral index.*

УДК 338.47

О.І. Захаров

УПРАВЛІННЯ ЗНАННЯМИ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто теоретичні і практичні питання, пов'язані з управлінням знаннями у системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Запропоновано модель формування знань у галузі економічної безпеки.

Ключові слова: *формування знань у сфері економічної безпеки, суб'єкти господарської діяльності.*

Постановка проблеми. Сучасні загрози економічній безпеці суб'єктів господарської діяльності мають системний характер. Вони виникають в різних сферах зовнішнього і внутрішнього середовища суб'єктів господарської діяльності, у тому числі фінансової, правової, управлінської, технологічної, інформаційної та інших, здійснюючи прямий або непрямий вплив на їх діяльність і стан економічної безпеки.

Успішно протистояти їм можна тільки в тому випадку, якщо для побудови системи економічної безпеки використовуються інноваційні рішення, розроблені на основі сучасних досягнень науки і практики у сфері економічної безпеки. Знання в галузі економічної безпеки повинні стати основою побудови таких систем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, які здатні адекватно протидіяти всім сучасним небезпекам і загрозам у сфері економіки. Для побудови таких систем економічної безпеки насамперед необхідні знання та вміння керувати ними. В системі економічної безпеки необхідно задіяти весь інтелектуальний потенціал суб'єктів господарської діяльності, основу якого становлять знання персоналу, а також досягнення науки і техніки в галузі безпеки.

Стан дослідження. Проблемі управління знаннями персоналу присвячено праці низки вітчизняних і закордонних вчених, зокрема В.Н. Голубкіна, В.Л. Макарова, М.К. Мариничевої, Б.З. Мильнера, І. Нонаки, Х. Такеучі, Е.В.Попова, Карл-Ерика Свейби [2; 3; 6; 7; 8; 9; 10; 11] та ін. Однак всі дослідження носять, як правило, загальний характер і не розглядають дану проблему з позиції забезпечення економічної безпеки підприємства.

Невирішені частини проблеми. Забезпечення економічної у період глобалізації світової економіки та активних процесів щодо модернізації вітчизняної економіки потребує нових підходів до побудови системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, здатної надійно забезпечити економічну безпеку в умовах високої невизначеності процесів, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Для цього потрібно активно розробляти та впроваджувати інноваційні технології щодо протидії існуючим та можливим небезпекам та загрозам діяльності суб'єктів господарської діяльності. Однак без активного використання існуючих знань у галузі економічної безпеки цю проблему досить складно вирішити. Для цього необхідно задіяти всі ті знання, які отримані вченими та практиками у галузі економічної безпеки, використовуючи інтелектуальний потенціал персоналу суб'єктів господарської діяльності. Знання персоналу підприємства і особливо керівників його структурних підрозділів та провідних фахівців є важливою складовою інтелектуального потенціалу, за допомогою якого можливо створити ефективну систему економічної безпеки. Для того, щоб активно використовувати знання персоналу підприємства у системі економічної безпеки, необхідно вирішити проблему створення механізму управління знаннями персоналу.

Метою статті є управління знаннями персоналу у системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Виклад основних положень. У сучасній економіці відбуваються складні процеси глобалізації, які здійснюють значний вплив на національні економіки. Цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. З одного боку, для національних економік і суб'єктів господарської діяльності з'являються нові можливості для розвитку на основі впровадження передових світових технологій і матеріалів, вільного обміну ідеями, можливостями вільного переміщення товарів і послуг. А з іншого – виникають нові небезпеки і загрози, пов'язані із загостренням міжнародної конкуренції, а також високою ймовірністю поглинання суб'єктів господарської діяльності транснаціональними корпораціями.

За таких умов стабільна робота суб'єктів господарської діяльності значною мірою залежить від власної системи економічної безпеки, здатної адекватно реагувати на сучасні небезпеки і загрози. Система економічної безпеки повинна носити інтелектуальний характер. В основу її побудови та організації діяльності мають бути покладені сучасні знання в галузі економічної безпеки.

Знання в галузі економічної безпеки – це сукупність усього того, що вироблено вченими і практиками для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності: організаційних структур, технологій і методів роботи, інженерно-технічних засобів, правових основ, системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для системи безпеки, механізмів управління та взаємодії.

Саме знання змушують керівників суб'єкта господарської діяльності та його системи безпеки здійснювати пошук інформації, необхідної для побудови та організації діяльності системи економічної безпеки з протидії небезпекам і загрозам внутрішнього і зовнішнього середовища. Галузь знань з економічної безпеки має наступні основні сегменти:

- Знання про реальні і потенційні небезпеки, загрози і ризики внутрішнього і зовнішнього середовища суб'єктів господарської діяльності, а так само тенденції та динаміку їх змін.

- Знання про сучасні інноваційні технології, форми і методи протидії небезпекам і загрозам для діяльності суб'єктів господарської діяльності та їх економічної безпеки.

- Знання про конкурентів (недобросовісних конкурентів), їх стратегію і тактику дій на ринку.

- Знання про технічні засоби забезпечення економічної безпеки, їх сучасний стан та перспективу розвитку.

- Знання в галузі економіки, державного будівництва, управління, психології, політики, права та соціології.

На рисунку представлена модель формування знань у сфері економічної безпеки. Запропонована модель формування знань у сфері економічної безпеки дозволяє здійснити накопичення всього того, що напрацьовано за останній час в ініціативному порядку різними суб'єктами системи економічної безпеки при виконанні ними своїх функцій.

Це дозволить отримати нові знання в галузі економічної безпеки, а також удосконалити вже існуючі, а також їх подальше використання в діяльності систем економічної безпеки різних суб'єктів господарської діяльності.

Носіями знань, що пов'язані з забезпеченням економічної безпеки, виступають різні внутрішні й зовнішні суб'єкти системи економічної безпеки. До них належать:

- Керівники (власники) суб'єкта господарської діяльності, які повинні володіти знаннями і постійно їх поповнювати щодо процесів, що відбуваються у світовій та вітчизняній економіці, про фактори небезпек і загроз зовнішнього і внутрішнього середовища, про сучасні підходи до забезпечення економічної безпеки.

- Всі структурні підрозділи і персонал суб'єкта господарської діяльності. Кожен структурний підрозділ суб'єкта господарської діяльності та кожен член його трудового колективу згідно зі своїми функціональними обов'язками повинен брати активну участь у забезпеченні економічної безпеки. Ступінь цієї участі та методи, які застосовуються, безумовно, різні. Участь їх може бути активна або пасивна. Активна участь є тоді, коли структурні підрозділи виконують якісь цільові завдання в загальному алгоритмі дій щодо зниження рівня або протидії небезпекам і загрозам. Пасивна участь – коли всі структурні підрозділи суб'єкта господарської діяльності та його персонал сумлінно виконують свої функціональні обов'язки, тим самим сприяючи ефективній роботі суб'єкта господарської діяльності, а значить і зміцненню його економічної безпеки.

- Підрозділ економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності несе особливу відповідальність за організацію та здійснення діяльності щодо забезпечення економічної безпеки, оскільки він створюється спеціально для цієї мети і має відповідні ресурси – інтелектуальні, матеріально-технічні, організаційні, професійні та інші.

- Органи державної влади та управління за своїм призначенням повинні сприяти розвитку національної економіки і створювати сприятливі умови для вітчизняних товаровиробників і всього бізнесу. Для вирішення цього завдання вони мають у своєму складі відповідні структурні підрозділи та спеціалістів.

Рис. Модель формування знань у сфері економічної безпеки

• Правоохоронні органи забезпечують безпечні умови для діяльності суб'єктів господарської діяльності, ведуть боротьбу з організованою злочинністю у сфері економіки, корупцією, недобросовісною конкуренцією і т. д.

• Недержавна система безпеки здійснює забезпечення на комерційній основі безпеки суб'єктів господарської діяльності. Для цього має спеціалізовані суб'єкти господарської діяльності, спеціальні технічні засоби, технології та фахівців у галузі безпеки.

• Наукові і навчальні заклади здійснюють підготовку, перепідготовку та підвищення знань фахівців для системи економічної безпеки, а також здійснюють наукові дослідження в галузі економічної безпеки та підготовку наукових кадрів для системи безпеки.

• Використання в Україні знань і досвіду забезпечення економічної безпеки ЄС, США, КНР, Японії, Росії та інших країн.

Знання кожного з вище перерахованих суб'єктів системи економічної безпеки носять специфічний характер. Вони формуються, як правило, в процесі практичної діяльності, оскільки система підготовки фахівців для них у вузах в даний час тільки створюється. Проте слід враховувати, що безпека має інтегральний характер.

Знання в області безпеки формуються в різних наукових галузях, однак всі вони мають різний характер і не дозволяють ефективно здійснювати комплексне забезпечення економічної безпеки.

Тому необхідно розробити теорію і методологію економічної безпеки, а також сформувати наукову школу в цьому напрямку діяльності, від якого значною мірою залежить економічна безпека, як держави, так і суб'єктів господарської діяльності.

Це дозволить отримати нові знання в галузі економічної безпеки, які можуть стати основою для побудови інноваційних систем економічної безпеки, здатних адекватно реагувати на всі небезпеки і загрози для діяльності суб'єктів господарської діяльності, в якій би сфері вони не виникали.

Управління знаннями в системі економічної безпеки – це створення відповідних умов, при яких необхідні знання та інформація будуть своєчасно використані персоналом суб'єкта господарської діяльності для виконання завдань з протидії реальним і потенційним небезпекам і загрозам економічної безпеки.

Управління знаннями передбачає вирішення таких основних завдань:

1. Цілеспрямований пошук знань, необхідних для побудови та організації ефективного функціонування системи економічної безпеки.

2. Створення необхідних умов для ефективного використання знань у системі економічної безпеки.

3. Організація науково-дослідницької роботи зі створення інновацій для системи економічної безпеки, в тому числі нових технологій, технічних засобів захисту, спостереження та сигналізації тощо.

Для створення сприятливих умов з ефективного управління знаннями в системі економічної безпеки необхідно встановити на підприємстві такий формальний порядок роботи з наявними інформаційними ресурсами, що дозволить полегшити доступ до знань, необхідних для здійснення діяльності щодо забезпечення економічної безпеки. Основною метою при цьому є зробити ці знання доступними для всіх суб'єктів системи економічної безпеки та активно використовувати їх у своїй діяльності.

Ресурси знань з економічної безпеки можуть систематизуватися в залежності від того, в якій науковій області вони формуються. Це можуть бути знання з економіки, права, психології, спеціальні знання в галузі безпеки, електроніці, комп'ютерній техніці тощо.

Носіями цих знань може бути людина – фахівець в галузі безпеки, різні електронні носії, паперові носії, ресурси Інтернету, практична діяльність систем економічної безпеки підприємств. До електронних носіїв знань з економічної безпеки належать персональні комп'ютери, змінні носії, накопичувачі, ресурси ІНТЕРНЕТ. А до паперових – книги, монографії, журнали, газети, інформаційні бюлетені, інструкції, настанови, накази, матеріали наукових та науково-практичних конференцій та інші.

Знання з економічної безпеки можуть бути отримані на спеціалізованих виставках, науково-практичних конференціях, а також у рекламній продукції розробників і виробників спеціальної техніки та обладнання для системи безпеки.

Для управління знаннями можуть використовуватися різні технології, в тому числі: мобільний і кабельний зв'язок; електронна пошта; корпоративні мережі; Інтернет; конференції, наради, обмін досвідом, інструктажі; перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців.

Управління знаннями у системі економічної безпеки здійснюється за допомогою відповідного механізму управління.

Механізм управління знаннями в системі економічної безпеки – це сукупність суб'єктів системи економічної безпеки, методів і функцій управління, носіїв інформації, правової бази і технічних засобів, за допомогою яких здійснюється управління знаннями. Механізм управління включає: принципи управління, методи управління, функції управління, процес управління та управлінські відносини.

Принципи управління відображають основні вимоги, що пред'являються до управління знаннями в системі економічної безпеки.

Методи управління розкривають способи, які застосовуються в управлінській діяльності з управління знаннями в системі економічної безпеки.

Функції управління розкривають зміст діяльності суб'єктів системи економічної безпеки з управління знаннями в галузі економічної безпеки.

Процес управління визначає порядок дій суб'єктів системи економічної безпеки з управління знаннями в галузі економічної безпеки.

Управлінські відносини відображають формальні і неформальні відносини, які виникають між суб'єктами системи економічної безпеки в процесі управління знаннями.

В основі функціонування механізму управління знаннями лежать управлінські відносини, що виникають між суб'єктами системи економічної безпеки, які здійснюють управлінську діяльність у відповідності зі своїми функціями і з застосуванням наявних у них технологій, методів і технічних засобів управління.

Висновки. Стабільна робота суб'єктів господарської діяльності в умовах нестабільного зовнішнього середовища залежить від ефективності власних систем економічної безпеки. Для їх побудови та організації діяльності необхідно використовувати сучасні знання в галузі економічної безпеки.

Знання – це тільки потенційна можливість для створення сучасної системи економічної безпеки, для того, щоб вони були реалізовані, ними необхідно управляти.

Управління знаннями в системі економічної безпеки є складним процесом, який має здійснюватися за допомогою відповідних механізмів управління.

Основна його мета полягає в тому, щоб знайти і ефективно використовувати потрібні знання для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

---

1. Гаврилова Т.А. Онтологический подход к управлению знаниями при разработке корпоративных информационных систем / Т.А. Гаврилова // Новости искусственного интеллекта. – 2003. – № 2. – С. 24–30.

2. Голубкин В.Н. Качество дистанционного образования в контексте увеличения интеллектуального капитала: материалы междунар. научно-практич. конф. «Качество дистанционного образования. Концепции, проблемы, решения» / В.Н. Голубкин. – М.: МГИУ, 2004.

3. Голубкин В.Н. Человеческие ресурсы как фактор эффективного функционирования экономических систем / В.Н. Голубкин, Л.П. Клеева // Экономика и менеджмент: проблемы теории и практики: Научные труды МИМ ЛИНК. – 2004. – Вып. 10.
4. Голубкин В.Н. Интеллектуальный капитал в эпоху глобализации экономики / В.Н. Голубкин, Л.П. Клеева, Л.В. Патока // Бизнес-образование. – 2005. – № 1.
5. Календжян С.О. Обучение на предприятии в интересах бизнеса / С.О. Календжян // Бизнес-академия. – 2001. – № 2.
6. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России. Экономическая наука современной России / В.Л. Макаров // Экспресс-выпуск. – 2003. – № 1 (11).
7. Мариничева М.К. Управление знаниями на 100% / М.К. Мариничева. – М.: ООО «Альпина Бизнес Букс», 2008. – 315 с.
8. Мильнер Б.З. Управление знаниями / Б.З. Мильнер. – М.: ИНФРА-М, 2003.
9. Нонака И. Компания – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах / И. Нонака, Х. Takeuchi; пер. с англ. – М.: Олимп-Бизнес, 2003.
10. Попов Э.В. Корпоративные системы управления знаниями / Э.В. Попов // Новости искусственного интеллекта. – 2001. – № 1. – С. 14–25.
11. Свейби Карл-Эрик. Теория фирмы, основанная на знаниях. Руководство к формулированию стратегии / Карл-Эрик Свейби // Интеллектуальный капитал. – Т. 2. – 2001. – № 4.
12. Цыпкин Ю.А. Управление персоналом: учеб. пособие для вузов / Ю.А. Цыпкин. – М.: ЮНИТА-ДАНА, 2001. – 446 с.

Захаров О.И. Управление знаниями в системе экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности.

Рассматриваются теоретические и практические вопросы управления знаниями в системе экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности. Предложена модель формирования знаний в области экономической безопасности.

Ключевые слова: *формирование знаний в сфере экономической безопасности, субъекты хозяйственной деятельности.*

Zakharov A.I. Knowledge Management in the System of Economic Security of Economic Subjects.

Theoretical and practical questions of knowledge management in the system of economic security of an enterprise are examined in the article. A pattern of knowledge formation in the sphere of economic security is proposed.

Key words: *formation of knowledge in the field of economic security, economic subjects.*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Проведено дослідження науково-методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку, а також вибрано оптимальний підхід для визначення рівня економічної безпеки вітчизняних банків.

Ключові слова: банк, економічна безпека, заходи безпеки, економічні загрози, ризик, небезпека, забезпечення економічної безпеки банків.

Постановка проблеми. Безпека комерційного банку можлива тільки за умови забезпечення балансу корпоративних економічних інтересів усіх осіб, зацікавлених у результатах його діяльності. До зацікавлених осіб належать не лише власники самого банку, але й його працівники та всі зовнішні контрагенти, з якими банк взаємодіє, в тому числі держава.

Недостатнє врахування інтересів будь-якої зацікавленої особи на користь інших осіб призводить до дестабілізації та погіршення економічної безпеки банку. Таким чином, розробка методів оцінки економічної безпеки комерційного банку має важливе методологічне значення, яке пов'язане з необхідністю щоденно відстежувати фінансовий стан та підтримувати на належному рівні економічну безпеку в ринкових умовах модернізації економіки.

Якщо на рівні держави методи оцінки економічної та фінансової безпеки вже розроблені [3; 9], то на рівні суб'єктів господарювання, зокрема і комерційних банків, вони залишаються дискусійними. Це насамперед стосується вибору коефіцієнтів оцінки економічної безпеки, системи показників, що її характеризують, і методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки.

Стан дослідження. Дослідженню проблеми науково-методичного підходу до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку присвячено значну кількість наукових праць. В Україні і за кордоном цією проблемою займалися О. Барановський, Т. Болгар, З. Васильченко, М. Єрмошенко С. Забияко, М. Зубок, С. Ільшанко, Д. Ковалев, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, Л. Перехрест, О. Пластун, С. Побережний, С. Покропивний, В. Пономарьов, Н. Різник, Л. Чаговець та інші.

Мета дослідження полягає у вивченні науково-методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку, а також вибір оптимального підходу для визначення рівня економічної безпеки вітчизняних банків.

Виклад основних положень. На сьогодні у науковій літературі й господарській практиці сформувалося чимало методичних підходів до визначення рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, які, на нашу думку, можна класифікувати наступним чином:

- 1) метод комплексної оцінки економічного потенціалу (багатовекторна модель економічної безпеки) [5, с. 12–19];
- 2) метод оцінки конкурентного статусу фірми, інтегральна оцінка дотримання інтересів компанії [7];
- 3) методи комплексної оцінки загроз (інтегральна оцінка ризику) [4, с. 51–55];
- 4) метод багатофакторної лінійної моделі [6, с. 35–40];
- 5) метод оцінки ефективності захисних заходів [2].

Такі науковці, як Д. Ковальов та І. Плетнікова [6] для оцінки рівня економічної безпеки підприємства ($P_{сб}$) використовують функціональну залежність, котра базується на локальних функціях залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємств ($f(x_1)$, $f(x_2), \dots$, $f(x_n)$) та коефіцієнтах, які відображають значущість кожного показника (a_1 , $a_2, \dots$, a_n):

$$P_{сб} = a_1 \cdot f(x_1) + a_2 \cdot f(x_2) + \dots + a_n \cdot f(x_n), \quad (1)$$

де $x_1, x_2, \dots, x_n$ – показники діяльності підприємства.

Однак, у рамках даного підходу авторами не дається жодних рекомендацій щодо вибору оціночних індикаторів та діапазону нормативних значень показників.

На підставі функціонально-цільового опису структури системи управління економічною безпекою підприємства Л. Чаговець [13] доводить, що ефективна реалізація процесу управління економічною безпекою стає можливою за підтримки сукупності економіко-математичних моделей, які об'єднано в єдиний комплекс моделей оцінки й аналізу економічної безпеки підприємства (рис. 1). Даний комплекс містить три блоки: формування інформаційного простору дослідження; оцінку та аналіз економічної безпеки підприємства; формування та аналіз рішень з управління економічною безпекою підприємства.

Метою першого блоку є формування системи найвагоміших для оцінки економічної безпеки показників, за допомогою розробленої інформаційної моделі.

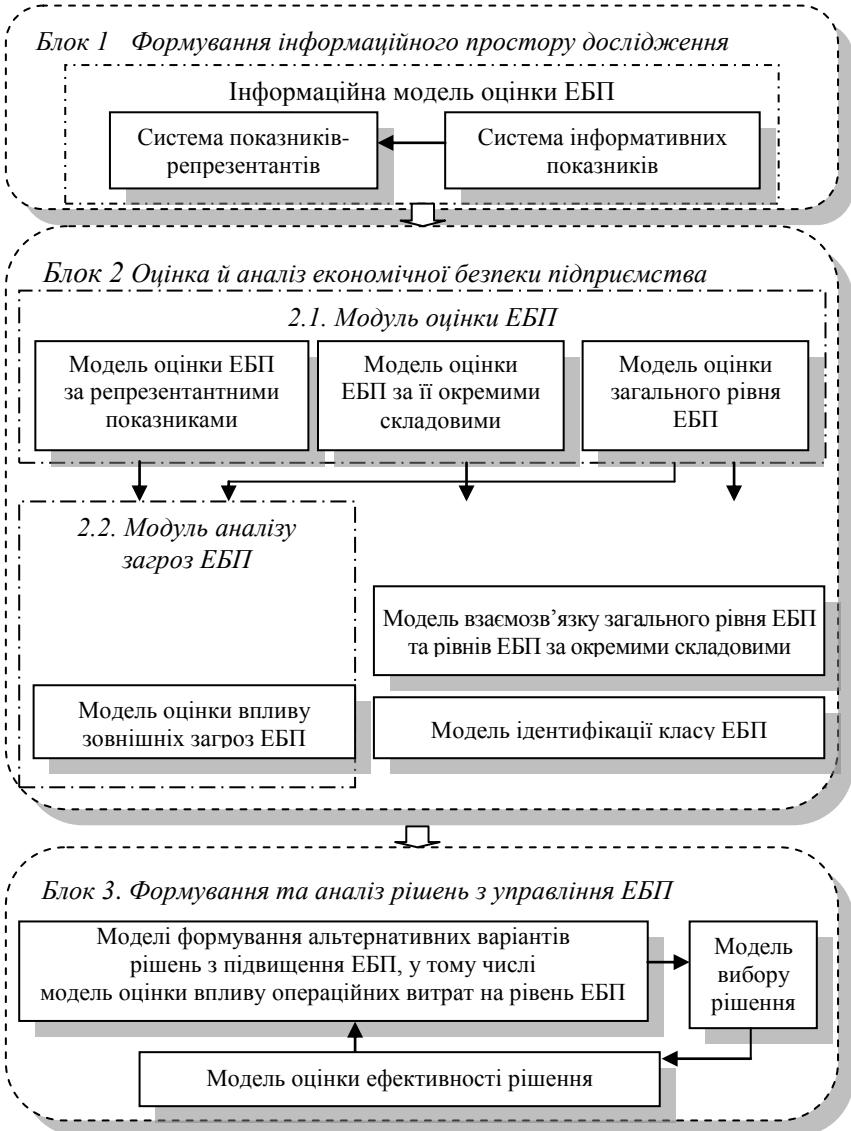

Рис. 1. Комплекс моделей оцінки й аналізу економічної безпеки підприємства

Джерело: [13, с. 7].

У другому блоці основною метою є розробка моделей оцінки й аналізу економічної безпеки підприємства. Усі моделі на цьому етапі об'єднано в три модулі, за якими на підставі відповідних моделей здійснюють загальну оцінку економічної безпеки підприємства й визначають домінантні загрози для неї.

Перший модуль оцінки економічної безпеки містить моделі, в основі яких лежить розрахунок значень показників, що дозволяє прослідкувати зміну як загального рівня економічної безпеки підприємства, так і її складових.

Другий модуль містить моделі вибору домінантних загроз економічній безпеці підприємства та модель оцінки впливу зовнішніх загроз на ЕБП. За першою моделлю цього модуля здійснюють ранжування загроз з боку внутрішнього середовища за їх впливом на загальний рівень ЕБП, що дозволяє проаналізувати й виявити найвагоміші чинники, що є потенційними загрозами безпеці. Призначенням другої моделі є оцінка впливу загроз зовнішнього характеру на загальний рівень ЕБП.

У третьому модулі за допомогою моделі взаємозв'язку загального рівня економічної безпеки підприємства з рівнями безпеки підприємства за окремими складовими досліджують вплив окремих компонент безпеки на її загальний рівень. Наступна модель цього модуля – модель ідентифікації класів економічної безпеки підприємства – дозволяє отримати інформацію про клас безпеки у поточному та перспективному періодах.

Метою третього блоку є формування множини рішень з управління економічною безпекою підприємства на підставі інформації про її клас та загрози. Ці рішення мають бути включені до системи запобігання та усунення дестабілізуючого впливу загроз економічній безпеці підприємства.

С. Льяшенко [5, с. 16–22] пропонує проводити оцінку економічної безпеки підприємства на основі аналізу його фінансової стійкості, рівень якої визначається за достатністю оборотних коштів (власних чи позичених) для здійснення виробничо-господарської діяльності.

До оціночних показників науковець пропонує віднести надлишок (нестачу) власних оборотних коштів, необхідних для формування запасів і покриття витрат господарської діяльності, а також довго-, середньо- і короткострокових кредитів і позик.

Ці показники характеризують п'ять рівнів фінансової безпеки: абсолютний (для функціонування підприємства достатньо власних оборотних коштів); нормальний (достатньо власних джерел формування запасів і покриття витрат); хиткий (власних оборотних коштів

є недостатньо і залучаються середньо- і довгострокові позики та кредити); критичний (залучаються короткострокові кредити); кризовий (підприємства не можуть забезпечити фінансування діяльності ні власними, ні залученими коштами).

Щодо визначення рівня економічної безпеки комерційного банку, то в теорії безпекознавства науковцями розроблені наступні основні методи:

1. З. Васильченко та І. Васильченко [1, с. 36–45] пропонують методологічний підхід до оцінки рівня економічної безпеки шляхом обґрунтування концепції єдиного інтегрального показника E , який має містити параметри, що найточніше характеризують результати діяльності банку.

Насамперед це показники достатності капіталу, темпів його зростання, оцінки ліквідності й дохідності активів. Вони припускають, що, знаючи динаміку інтегрального показника E , який відображає і підсумовує інформацію про дохідність операцій, ліквідність банку, достатність капіталу і темпи його зростання, керівництво банку, по-перше, має реальне уявлення про фінансовий стан банку; по-друге, зможе завчасно, до виникнення внутрібанківської кризи, покращити становище банку на фінансовому ринку; по-третє, зможе захистити банк від негативного впливу зовнішніх чинників у разі визначення кризи на рівні банківської системи країни в цілому.

Інтегральний показник E з такими властивостями відіграє роль «умовного експерта», оскільки він за незмінними правилами та в єдиний спосіб дає зведену оцінку діяльності банку за основними показниками: дохідності, ліквідності, достатності капіталу і темпів його зростання. Для поглибленого дослідження запропонованої категорії економічної безпеки необхідно користуватися схемою, яка зображена на рис. 2.

2. Н. Різник пропонує діагностику стану фінансової безпеки комерційного банку реалізовувати за допомогою індикативного методу, який здійснюється шляхом зіставлення фактичних і порогових значень показників безпеки. Таке зіставлення дає можливість визначити стан безпеки банку за ступенем наближеності його до стану безпеки, ризику, загрози чи небезпеки [11, с. 197]. Для своєчасного виявлення існуючих і потенційних ризиків, загроз та небезпек забезпечення економічної безпеки банку автор вказує на необхідність визначення відповідних індикаторів (табл. 1).

Визначення величини стану фінансової безпеки банку за даними показниками ґрунтуватиметься на стандартизації та зведенні їх до одного співвимірною вигляду – від 0 до 1.

Рис. 2. Визначення стану економічної безпеки комерційного банку

Джерело: [1, с. 38].

Індикатори фінансової безпеки комерційного банку*

№ з/п	Назва індикатора	Значення індикатора, %
1.	Рентабельність банківських активів	1–4
2.	Рентабельність дохідних активів	1–3
3.	Рентабельність доходів	8–20
4.	Рівень маржинального доходу: валового відсоткового операційного	6,5 4,5 2,0
5.	Спред	1,25
6.	Ефективність управління спредом	1–4
7.	Величина дохідної вартості	10–35
8.	Співвідношення процентного і непоцентного чистого доходу	48–67
9.	Максимальна «безпечна» сума кредитування дебетурою	5
10.	Питома вага проблемних кредитів в обсязі чистих активів банку	1–2
11.	Рівень сумнівної та безнадійної заборгованості у сукупному кредитному портфелі	10
12.	Дохідність 1 грн. активів	14–22
13.	Рівень ефективності і ризикованості вкладень	10–18
14.	Покриття процентних витрат процентними доходами	110–125
15.	Ефективність використання внутрішньобанківських резервів	5–15
16.	Якість управління затратами банку	10–25
17.	Дохідність 1 грн. основного капіталу банку	1,2–1,7
18.	Ефективність процентної політики банку	6–8
19.	Можливості використання внутрішньобанківських резервів	1–3
20.	Частка дохідних активів	0,75–0,85
21.	Кількість дохідних активів на 1 грн. платних пасивів	більше 1,0
22.	Величина дохідних активів на 1 грн. власного капіталу	8–18
23.	Пріоритетність напрямів використання капіталу	0,5–2,0

* Джерело: [11, с. 197–198].

Для реалізації наведених вище методичних підходів та оцінки стану економічної безпеки різних суб'єктів господарювання, зокрема комерційних банків, дослідниками використовуються різні методи, які дають відповідь, як технологічно оцінити стан чи визначити рівень економічної безпеки. В економічній літературі виділяють дві основні групи методів оцінки економічної безпеки – якісні й кількісні [10, с. 43]. Якісні методи базуються на використанні експертних оцінок при визначенні певних параметрів. Кількісні методи передбачають розрахунок конкретних показників із подальшою оцінкою і тлумаченням отриманих значень.

Якісну оцінку рівня фінансової безпеки банку українські науковці [10, с. 43] пропонують здійснювати шляхом заповнення анкети, з чим варто погодитися. Анкету повинен заповнювати експерт з діяльності конкретного банку. Це може бути представник вищого керівництва або начальник аналітичного відділу банку. Залежно від кількості набраних балів пропонується наступний перелік станів фінансової безпеки комерційного банку: 25–30 – високий рівень; 20–25 – достатній рівень; 15–20 – низький рівень; менше 15 – критичний рівень.

Проаналізувавши існуючі методичні підходи, методи та показники оцінки рівня економічної безпеки комерційних банків, можна зробити висновок, що на сьогоднішній день немає єдиної методики та системи показників для визначення рівня економічної безпеки комерційних банків.

Тому заслуговує на увагу методика, яка описана у науковій літературі [12] для визначення стану та ефективності системи економічної безпеки акціонерних товариств, в основу якої закладені комплексні критерії та якісні й кількісні показники з чітким розмежуванням зони безпеки та небезпеки. На нашу думку, цінність даної методики полягає в тому, що від рівня організації та безпосередньої діяльності, пов'язаної із забезпечення економічної безпеки, залежить стан економічної безпеки комерційного банку.

Виходячи з цього, вважаємо, що комплексними критеріями визначення рівня економічної безпеки комерційного банку можуть бути:

- коефіцієнт реалізації корпоративних інтересів безпеки;
- коефіцієнт захисту корпоративних прав;
- коефіцієнт встановлення протиправного контролю над банком;
- коефіцієнт безпекової організаційної культури;
- коефіцієнт надійності банківських вкладів.

Таким чином, для визначення рівня економічної безпеки комерційного банку необхідно поррахувати середньозважений рівень усіх

вище запропонованих коефіцієнтів. Переконані, що лише таке поєднання дозволить максимально об'єктивно визначити рівень економічної безпеки у комерційному банку.

$$K_{rb} = \frac{K_{ib} + K_{zp} + K_{pk} + K_{ok} + K_{nv}}{5}, \quad (2)$$

де K_{rb} – коефіцієнт рівня економічної безпеки комерційного банку;

K_{ib} – коефіцієнт реалізації корпоративних інтересів безпеки;

K_{zp} – коефіцієнт захисту корпоративних прав;

K_{pk} – коефіцієнт встановлення протиправного контролю над банком;

K_{ok} – коефіцієнт безпекової організаційної культури;

K_{nv} – коефіцієнт надійності банківських вкладів.

У результаті визначення рівня економічної безпеки комерційного банку коефіцієнти будуть знаходитися в діапазоні від 0 до 1.

Для поділу комерційних банків на групи відповідно до значень коефіцієнта рівня безпеки використаємо результати досліджень вчених, викладені у [8]. Визначимо відповідність значень, скориставшись формулою так званого «золотого поділу», суть якого полягає у пропорційному відношенні, близькому до 0,618: 0,382. Дотримання динамічної симетрії «золотого поділу» визначає найбільш гармонійні параметри структурування складових економіки, що сприятиме досягненню найефективнішого (безпечного) розвитку банку. Це свідчить, про те, що можливість застосування принципів співвідношення «золотого поділу» для визначення рівня та ефективності системи економічної безпеки комерційного банку виглядає закономірною.

Тому для знаходження проміжних рівнів економічної безпеки використаємо квадратне рівняння [8]:

$$x^2 + ax - a^2 = 0, \quad (3)$$

що дозволяє знайти x_1 та x_2 :

$$x_{1,2} = -\frac{a}{2} \pm \sqrt{\frac{a^2}{4} + a^2}, x_1=0,382; x_2=0,854. \quad (4)$$

За результатами розрахунків рівень та ефективність системи економічної безпеки комерційного банку на проміжку від 0 до 1 розмістяться таким чином (табл. 2):

Шкала оцінки рівня економічної безпеки

№ з/п	Оцінка в балах	Рівень безпеки
1	0–0,382	Недостатній
2	0,383–0,618	Критичний
3	0,619–0,854	Достатній
4	0,855–1	Оптимальний

Таким чином, інформацію, отриману шляхом експертного опитування, де вихідними даними для визначення рівня економічної безпеки є оцінки експертів, тобто їхні суб'єктивні думки про стабільність об'єктів, що вивчаються, та розрахунок рейтингу надійності банківських вкладів, зводимо в єдину таблицю з метою визначення рівня економічної безпеки досліджуваних комерційних банків.

Висновки. На основі дослідження відомих методик діагностики рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання, у тому числі й комерційних банків, визначено, що найбільшої уваги заслуговує методика, в основу якої закладені комплексні критерії та якісні й кількісні показники з чітким розмежуванням зони безпеки та небезпеки. З огляду на правило «золотого поділу», встановлено формалізовані показники, які дозволяють визначити рівень економічної безпеки комерційного банку (недостатній 0–0,382; критичний 0,383–0,618; достатній 0,619–0,854; оптимальний 0,855–1). При цьому зона небезпеки починається за умови, якщо рівень економічної безпеки банку перебуває в межах від 0–0,382. Оцінюючи економічну безпеку комерційного банку, слід розуміти, що її стан чи рівень є результатом реалізації корпоративних інтересів безпеки, захистом корпоративних прав, контролем за управлінням банку, дотриманням організаційної культури та надійністю банківських вкладів. Вони технологічно пов'язані між собою і за результатами діагностики можна отримати комплексну оцінку.

1. Васильченко З. Теоретична концепція оцінки економічної безпеки банку / З. Васильченко, І. Васильченко // Банківська справа. – 2006. – № 4. – С. 36–45.

2. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. С.Ф. Покропивного. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.

3. Єрмошенко М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист / М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2. – С. 18–24.

4. Забьяко С.В. Риск-менеджмент – основа экономической безопасности предприятия / С.В. Забьяко Е.С. Светлова // Защита информации. Конфидендент. – 2002. – № 3. – С. 51–55.

5. Ильяшенко С.Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия / С.Н. Ильяшенко // Науч. тр. ДонНТУ. – Донецк, 2002. – № 48. – С. 16–22.

6. Ковалев Д. Количественная оценка экономической безопасности предприятия / Д. Ковалев, И. Плетникова // Экономика Украины. – 2001. – № 4. – С. 35–40.

7. Козаченко Г.В. Экономическая безопасность: сущность и механизмы обеспечения: монография / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко: – К.: Либра, 2003. – 280 с.

8. Математическая энциклопедия / [гл. ред. И. М. Виноградов]. – Т. 2. – Д-КОО. – М.: «Советская энциклопедия», 1979. – С. 200.

9. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ від 02.03.2007 р. № 60 / Міністерство економіки України. – (Офіційний сайт міністерства економіки України). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua> – (Законодавча база).

10. Побережний С.М. Фінансова безпека банківської діяльності: навч. посібник / С.М. Побережний, О.Л. Пластун, Т.М. Болгар. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 112 с.

11. Різник Н.С. Теоретичні підходи до побудови методики діагностики фінансової безпеки банку / Н.С. Різник // Фінансова система України: зб. наук. праць. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 195–201.

12. Франчук В.І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: монографія / В.І. Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.

13. Чаговець Л.О. Моделі оцінки та аналізу економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.11 «Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці» / Л.О. Чаговець. – Харків, 2010. – 21 с.

Франчук В.І., Мельник С.І. Научно-методические подходы к оценке уровня экономической безопасности коммерческого банка.

Проведено дослідження науково-методических підходів к оцінці рівня економічної безпеки комерційного банку, а також вибран оптимальний підхід для определения рівня економічної безпеки вітчизняних банків.

Ключевые слова: банк, економічна безпека, заходи безпеки, економічні загрози, ризик, небезпека, забезпечення економічної безпеки банків.

Franchuk V.I., Melnyk S.I. Scientific and Methodological Approaches to Assess the Level of Economic Security of a Commercial Bank.

The article presents the study of scientific and methodological approaches to assess the level of economic security of commercial banks and selects the best approach for determining the level of economic security of domestic banks.

Key words: bank, economic security, safety measures, economic threats, risk, danger, economic security of banks.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ»

Проаналізовано існуючі в економічній літературі підходи до трактування фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання. З'ясовано складові поняття «фінансова безпека». Запропоновано авторське бачення сутності фінансової безпеки недержавного пенсійного фонду.

Ключові слова: фінансова безпека, недержавний пенсійний фонд, фінансові інтереси, фінансовий стан.

Постановка проблеми. Фінансовий ринок в Україні поки що не до кінця сформований. Поступово він стає все більш відкритим, тим самим потрапляючи у все більшу залежність від стану світових фінансових ринків. Як наслідок, зростає мінливість на нестабільність національних фінансових ринків, що підвищує рівень небезпек та ймовірності розвитку загроз діяльності фінансових інститутів, у тому числі недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ). Так, у 2008 р., під час світової фінансової кризи, суттєво зменшилася чиста вартість пенсійних активів окремих вітчизняних НПФ, зокрема корпоративного НПФ «Соціум» – на 31,6%, відкритого НПФ «Профіт» – на 33,3%, відкритого НПФ «Соціальний стандарт» – на 35,4% тощо. Протягом січня-березня 2009 р. постановами правління НБУ було призначено тимчасову адміністрацію в 17 банківських установах, у 7 з яких були «заморожені» грошові кошти учасників 42 НПФ на загальну суму близько 44,9 млн. грн. За підсумками посткризового 2010 р. дохідність пенсійних активів 14 НПФ була нижчою, ніж рівень інфляції (9,1%), діяльність 2 НПФ виявилась збитковою [1]. Наведені дані засвідчують актуальність досліджень з питань фінансової безпеки НПФ та розробки дієвих механізмів її забезпечення.

Стан дослідження. Поняття фінансової безпеки досить широко використовується у науковій економічній літературі. Так, фінансовій безпеці присвячено праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених О. Барановського, І. Бланка, Н. Ващенко, К. Горячевої, Л. Донця, Е. Дмитренко, М. Єрмошенко, М. Кириліва, О. Кириченко, Ю. Кіма, Н. Реверчука, Т. Сусуловської, О. Третяк, А. Чупіса, С. Юрія та інших.

Незважаючи на наявність достатньої кількості публікацій з проблем фінансової безпеки держави, регіону, банківської системи, страхового ринку, підприємств, окремих банків та небанківських фінансо-

вих установ, домогосподарств тощо, дефініція фінансової безпеки недержавних пенсійних фондів у економічній літературі поки що не досліджувалась.

Мета статті – сформулювати авторське бачення сутності поняття «фінансова безпека недержавних пенсійних фондів» на основі критичного аналізу та існуючих в економічній літературі підходів до трактування фінансової безпеки різних суб'єктів господарювання з урахуванням особливостей діяльності НПФ.

Виклад основних положень. Відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 р. № 1057-IV, зі змінами, недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду в порядку, визначеному законодавством.

НПФ для виконання своїх функцій використовує послуги інших юридичних осіб – адміністратора, компанії з управління активами (далі – КУА) та банку-зберігача. Рада фонду обирає такі установи, укладає з ними договори про обслуговування фонду і контролює їхню роботу, що знижує ризик зловживань із коштами НПФ.

Специфічними особливостями функціонування НПФ як фінансового посередника є такі:

– НПФ як неприбуткова організація не має на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками фонду. Вся сума інвестиційного прибутку, за вирахування адміністративних витрат, розподіляється між учасниками фонду;

– НПФ не може бути проголошений банкрутом та ліквідований за законодавством про банкрутство. Ліквідація НПФ може бути проведена за спеціальною процедурою, за якою пенсійні накопичення громадян переводяться за вибором учасників до інших НПФ, страхових організацій або банківських установ, що надають послуги з недержавного пенсійного забезпечення;

– учасник НПФ стає власником пенсійних внесків одразу з моменту їх зарахування на індивідуальний пенсійний рахунок учасника в НПФ, незалежно від того, хто їх платив – сам учасник, його роботодавець чи родичі. Пенсійні кошти учасника можуть успадковуватися його спадкоємцями;

– законодавство обмежує напрями використання пенсійних коштів і дозволяє використовувати їх лише для інвестування, здійс-

нення пенсійних виплат та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення. До того ж, законодавством встановлено суворі вимоги щодо складу та структури активів НПФ, тобто якісні та кількісні обмеження до інвестування, яких повинна дотримуватися компанія з управління активами НПФ, а також встановлено граничні тарифи на послуги адміністраторів, КУА та банків-зберігачів активів НПФ;

– НПФ можуть здійснювати виплати пенсій лише на визначений строк та одноразові пенсійні виплати. Виплата довічних пенсій здійснюється виключно страховими компаніями;

– НПФ не пропонують пенсійних схем із визначеними виплатами, а лише із визначеними внесками, коли розмір пенсійних виплат залежить від суми сплачених внесків та доходу (збитку) від їх інвестування;

– законодавством заборонено встановлення НПФ мінімально гарантованої норми прибутку за будь-якою пенсійною схемою. Рада НПФ може вимагати від КУА забезпечити мінімальну дохідність на рівні офіційного індексу інфляції;

– учасники НПФ не можуть обирати валюту, в якій буде виплачуватись пенсія. Виплати з НПФ здійснюються у грошовій формі виключно в національній валюті України;

– НПФ можуть рефінансувати кошти у цінні папери підприємства-засновника НПФ незначний обсяг пенсійних активів – не більше 5% їх загальної вартості.

Єдиним органом управління НПФ, який контролює поточну діяльність і вирішує основні питання його роботи є Рада фонду. Стосовно забезпечення фінансової безпеки НПФ, завдання Ради фонду включають:

– захист інтересів учасників (організація прийому головою Ради та, можливо, «пенсійним омбудсменом» з числа членів Ради, вкладників і учасників фонду; розгляд скарг, пропозицій та заяв, поданих від них; відстоювання їхніх прав, вирішення спірних питань);

– контроль за цільовим використанням пенсійних активів (розробка плану інвестування, що відповідає інвестиційній декларації; аналіз звітів КУА про інвестування пенсійних активів; вивчення прогнозів розвитку ринку; оцінка ризиків НПФ);

– нагляд за діяльністю компаній, які обслуговують НПФ, та оцінка їхньої роботи (передбачає взаємодію з КУА та зберігачем, регулярний і за необхідністю щоденний обмін інформацією з ними, заслуховування звітів про результати їхньої діяльності). У разі, якщо компанії, які обслуговують НПФ, на думку членів Ради фонду, працюють

неефективно, то Рада спільно з керівництвом цих компаній повинні вжити заходів, спрямованих на врегулювати їх діяльності, а у разі якщо заходи не дають результатів – змінити такі компанії.

Зважаючи на все вищезазначене, питання фінансової безпеки НПФ потребують особливої уваги. В економічній літературі термін «фінансова безпека» вживається досить часто, однак необхідно зазначити, що єдине трактування його сутності відсутнє.

На нашу думку, досліджуючи зміст фінансової безпеки, спершу доцільно з'ясувати сутність терміна «безпека», яке має декілька значень: «стан захищеності, в якому не загрожує небезпека чого-небудь» [2, с. 65]; «відсутність небезпеки, схоронність, надійність» [3, с. 44]; «такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення системи або до неможливості її функціонування і розвитку» [4] тощо.

Більшість дослідників розглядають фінансову безпеку як одну зі складових економічної безпеки. Так, М. Єрмошенко зазначає: «фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави. На фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави» [5, с. 62].

Оскільки сутність фінансової безпеки недержавних пенсійних фондів в економічній літературі не висвітлюється, проаналізуємо підходи вчених до тлумачення дефініції фінансової безпеки інших суб'єктів господарювання.

На думку Е. Дмитренко, фінансова безпека – це «стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз у фінансовій сфері» [6, с. 54]. Позитивною рисою наведеного визначення є те, що у ньому конкретизується об'єкт фінансової безпеки – фінансові інтереси суб'єктів господарювання (інтереси в фінансовій сфері). Дійсно, інтереси – це те, що найбільше цікавить, відповідає потребам або прагненням; те, заради чого або з метою чого провадиться діяльність суб'єктів господарювання, тому саме фінансові інтереси є об'єктом фінансової безпеки.

Водночас ми вважаємо, що тлумачення фінансової безпеки як «стану захищеності» не відображає тої активної діяльності, яка повинна бути спрямована на забезпечення фінансової безпеки. Цей момент враховується у визначенні Ю. Кіма, який трактує фінансову безпеку підприємства як «діяльність з управління ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз із метою забезпечення стабільного розвитку підприємництва та росту його власного капіталу в поточній та стратегічній перспективі» [7, с. 103–104]. В Енциклопедії банківської справи подається наступне визначення безпеки:

«система заходів, яка забезпечує захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх та внутрішніх загроз...» [8, с. 91].

Інші дослідники, зокрема Л. Донець та Н. Ващенко, вважають, що фінансова безпека підприємства – це «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників...» [9, с. 81]. Ми не можемо погодитись з цією точкою зору, оскільки якщо корпоративні ресурси використовуються ефективно, але при цьому ще залишаються резерви підвищення цієї ефективності, то це зовсім не означає, що підприємство знаходиться у небезпеці. Небезпека виникає тоді, коли ефективність використання ресурсів знижується, внаслідок чого господарювання може стати неефективним. Разом із тим слід відзначити, що фінансова безпека є однією з передумов ефективного використання корпоративних ресурсів.

Заслуговує на увагу думка І. Бланка, котрий тлумачить фінансову безпеку підприємства як «кількісно та якісно детермінований рівень його фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього й внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його стійкого зростання в поточному й перспективному періодах» [10, с. 24].

У даному визначенні дослідник розглядає фінансову безпеку у взаємозв'язку з фінансовим станом підприємства. Ми також дотримуємося цієї точки зору, оскільки стійкий фінансовий стан підприємства свідчить про достатній рівень фінансової безпеки, натомість погіршення фінансового стану говорить про виникнення небезпек або загроз.

Існують також й інші підходи до визначення дефініції фінансової безпеки. Окремі дослідники формулюють визначення фінансової безпеки через її охарактеризування за допомогою таких термінів, як збалансованість, стійкість, розвиток, зростання та ін. Так, М. Єрмошенко пояснює дефініцію фінансової безпеки як «такий стан фінансово-кредитної сфери, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю цієї сфери забезпечувати ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання» [11, с. 33–34].

О. Кириченко та Т. Сусуловська, які досліджують діяльність небанківських фінансових установ, акцентують свою увагу на умовах

фінансової безпеки: «безпека як стан – це наявність таких правових, організаційних, фінансових умов, що дозволяють забезпечувати законну реалізацію фінансових інтересів без виникнення протиріч з інтересами інших суб'єктів, взаємин різних форм власності, стійко функціонувати й протистояти реальній і потенційній внутрішній і зовнішній загрозам та впливам» [12, с. 81].

А. Чупіс розглядає фінансову безпеку як «сукупність фінансово-економічних механізмів, які забезпечують стійкість підприємств до впливу природних та економічних ризиків, достатній рівень кредитоспроможності та інвестиційної привабливості, а також позитивну віддачу вкладеного капіталу» [13].

Тоді як О. Третяк та М. Кирилів вважають, що фінансова безпека – це «специфічний вид суспільно-економічних відносин, які виникають між органами державного управління та суб'єктами соціально-економічних відносин щодо забезпечення оптимального фінансового стану соціально-економічної системи та захисту її національних інтересів в умовах функціонування глобальної фінансової системи» [14].

Узагальнюючи підходи вчених-економістів до тлумачення фінансової безпеки, слід зазначити, що це поняття трактується наступним чином: як складова економічної безпеки; захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання; діяльність з управління ризиками та захисту інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз; система заходів, яка забезпечує захищеність інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз; стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів; кількісно та якісно детермінований рівень фінансового стану; стан, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів; сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди; сукупність фінансово-економічних механізмів; специфічний вид суспільно-економічних відносин щодо забезпечення оптимального фінансового стану та захисту інтересів тощо.

Таке різноманіття підходів до трактування сутності фінансової безпеки можна пояснити тим, що дослідники розглядають фінансову безпеку з різних сторін, в залежності від цілей дослідження та специфіки діяльності суб'єктів господарювання.

На наше переконання, фінансова безпека є системним поняттям, сутність якого можна всебічно розкрити через узагальнення існуючих розрізнених підходів до її тлумачення та виділення найважливіших складових цього поняття (рис.).

Рис. Складові поняття «фінансова безпека»*

* Авторська розробка.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що через складність та комплексність самого явища фінансової безпеки сутність цієї дефініції можна всебічно розкрити завдяки системному методу, шляхом узагальнення існуючих розрізнених підходів до її тлумачення та виділення найважливіших складових цього поняття. А саме: захищеності фінансових інтересів; діяльності з ідентифікації та запобіганню впливу різного роду загроз і небезпек; формування сприятливих умов внутрішнього та зовнішнього середовища; оцінки фінансового стану із використанням системи індикаторів; розробки системи заходів щодо підвищення рівня убезпеченості тощо.

Враховуючи специфічні особливості діяльності НПФ, пропонуємо наступне визначення поняття «фінансова безпека НПФ»: це стан захищеності фінансових інтересів владників та учасників НПФ як результат діяльності Ради фонду, адміністратора, компанії з управління активами та зберігача у взаємодії з органами державного регулювання щодо ідентифікації, запобігання або зменшення впливу різного роду

загроз та небезпек, а також формування сприятливих умов функціонування НПФ.

Подальші напрями досліджень мають бути спрямовані на розробку системи індикаторів фінансового стану НПФ, за допомогою яких можна оцінити рівень його фінансової безпеки, обґрунтування їх граничних значень. Важливим завданням є також визначення та класифікація внутрішніх і зовнішніх загроз діяльності НПФ, формування дієвого механізму забезпечення фінансової безпеки із застосуванням відповідних фінансових методів, інструментів та важелів впливу, а також з'ясування ролі різних суб'єктів у забезпеченні фінансової безпеки НПФ.

---

1. Аналітична довідка про розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 30.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/npf2009.pdf>.

2. Єрмошенко М. Фінансова безпека / М. Єрмошенко // Віче. – 1998. – № 11. – С. 61–73.

3. Экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. – 2-е изд. – М.: Институт новой экономики, 2008. – 1152 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

5. Заплатинский В.М. Терминология науки о безопасности / В.М. Заплатинский // Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Bezpečnostna veda a bezpečnostne vzdelanie». – Liptovský Mikuláš: AOS v Liptovskom Mikuláši, 2006. – С. 12.

6. Дмитренко Е. Фінансова безпека держави потребує нормативно-правового регулювання // Віче. – 2003. – № 10. – С. 53–55.

7. Кім Ю.Г. Фінансові ризики в системі фінансово-економічної безпеки підприємства / Ю.Г. Кім // Вчені записки Університету «Крок». – 2009. – № 19. – С. 101–111.

8. Енциклопедія банківської справи України / В.Б. Альошин [та ін.]; відпов. за вип. Ю.Г. Попсуєнко. – К.: Молодь: Ін Юре, 2001. – 680 с.

9. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. – К.: Центр учб. літ., 2008. – 240 с.

10. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

11. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К.: Київ. нац. торг.-ек. ун-т, 2001. – 309 с.

12. Кириченко О.А. Фінансова безпека кредитних спілок України / О.А. Кириченко, Т.В. Сусуловська // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). – 2009. – № 1. – С. 80–93.

13. Чупіс А.В. Фінансова безпека сільськогосподарських підприємств / А.В. Чупіс // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2009. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vsnau/FiK/2009_2/5Chupis.pdf.

14. Третяк О.З. Окремі концептуальні характеристики категорії фінансової безпеки регіону / О.З. Третяк, М.В. Кирилів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). – 2009. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvldu_e/2009_2/09tozfbf.pdf.

Цикановская Н.А. К вопросу об определении сущности понятия «финансовая безопасность негосударственных пенсионных фондов».

Проанализированы существующие в экономической литературе подходы к трактовке финансовой безопасности различных субъектов хозяйствования. Выявлены составляющие понятия «финансовая безопасность». Предложено авторское видение сущности финансовой безопасности негосударственного пенсионного фонда.

Ключевые слова: *финансовая безопасность, негосударственный пенсионный фонд, финансовые интересы, финансовое состояние.*

Tsikanovska N.A. On the Problem of Defining the Essence of the Concept of «Financial Security of Private Pension Funds».

Existing economic approaches to treatment of financial safety of different economic subjects is analyzed in the article. Components of the «financial safety» concept are determined. The author's view of the essence of the financial safety of private pension funds is offered.

Key words: *financial security, private pension fund, financial interests, financial state.*

УДК 338.23:343.3

Н.Я. Михаліцька

ФІНАНSOVA БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇЇ ІНДИКАТОРИ

Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття «фінансова безпека підприємства» та запропоновано авторське бачення змісту цієї категорії. Розкрито основні індикатори фінансової безпеки підприємства як підсистеми його економічної безпеки.

Ключові слова: *підприємство, фінансова безпека, загроза.*

Постановка проблеми. Обмеженість ресурсів у глобальному масштабі, зокрема енергетична криза 70-х років, змусила вчених багатьох країн, передусім Норвегії, США, Канади, ФРН, спрямувати

зусилля на розв'язання проблем міжнародної, а згодом – і національної економічної безпеки. Це вимагало масштабних досліджень і в результаті виникла нова наука, що отримала назву «екосестейт» (economic security of state).

XXI сторіччя – епоха загострення міжнародних аспектів економічної безпеки. Однак в Україні, на відміну від інших країн, теоретичні дослідження з питань економічної безпеки розпочалися із запізненням. Проте це відставання було суттєво скорочено завдяки працям таких вчених, як В. Геєць, О. Барановський, Я. Жаліло, Б. Губський, М. Єрмошенко, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруков, В. Шлемко, І. Бінько, А. Єпіфанов та ін., з'явилися системні роботи з питань методології оцінки економічної безпеки в Україні [5].

На сьогодні в Україні вкрай недосконала нормативно-правова база економічної безпеки. На державному рівні вперше перелік загроз економічній безпеці сформульовано у Концепції національної безпеки України, що була схвалена ВР України в січні 1997 р. [7, с. 85]. Враховуючи значення економічної безпеки при визначенні внутрішньої і зовнішньої економічної політики, Кабінет Міністрів України в 2002 р. розробив проект стратегії забезпечення економічної безпеки України, проте роботу над національною програмою забезпечення економічної безпеки до цього часу не розпочато. На противагу цьому, в РФ ще 1995 р. була опублікована, а вже наступного року набрала чинності указом президента державна стратегія економічної безпеки (основні положення).

Відмова упродовж тривалого часу від розв'язання проблем економічної безпеки призвела до зниження рівня інвестування економіки і науки, посилення залежності України від зовнішньої допомоги, скочування до криміналізації та «тінізації» багатьох сфер економіки, поширення процесу накопичення та відмивання «брудних» грошей. Тому нині забезпечення економічної безпеки України набуває особливої ваги. З огляду на це у відділі економічної безпеки НППМБ розроблені методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [4].

Стан дослідження. Актуальність проблеми полягає в тому, що у сучасних умовах необхідно мати системний інструментарій для діагностики рівня економічної безпеки підприємств та механізм подолання негативних явищ на різних етапах їхнього розвитку. В умовах фінансової кризи на перше місце виходить проблема фінансової безпеки суб'єктів підприємництва, яка є однією з найважливіших складових економічної безпеки ще й тому, що саме через грошові потоки підприємства та їх управління здійснюється вплив на більшість показників

економічної системи підприємства. Проте в економічній літературі до сьогоднішнього дня приділялось недостатньо уваги питанням фінансової безпеки насамперед тому, що деякі з її аспектів розглядаються при розробці фінансової політики підприємства, управлінні фінансами, організації системи економічної безпеки, управлінні ризиками тощо. Необхідно погодитися з тим, що «необхідний цілісний і комплексний підхід до даної проблеми, що поєднав би всі ці, часом відірвані один від одного елементи в єдину систему, яка діяла б постійно» [10, с. 19].

Метою роботи є аналіз методичного забезпечення вимірювання індикаторів фінансової безпеки суб'єктів підприємництва на рівні підприємства.

Виклад основних положень. Вважаючи об'єктом стратегії соціально-економічну систему в цілому, а суб'єктом – державу як виразника інтересів суспільства, національну безпеку, яка сьогодні розглядається як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [9, с. 351], тобто як зменшення небезпеки руйнування суспільної системи під впливом екзогенних та ендогенних чинників, можна визнати фундаментальним критерієм ефективності державної стратегії. Оскільки матеріальною основою функціонування суспільства є продуктивні сили, національна безпека будь-якої держави у стратегічному плані спирається передусім на її економічний потенціал і набуває вигляду економічної безпеки.

Категорія «економічна безпека» порівняно недавно стала повноправним об'єктом дослідження економічної науки. Цей термін почав широко використовуватися у працях вітчизняних економістів лише на початку 90-х рр. минулого століття. Створено специфічний категоріальний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів («загроза», «індикатор безпеки», «порогове значення» тощо), сформовано відповідний йому методологічний інструментарій аналізу, що свідчить про створення окремої підгалузі економічних досліджень – науки про економічну безпеку.

Як зазначає Я. Жаліло, автори праць про економічну та фінансову безпеку, «власне, поки що не дійшли згоди щодо засадничих категорій зазначеної науки, у тому числі й щодо її ключового визначення – поняття «економічна безпека» [2, с. 85]. Методологічно поняття «економічна безпека» виводиться дослідниками насамперед з поняття «національна безпека». Останнє має формалізоване визначення у прийнятому у червні 2003 році Законі України «Про основи національної безпеки України».

Наукове розуміння фрази «стан захищеності», на якій базується «офіційне» визначення безпеки, означає відсутність системоруйнівних загроз, тобто тих із них, які не можуть бути органічно подолані в рамках механізмів, іманентних даній соціально-економічній системі. Крок назустріч такому розумінню зробили О. Гончаренко та Є. Лисицин, аналізуючи категоріальну систему національної безпеки. Вони запропонували визначати національну безпеку як *ступінь захищеності* національних інтересів, що дозволяє вказувати на певний рівень безпечності [1, с. 6–7]. А отже невід’ємною частиною дослідження у сфері економічної безпеки має стати насамперед оцінка дієздатності об’єктивних економічних механізмів, які є основою підтримання стійкості соціально-економічної системи та важелями реалізації індивідуальних, групових та національних інтересів. Це дасть змогу в дослідженні економічної безпеки перейти від інструментарію політичної до інструментарію економічної науки, а також встановити очевидний взаємозв’язок категорій «економічна стратегія» та «економічна безпека».

Я. Жаліло визначає економічну безпеку як складну багатфакторну категорію, «що характеризує здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [2, с. 87–88]. За такого трактування принципово видозмінюється й об’єкт забезпечення економічної безпеки. Тепер це не лише дієздатність самої держави, тобто її спроможність реалізовувати власні владні рішення, а й можливість для економічних суб’єктів різних рівнів діяти відповідно до своїх базових інтересів, проте в загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни. Зазначений підхід може бути застосований як до економічного відтворення індивідуума (відтворення робочої сили), суб’єктів господарської діяльності (СГД) різного роду (відтворення капіталу) і держави (економічна сторона відтворення держави як інституту забезпечення економічної основи для стабільного виконання покладених на неї функцій), так і до суспільного відтворення як такого, що є інтегральним показником і виступає підґрунтям економічної безпеки країни, що «підсумовує» поняття економічної безпеки індивідуума, СГД і держави.

Така методологія відкриває шлях до дослідження однієї з фундаментальних характеристик економічної стратегії держави – забезпечення узгодження індивідуальних, групових та національних інтересів.

Зауважимо, що у Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України за редакцією академіка НАН України

С. Пирожкова наголошено, що національна безпека України як суверенної держави залежить від цілеспрямованої державної політики щодо захисту її національних інтересів відповідно до прийнятих доктрин, стратегій, концепцій і програм у політичній, економічній, соціальній та інших сферах. Економічна безпека, як головна складова національної безпеки – це сукупність умов, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси; задовольняти у довгостроковому режимі потреби суспільства і держави; генерувати інноваційні зрушення в економіці з метою забезпечення стабільного економічного розвитку; протистояти зовнішнім економічним загрозам та повністю використовувати національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці. Отже, економічна безпека держави в глобальному середовищі набуває виняткового значення.

Відповідно фінансова безпека – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, валютної, банківської і податкової системи, який може забезпечити ефективне функціонування держави, підтримуючи її економічну стійкість у глобальному середовищі. Стабільність фінансової системи визначається багатьма чинниками, основними з яких є: рівень інфляції, обсяги внутрішніх і зовнішніх боргів держави, стан виконання державного бюджету, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, достатній обсяг міжнародних резервів НБУ.

Варто зауважити, що наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 була затверджена Методика розрахунку рівня економічної безпеки України (далі – Методика). Методика розроблена з метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави і визначає перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також методи обрахування інтегрального індексу економічної безпеки. Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки України для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності. Інші органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своєї компетенції можуть використовувати цю Методику та визначати рівень складових економічної безпеки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері.

У Методиці визначено, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внут-

рішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

валютна безпека – це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

грошово-кредитна безпека – це стан грошово-кредитної системи, що характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, котрий забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

боргова безпека – це рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Проте запропоновані у Методиці індикатори та порогові значення індикаторів стану фінансової безпеки України належать до макроекономічних. Лише індикатори та порогові значення індикаторів стану виробничої безпеки, під якою розуміють такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання

економіки та розширене її відтворення мають певне відношення до економічної безпеки підприємства.

Безпека – це такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх чинників не приводить до погіршення системи або до неможливості її функціонування і розвитку. Безпека – це також стан захищеності життєво-важливих інтересів особи, суспільства, організації, підприємства від потенційно і реально існуючих загроз, або відсутність таких загроз.

Отже, під фінансовою безпекою підприємства можна розуміти такий стан захищеності його економічних інтересів (прибутковості, платоспроможності, тощо) від внутрішніх і зовнішніх загроз, що не приводить до погіршення результативності (ефективності) його роботи або до неможливості подальшого функціонування і розвитку як суб'єкта фінансових відносин, тобто до банкрутства.

З огляду на наведене, авторське визначення фінансової безпеки підприємства та подальші дослідження мають бути спрямовані на виявлення системи внутрішніх та зовнішніх загроз, які можуть на нього впливати. З практичної точки зору фінансова безпека підприємства – це такий стан функціонування підприємства, який дозволяє:

1) забезпечувати фінансову стійкість, платоспроможність, ліквідність та достатню фінансову незалежність підприємства у довгостроковому періоді;

2) здійснювати залучення та ефективне використання фінансових ресурсів;

3) ідентифікувати небезпеки та загрози стану підприємства та розробити заходи для їх вчасного усунення;

4) самостійно розробляти та впроваджувати фінансову стратегію;

5) понижувати ймовірність банкрутства;

6) застосовувати кількісні та якісні показники та порівнювати їх з граничними значеннями.

Індикатори економічної (фінансової) безпеки мають не тільки констатувати наявність економічної безпеки підприємства, але і чітко оцінювати її рівень. У випадку лише констатації безпеки підприємства неминучою є суб'єктивність оцінки. При цьому кількісна оцінка рівня безпеки повинна виходити з показників планування, обліку і аналізу діяльності господарської діяльності підприємства.

Для цього доцільно досліджувати показники фінансової стійкості, беззбитковості та ліквідності підприємства. В економічній літературі вже робилися спроби кількісної оцінки рівня фінансової безпеки підприємства, що призвело до появи декількох підходів до її оцінки.

При індикаторному підході рівень економічної безпеки визначається за допомогою так званих індикаторів, які розглядаються як порогові значення показників, що характеризують діяльність підприємства в різних функціональних областях, відповідні певному рівню економічної безпеки. Оцінка економічної безпеки підприємства встановлюється за наслідками порівняння (абсолютного або відносного) фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами.

Згідно даного підходу стан економічної безпеки підприємства необхідно проводити за певною системою основних показників. Вони повинні відображати галузеву специфіку і умови діяльності підприємства. До них віднесені: виробничі, фінансові і соціальні показники (табл. 1).

Таблиця 1

Показники фінансової безпеки в системі економічної безпеки підприємства

№ з/п	Показники	Склад показників-індикаторів
1.	Виробничі	динаміка виробництва (зростання, спад, стабільний стан, темпи зміни)
		реальний рівень завантаження виробничих потужностей
		частка НДДКР у загальному об'ємі робіт
		частка НДР у загальному об'ємі НДДКР
		темп оновлення основних виробничих фондів (реновації)
		стабільність виробничого процесу (ритмічність, рівень завантаженості протягом певного часу)
		питома вага виробництва у ВВП (для особливо крупних підприємств-монополістів)
		оцінка конкурентоспроможності продукції
2.	Фінансові	вікова структура і технічний ресурс парку машин і устаткування
		об'єм «портфеля» замовлень (загальний об'єм передбачуваних продажів)
		фактичний і необхідний об'єм інвестицій (для підтримки і розвитку наявного потенціалу)
		рівень інноваційної активності (об'єм інвестицій в нововведення)
		рівень рентабельності виробництва
		фондовіддача (капіталомісткість) виробництва
прострочена заборгованість (дебіторська і кредиторська)		

Продовження табл. 1

		частка забезпеченості власними джерелами фінансування оборотних коштів, матеріалів, енергоносіїв для виробництва
3.	Соціальні	рівень оплати праці щодо середнього показника по промисловості або економіці в цілому
		рівень заборгованості по зарплаті
		втрати робочого часу
		структура кадрового потенціалу (вікова, кваліфікаційна)

Якщо розглядати поняття економічної безпеки підприємств у динаміці, незалежно від галузевої приналежності, то для них можна визначити загальну властивість, яка полягає в тому, що стан економічної безпеки підприємства проходить декілька етапів. Вони включають: стабільний, передкризовий, кризовий і критичний етапи (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка стану економічної безпеки підприємства

Етапи	Характеристика
Стабільний	Індикатори безпеки знаходяться в межах порогових значень, а ступінь використання наявного потенціалу близький до встановлених норм і стандартів
Передкризовий	Невідповідність хоча б одного з індикаторів безпеки пороговому значенню, інші наблизилися до бар'єрних значень. При цьому не були втрачені технічні та технологічні можливості поліпшення умов і результатів виробництва шляхом ухвалення заходів попереджувального характеру
Кризовий	Невідповідність більшості основних індикаторів безпеки пороговому значенню, з'являються ознаки безповоротності спаду виробництва і часткової втрати потенціалу внаслідок вичерпання технічного ресурсу устаткування і площ, скорочення персоналу
Критичний	Порушуються всі бар'єри, що відокремлюють стабільний і кризовий стани розвитку виробництва, а часткова втрата потенціалу стає неминучою і невідворотною

Ресурсно-функціональний підхід базується на припущенні, що при запобіганні небезпеці негативних впливів на економічну безпеку підприємства досягається найбільш ефективно застосування корпоративних ресурсів [8, с. 19–23]. Застосування ресурсно-функціонального методу вважається продуктивним у випадку досягнення ключових цілей економічної безпеки підприємства.

До таких цілей відносять досягнення наступних показників:

- фінансової стійкості й незалежності підприємства, ефективності його діяльності;
- високої конкурентоспроможності та незалежності технологічних ресурсів підприємства;
- оптимальної організації структури підприємства і високої ефективності його менеджменту;
- дієвості НДДКР, високого рівня кваліфікації персоналу підприємства і його інтелектуального потенціалу;
- максимально низького впливу підприємства на навколишнє середовище, його екологічності та економічності ресурсних витрат;
- правовій забезпеченості будь-яких напрямів діяльності компанії;
- високого ступеня захисту комерційних таємниць підприємства і його інформаційної бази, одночасно з високим рівнем інформаційного забезпечення діяльності всіх його структур;
- максимально можливого рівня безпеки підприємства, його співробітників, майна, капіталу і комерційних інтересів.

Отже, якщо підприємство вже розробило і ухвалило рішення запровадити в життя функціональні стратегії, а саме: інноваційну, ресурсну, інвестиційну і маркетингову, то показники, що визначають цілі цих стратегій, необхідно привести у відповідність з кількісною оцінкою стратегічних інтересів підприємства. Ця відповідність є основоположною, оскільки вона сприяє забезпеченню єдності методичної бази з організації управління підприємством.

В. Забродським запропоновано використовувати для оцінки економічної безпеки підприємства підхід, що відображає принципи і умови програмно-цільового управління і розвитку. Відповідно до цього підходу оцінка економічної безпеки підприємства ґрунтується на інтеграції сукупності показників, що визначають економічну безпеку. При цьому використовується декілька рівнів інтеграції показників і такі методи їх аналізу, як кластерний і багатовимірний аналіз. Такий підхід відрізняється високим ступенем складності аналізу, що проводиться, з використанням методів математичного аналізу. І якщо його

використання в дослідницькій області дозволяє отримати достовірні результати оцінки рівня економічної безпеки підприємства, то в практичній діяльності підприємств це вельми скрутно. До того ж дуже складною є «оцінка стійкості сукупного інтегрального показника при заданій області його зміни» [3, с. 35].

Як основний критерій економічної безпеки підприємства деякі дослідники розглядають отримуваний в результаті взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища прибуток, яким підприємство може розпоряджатися на свій розсуд, тобто чистий прибуток. За відсутності прибутку або, більш того, при збитках, не можна говорити про дотримання інтересів підприємства і, отже, про те, що воно перебуває у фінансовій безпеці. Навпаки, в цьому випадку перед підприємством реально постає загроза банкрутства. Таким чином, цей підхід до вибору критерію фінансової безпеки підприємства базується на отриманні ним прибутку. Прибуток підприємства – його абсолютна величина або результати її зіставлення з витраченими ресурсами може розглядатися як передумова для висновку про фінансову безпеку підприємства [6, с. 68–75]. Окремі показники-індикатори фінансової безпеки підприємства наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Окремі індикатори фінансової безпеки підприємства*

Показники	Порогове значення	Примітки
Коефіцієнт покриття (Оборотні кошти / короткострокові зобов'язання)	1,0	Значення показника має бути не менш порогового
Коефіцієнт автономії (власний капітал / валюта балансу)	0,3	Значення показника має бути не менш порогового
Рівень фінансового левериджа (довгострокові зобов'язання / власний капітал)	3,0	Значення показника має бути не більш порогового
Коефіцієнт забезпеченості відсотків до сплати (прибуток до сплати відсотків і податків / відсотки до сплати)	3,0	Значення показника має бути не менш порогового
Рентабельність активів (чистий прибуток / валюта балансу)	5,0	Значення показника має бути не менш порогового

Показники	Порогове значення	Примітки
Рентабельність власного капіталу (чистий прибуток / власний капітал)	10%	Значення показника повинне бути не менш порогового
Средньозважена вартість капіталу (WACC)	Рентабельність інвестицій	Значення показника має бути не менш порогового
Розвиток компанії (відношення валових інвестицій до амортизаційних відрахувань)	1,0	Значення показника має бути не менш порогового
Тимчасова структура кредитів	Кредити, строком до одного року < 30%; Кредити, терміном понад один рік < 70%	Значення показника має бути не менш порогового
Диверсифікація покупців (частка у виручці одного покупця) та диверсифікація постачальників (частка у виручці одного постачальника)	10%	Значення показника має бути не більш порогового
Темпи зростання прибутку, реалізації продукції, активів	Темпи зростання прибутку > темпів зростання реалізації продукції > темпів зростання активів	
Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості	Період обороту дебіторської заборгованості > період обороту кредиторської заборгованості	

* Розраховано автором.

Таким чином, фінансова стійкість підприємства – це комплексне поняття, що відображає такий стан фінансів, при якому підприємство здатне стабільно розвиватися, зберігаючи свою фінансову безпеку в умовах додаткового рівня ризику.

Висновок. Отже, фінансова стійкість і фінансова безпека – споріднені поняття.

Умовами фінансової стійкості підприємства є: наявність фінансових ресурсів для розвитку і платоспроможність, яка означає здатність підприємства своєчасно погашати свої зобов'язання і є наслідком

ліквідності, рентабельної діяльності підприємства і ефективного управління грошовими потоками, що дозволяє синхронізувати грошові надходження і оплату фінансових зобов'язань.

Система показників фінансової стійкості включає коефіцієнти, розраховані на базі грошових потоків, які дозволяють виявляти резерви підвищення ефективності використання фінансових ресурсів компанії при розробці фінансової стратегії підприємства.

Подальші дослідження проблеми полягають у доповненні індикаторів фінансової безпеки підприємства показниками визначення ймовірності банкрутства підприємства, а також у створенні на підприємствах організаційно-економічних механізмів забезпечення фінансової безпеки підприємств.

1. Гончаренко О.М. Методологічні засади розробки нової редакції концепції національної безпеки України / О.М. Гончаренко, Є.М. Лисицин. – К.: НІСД, 2001. – С. 6–7.

2. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.

3. Забродский В. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 15–16. – С. 35–37.

4. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / А.І. Сухоруков, С. Л. Воробйов, Т.П. Крупельницька; за ред. академіка НАН України С.І. Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.

5. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.]; за ред. В.М. Гейця. – К.: ВД «НЖЕК», 2006. – 240 с.

6. Перекрестова Л.В. Внешние и внутренние угрозы финансовой безопасности предприятия / Л.В. Перекрестова, Р.С. Папехин // Финансы и кредит, 2007. – № 16. – С. 68–75.

7. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року № 3/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 10. – С. 85.

8. Пралиев Ж.С. Угрозы экономической безопасности предприятий в условиях глобальной неустойчивости / Ж.С. Пралиев // Альпари. – 2010. – № 1. – С. 19–23.

9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

10. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / [А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.

Михалицкая Н.Я. Финансовая безопасность предприятий и ее индикаторы.

Рассмотрены теоретические подходы к определению понятия «финансовая безопасность предприятия» и предложено собственное виденье содержания данной категории. Раскрыты основные индикаторы финансовой безопасности предприятия как подсистемы его экономической безопасности.

Ключевые слова: предприятие, финансовая безопасность, угроза.

Myhalitska N.Ya. Financial Security of Enterprises and its Indicators.

The paper considers theoretical approaches to the definition of «enterprise financial security» and presents the author's own version of the content of this category. The basic indicators of the enterprise financial security as a subsystem of economic security are examined.

Key words: enterprise, financial security, threat.

УДК 336.71(043.5)

О.В. Горалько

АНТИКРИЗОВЕ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто сутність антикризового управління банківською діяльністю, проведено комплексне дослідження системи антикризового управління в банку як цілісної системи та проаналізовано процес антикризового управління банком для підтримки стабільності банківської системи, зменшення негативних наслідків світової фінансової кризи та підвищення рівня фінансової безпеки.

Ключові слова: світова фінансова криза, антикризове управління, система антикризового управління, діагностика фінансового стану, індикатори настання кризи, антикризові процедури, антикризова політика, план фінансового оздоровлення, фінансова безпека.

Постановка проблеми. У сучасних умовах вітчизняна економіка характеризується політичною та економічною нестабільністю, про що свідчить фінансова криза.

Дефіцит ліквідності на внутрішньому міжбанківському ринку, необхідність розраховуватися за своїми зобов'язаннями, зниження рівня довіри до банків значно погіршили платіжну позицію вітчизняних банків.

Саме тому актуальним є дослідження системи антикризового управління на рівні окремого банку, оскільки критичне зниження

платіжної дисципліни може у подальшому викликати значне погіршення фінансового стану банку та знизити рівень фінансової безпеки.

Стан дослідження. Вирішенню проблем забезпечення антикризового управління банківською діяльністю в контексті фінансової безпеки присвячена значна кількість досліджень таких вчених, як: І. Аллен, М. Воронько, О. Барановський, О. Дзюблук, М. Єрмошенко, М. Савлук, Н. Шелудько, О. Шматов та ін.

Разом з тим, узагальнення опублікованих за даною проблематикою робіт дозволило зробити висновок, що багато з важливих аспектів досліджуваної проблематики не отримали самостійного висвітлення в економічній літературі, що й зумовило вибір дослідження.

Мета роботи – провести комплексне дослідження системи антикризового управління в банку, враховуючи особливості банківської діяльності.

Виклад основних положень. Поняття «антикризове управління в банку» у вітчизняній теорії та практиці з'явилося порівняно недавно. Необхідно відзначити, що на даному етапі немає єдиного підходу до визначення поняття «антикризове управління в банку».

На сьогодні у вітчизняній та у зарубіжній науковій літературі використовуються різні терміни та визначення для його окреслення (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення антикризового управління банківською системою, банком

Автори визначень	Визначення антикризового управління банківською системою, банком
В. Коваленко, О. Крухмаль	Антикризове управління банківською системою передбачає систему управлінських заходів та рішень щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання криз і їх причин на всіх рівнях банківської системи [8]
А. Тавасієв	Антикризове управління в банку – це управлінський процес, що має упереджувальний характер, здійснюється на стратегічних засадах, починається та продовжується з перших днів існування банку, постійно і завжди [12]

Продовження таблиці 1

<p>О. Дзюблюк, Р. Михайлюк</p>	<p>Механізм управління фінансовою стійкістю – цілісна система взаємопов’язаних елементів, що відображають відповідні заходи банківського менеджменту з управління фінансовою стійкістю комерційних банків [5]</p>
<p>К. Гореліков</p>	<p>Антикризове регулювання банківського сектора спирається на систему попередження та діагностики криз в національній банківській системі [4]</p>
<p>А. Анісімова</p>	<p>Механізм антикризового менеджменту – це сукупність умов діяльності, що встановлені на певний момент часу, а також набір інструментів, методів, прийомів і контрольних показників з формування та розподілу доходів, управління активами та пасивами, які виступають засобом збереження фінансових результатів [1]</p>
<p>З. Зейналов</p>	<p>Антикризове управління банківською системою передбачає стратегічне управління розвитком банківської системи країни, управління поточним функціонуванням розвитку всіх банків шляхом визначення обов’язкових правил їх діяльності, оперативне управління діяльністю кредитних організацій, що перебувають в кризовій ситуації [7]</p>
<p>О. Савінова</p>	<p>Антикризове управління банком – це сукупність зовнішніх та внутрішніх впливів, що забезпечують на всіх життєвих етапах банківських послуг відновлення та стабілізацію діяльності кредитної установи, якщо вона перебуває в кризовому стані [11]</p>

Вважаємо, що **антикризове управління в банку** – це фінансові відносини, що представляють собою комплексну систему управлінських заходів щодо діагностики, попередження, нейтралізації та подолання кризових явищ з метою підвищення рівня фінансової безпеки, зменшення наслідків ураження кризою та подальшого розвитку банку шляхом використання всього потенціалу сучасного менеджменту.

Антикризове управління – це складна система, яка включає сукупність різних процесів, спрямованих на запобігання чи виведення

банку з кризового стану. Необхідно відзначити, що даний напрямок в управлінні є ефективним лише у випадку комплексного застосування із врахуванням особливостей банківської діяльності та окремого банку. Система антикризового управління являє собою цілісну сукупність взаємопов'язаних елементів, що скеровані на захист банку від кризових ситуацій, відновлення його платоспроможності та попередження банкрутства. Для спрощення та ефективності впровадження систему антикризового управління можна розбити на певні підсистеми, кожна з яких містить відповідні взаємопов'язані компоненти (рис. 1).

Підсистема цілей передбачає певну сукупність стратегічних та тактичних цілей у діяльності банку. В результаті досягнення таких цілей підвищується рівень платоспроможності та фінансової безпеки банку. Підсистема забезпечення визначає склад, рівень якості та організацію забезпечення системи і становить передумову нормального та ефективного функціонування механізму антикризового управління. Функціональна підсистема відповідає за розробку та реалізацію процесу антикризового управління.

Рис. 1. Підсистеми антикризового управління банком

Виділення підсистеми зовнішнього середовища є необхідним, оскільки банк не може прямо впливати на негативні зовнішні фактори, а лише спроможний зменшити рівень впливу, пристосовуючись до визначених умов. Підсистема «виконуючий-керівник» визначає зворотній зв'язок від тих, хто виконує, до джерела прийняття рішень. Тобто, ефективність управлінських рішень забезпечується повнотою якісної інформації, яка надходить до керівників у визначені строки.

Процес антикризового управління умовно можна представити сукупністю послідовних етапів, представлених на рис. 2.

Діагностика – це система цільового фінансового аналізу, спрямованого на виявлення можливих тенденцій і негативних наслідків кризового стану [3]. Діагностика фінансового стану банку є одним з найважливіших етапів антикризового управління, оскільки від інформації, яка збирається на цьому етапі, залежать подальші процедури управління. Постійна і систематична діагностика допоможе керівникам банку вчасно виявити негативні тенденції у діяльності та прийняти адекватні управлінські рішення.

У процесі діагностики визначається «нормальний», «докризовий» чи «кризовий» фінансовий стан банку.

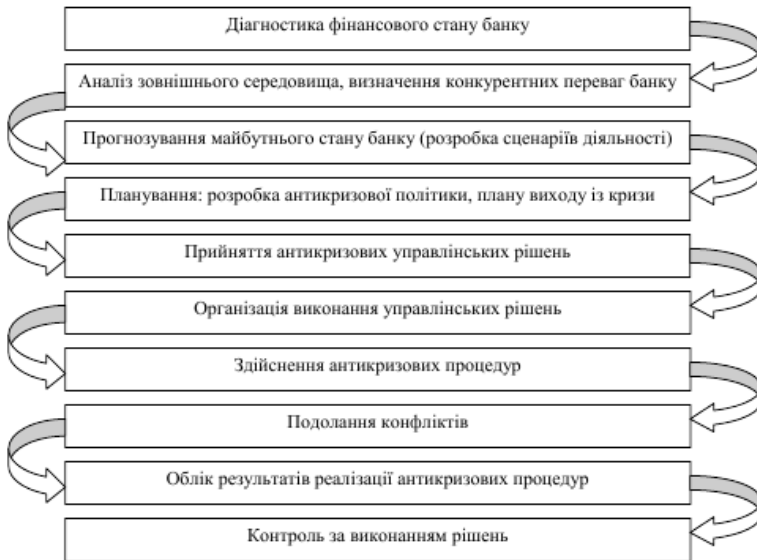

Рис. 2. Етапи антикризового управління банком

У випадку «докризового» фінансового стану керівники банку розробляють систему профілактичних заходів із запобігання кризи. У банку це можуть бути наступні заходи:

- скорочення обсягу активних операцій у найбільш ризикових напрямках діяльності;
- підвищення рівня страхування ризиків, що виникають внаслідок діяльності, пов'язаних з факторами, які негативно впливають на фінансовий стан банку;
- скорочення витрат;
- реструктуризація банку;
- сек'юритизація активів та реалізація інших активів банку з метою збільшення резервів фінансових ресурсів;
- диверсифікація за активними та пасивними операціями та інші.

Оскільки діагностика – це процес, то її умовно можна розподілити на етапи. На першому етапі визначаються об'єкти дослідження. У банківській діяльності вони можуть бути наступними: залучення ресурсів; розміщення ресурсів; власний капітал банку; продуктовий ряд; маркетинг; організаційна структура та структура управління; персонал; інформаційні потоки; матеріально-технічна і програмна база; облік і звітність; фінансові результати діяльності банку; відносини з банками та іншими організаціями; фінансові процеси; безпека банку в усіх аспектах; зв'язок із громадськістю та інші [13].

На другому етапі діагностики визначається фінансовий стан банку за системою попередньо визначених індикаторів кризового стану. Розрізняють внутрішні та ринкові індикатори погіршення платіжної позиції банку (табл. 2).

Даний перелік може бути продовжений іншими індикаторами. Зазначені індикатори можуть бути структурними (розрахунок коефіцієнтів), кількісними (в грошових одиницях) та якісними (наприклад погіршення кредитного рейтингу).

Необхідно відзначити, що дані індикатори вказують на існуючі проблеми з платіжною позицією банку та початок кризового стану. Можна виділяти і певні фактори, які не вказують на погіршення фінансового стану банку в даний час, але можуть негативно вплинути в майбутньому.

На наступному етапі проводиться порівняння фактичних показників-індикаторів з плановими чи нормативними і виявляється розмір відхилення в динаміці. Зростання негативних відхилень свідчить про нарощування кризових явищ у банку.

Індикатори погіршення платіжної позиції банку

Внутрішні індикатори	Ринкові індикатори
надмірна концентрація певних видів активів та зобов'язань;	зниження кредитного рейтингу банку;
зниження обсягу прибутку та показників процентної маржі і спреду;	очікуване зниження курсу акцій банку;
зниження рівня ліквідності;	зростання рівня відтоку депозитних ресурсів;
збільшення витрат на залучення коштів;	скорочення доступних кредитних ліній банків-кореспондентів;
збільшення активів, які фінансуються за рахунок нестабільних пасивів;	негативні відгуки про банк у засобах масової інформації;
зниження грошових потоків як наслідок зростання негативного дисбалансу	небажання кредиторів банку збільшувати чи пролонгувати кредити

На даному етапі застосовуються наступні методи аналізу: трендовий, структурний, порівняльний фінансовий аналіз, аналіз фінансових коефіцієнтів, аналіз фінансових ризиків, факторний аналіз [10].

Діагностика фінансового стану банку закінчується попередньою оцінкою масштабів кризи. На практиці будується матриця об'єктів діагностики та індикаторів і визначається рівень кризової ситуації. Наприклад, «стан підвищеної готовності», «важкий стан» та «критичний стан». Після діагностики здійснюється аналіз зовнішнього середовища та виявляються конкурентні переваги банку за допомогою методів типу SWOT-аналіз.

Прогнозування майбутнього фінансового стану банку здійснюється шляхом розробки багатофакторних регресійних моделей із застосуванням аналітичного апарату попередніх етапів. Під час прогнозування враховуються фактори, які здійснюють найбільш суттєвий негативний вплив на фінансовий розвиток банку.

На етапі планування розробляється антикризова політика банку, що являє собою сукупність методів, принципів і форм організаційної діяльності в банку, які спрямовані на збереження, покращення та зміцнення його фінансового стану. Антикризова політика банку формується відповідно до визначеної **стратегії антикризового управління** – сукупності послідовно визначених дій, які дозволяють оцінити, про-

аналізувати та розробити необхідний комплекс дій оздоровлення банку з метою запобігання банкрутству [2].

План фінансового оздоровлення банку – це документ, який описує послідовність заходів з підвищення платіжної позиції банку у випадку настання кризи. Є обов'язковим, особливо у період нестабільності в банківській системі та в економіці країни взагалі. План необхідно переглядати щонайменше раз у півроку і вносити відповідні правки з метою ефективності його реалізації.

План заходів повинен містити наступну інформацію:

- перелік антикризових заходів;
- обсяг фінансових ресурсів, які виділяються на подолання кризи;
- строки реалізації окремих антикризових заходів;
- підрозділи та особи, відповідальні за реалізацію окремих антикризових заходів;
- очікувані результати фінансової стабілізації [9].

Відповідно до отриманої інформації на попередніх етапах топ-менеджерами банку приймаються відповідні оперативні управлінські рішення для своєчасного запобігання негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Здійснюється організація виконання управлінських рішень шляхом визначення підрозділів антикризового управління та розподіл їх повноважень і обов'язків. У випадку кризового стану основними суб'єктами управління являються такі структурні одиниці банку як правління, комітет з управління активами та пасивами, казначейство та підрозділ ризик-менеджменту. Функціональні повноваження інших структурних одиниць у сфері прийняття важливих рішень діяльності банку передаються до наведених підрозділів з метою централізації управління для оперативного прийняття та реалізації антикризових процедур.

Антикризові процедури – це комплекс процедур, спрямованих на збереження фінансової стабільності банку, підвищення рівня його платоспроможності та виведення із кризового стану [6]. Антикризові процедури розробляються відповідно до аналітичних даних, отриманих у процесі діагностики та аналізу зовнішнього середовища і конкурентних переваг банку і відображаються у плані фінансового оздоровлення.

Для оптимізації управлінського процесу антикризові процедури розподіляють за рівнями управління:

1) оперативний – усунення неплатоспроможності банку в поточному періоді шляхом переведення активів в найбільш ліквідну форму та перетворення зобов'язань з короткострокових на довгострокові. На

даному рівні необхідно нормалізувати показники миттєвої та поточної ліквідності;

2) тактичний – відновлення фінансової стійкості банку через згортання найбільш ризикових напрямків діяльності. На цьому рівні необхідно нормалізувати показники короткострокової ліквідності;

3) стратегічний – забезпечення фінансової рівноваги у довгостроковому періоді з метою повного виведення банку з кризового стану та відновлення його платоспроможності.

Для систематичного контролю за виконанням антикризових заходів проводиться облік результатів їх реалізації. На постійній основі контролюється відповідність управлінських рішень з їх виконанням та результати, що отримані від антикризової діяльності. У разі неефективності антикризових процедур вони знову переглядаються і коригуються відповідно до виявлених недоліків.

Висновки. Таким чином, система антикризового управління в банку досить складна і має певні особливості та відмінності від системи управління на підприємствах.

Для ефективності реалізації антикризового управління необхідна систематизація даного процесу у вигляді виділення послідовних етапів проведення.

Необхідно відзначити, що діагностика фінансового стану є одним із найважливіших процесів антикризового управління, оскільки оперативна та повна інформація, отримана на цьому етапі дозволить вчасно прийняти раціональні управлінські рішення, покращити платіжну позицію банку та підвищити рівень фінансової безпеки банківської системи загалом.

---

1. Анисимова А.В. Совершенствование механизма антикризисного управления банковской системой / А.В. Анисимова. – Ставрополь, 2005. – 24 с.

2. Атаманчук Г. Государственное управление (организационно-функциональные вопросы): учеб. пособие / Г. Атаманчук. – М.: ОАО «НПО Экономика», 2000. – 302 с.

3. Бланк И.А. Управление финансовыми рисками / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с.

4. Гореликов К.А. Антикризисное регулирование банковского сектора в условиях российской экономики / К.А. Гореликов. – М., 2003. – 24 с.

5. Дзюблюк О.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія / О.В. Дзюблюк, Р.В. Михайлюк. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – 316 с.

6. Жаворонкова Е.Н. Стратегический контроль в антикризисном управлении / Е.Н. Жаворонкова. – М., 2007. – 24 с.

7. Зейналов З.Г. Антикризисное управления банковской системой в развивающейся экономике / З.Г. Зейналов. – СПб., 2008. – 24 с.

8. Коваленко В.В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: монографія / В.В. Коваленко, О.В. Крухмаль. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 198 с.

9. Корнеев В.В. Антикризисный менеджмент стабилизации финансовых рынков / В.В. Корнеев // XII Всеукраїнська науково-практична конференція (12–13 листопада 2009 р.): тези доповідей. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – Т. 1. – С. 69–73.

10. Лигоненко Л.А. Антикризисное управление: современное состояние, методическое и кадровое обеспечение / Л.А. Лигоненко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 59–63.

11. Савинова Е.А. Антикризисное управление коммерческим банком / Е.А. Савинова. – СПб., 2005. – 24 с.

12. Тавасиев А.М. Антикризисное управление кредитными организациями: учеб. пособие / А.М. Тавасиев. – М.: Юнити-Дана, 2006. – 480 с.

13. Чернявский А.Д. Антикризисное управление: учеб. пособие / А.Д. Чернявский. – К.: МАУП, 2000. – 208 с.

Горалько О.В. Антикризисное управление банковской деятельностью в контексте финансовой безопасности.

Рассмотрена сущность антикризисного управления банковской деятельностью, проведено комплексное исследование системы антикризисного управления банка как целостной системы и проанализирован процесс антикризисного управления банком для поддержки стабильности банковской системы, уменьшения негативных последствий мирового финансового кризиса и повышения уровня финансовой безопасности.

Ключевые слова: мировой финансовый кризис, антикризисное управление, система антикризисного управления, диагностика финансового состояния, индикаторы наступления кризиса, антикризисные процедуры, антикризисная политика, план финансового оздоровления, финансовая безопасность.

Horalko O.V. Banking Anticrisis Management in the Context of Financial Security.

The article considers the essence of banking anticrisis management, makes a complex research of the system of anticrisis management in a bank as integral system and analyses the process of anticrisis management of a bank is for supporting stability of banking system, minimization of negative consequences of the world financial crisis and increase of financial strength security.

Key words: world financial crisis, anticrisis management, system of anticrisis management, diagnostics of the financial state, indicators of crisis emergence, anticrisis procedures, anticrisis policy, plan of the financial recreation, financial safety.

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Розглянуто підходи до визначення «фінансової безпеки» та оцінки її рівня. Проаналізовано основні загрози фінансовій безпеці України. Подано рекомендації з удосконалення системи забезпечення фінансової безпеки.

Ключові слова: економічна безпека держави, фінансова безпека, загрози фінансовій безпеці.

Постановка проблеми. Моніторинг і контроль за досягненням цілей безпеки на макрорівні потребують чіткого визначення ключових принципів формування забезпечення економічної безпеки держави. Оскільки забезпечення економічної безпеки є процесом динамічним, воно вимагає постійної координації заходів.

Стан дослідження. Визначення терміна «економічна безпека» і її складники розглядаються в працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як Л. Абалкін, І. Білько, З. Варналій, В. Геєць, Я. Гончарук, Я. Жаліло, М. Єрмошенко, В. Мунтян, В. Сенчагов, А. Сухоруков, В. Шлемко та ін. Визначенням підходів до забезпечення фінансової безпеки як підвиду економічної безпеки зокрема займалися також і В. Горбулін, С. Пирожков, В. Предборський та ін. Проте недостатньо опрацьованим залишається питання щодо визначення єдиного підходу до оцінки рівня фінансової безпеки.

Мета дослідження. Посилення глобальної фінансової кризи 2008–2011 рр. і її поширення на всі регіони та країни світу потребує особливої уваги до зміцнення фінансової безпеки. Гарантування економічної безпеки з метою збереження економічної незалежності держави та її конкурентоспроможності спонукало до активізації наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є розкриття підходів до визначення поняття «фінансова безпека» та оцінки її рівня.

Виклад основних положень. На сучасному етапі розвитку світової економіки забезпечення економічної безпеки держави стає однією з пріоритетних проблем, що потребують невідкладного вирішення. Мегарегіоналізація та глобалізація світових економічних процесів та євроінтеграційні зусилля України вимагають від держави створення належних умов для зміцнення конкурентної позиції та економічної безпеки.

Механізм забезпечення фінансової безпеки держави можна окреслити як сукупність організаційної структури, методів та інструментів, що забезпечують економічну безпеку (рис. 1) [1, с. 35].

Рис. 1. Компоненти системи економічної безпеки держави

Поняття «економічна безпека» увійшло до нормативної лексики наприкінці ХХ ст. і стало повноправним об'єктом дослідження економічної науки. Науковці не дійшли одностайності у трактуванні терміна «фінансова безпека». У найширшому розумінні – це такий стан бюджетної, грошовокредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [2, с. 25; 3].

Оскільки економічна безпека видозмінюється під впливом політичних, соціально-економічних та соціокультурних чинників, її основ-

ним завданням є встановлення допустимих меж відхилень значень індикаторів та визначення граничних значень, порушення яких спричиняє загрози економічній безпеці. У системі показників економічної безпеки виокремлюють такі основні індикатори: 1) рівень і якість життя; 2) темп інфляції; 3) норма безробіття; 4) економічне зростання; 5) дефіцит бюджету; 6) розмір державного боргу; 7) стан золотовалютних резервів; 8) діяльність тіньової економіки; 9) стан екології та ін. [4, с. 244].

Оцінка рівня фінансової безпеки повинна відбуватися з урахуванням дотримання таких принципів: 1) адекватності оціночних параметрів сутності процесів, що є предметом аналізу; 2) комплексності (врахування усіх факторів, що впливають на ту чи іншу небезпеку чи загрозу); 3) виділення головних елементів наявних або потенційних небезпек і загроз; 4) послідовності оціночних заходів; 5) можливості вжиття необхідних запобіжних, профілактичних або корегуючих заходів щодо реальних чи потенційних небезпек і загроз [5].

Існують декілька методів забезпечення фінансової безпеки, серед яких варто виокремити: збирання і аналітичну обробку інформації, постійний моніторинг і аналіз загроз та індикаторів фінансової безпеки, прогнозування умов і здійснення конкретних заходів щодо підтримання належного рівня фінансової безпеки (рис. 2).

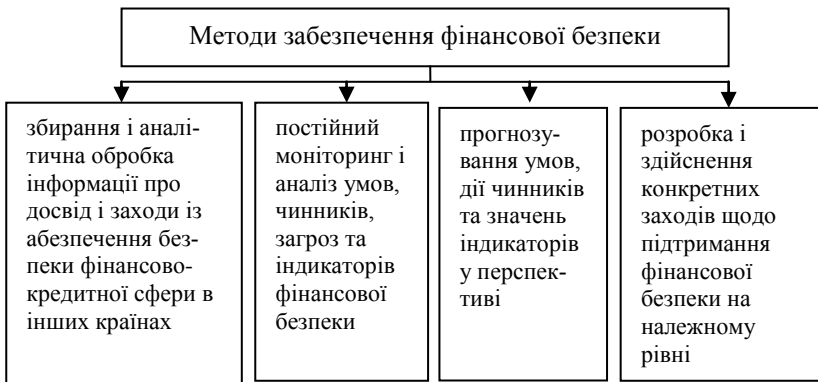

Рис. 2. Основні методи забезпечення фінансової безпеки держави

Підтримку фінансової безпеки на належному рівні забезпечують здійснення моніторингу і визначення основних загроз. Це дає змогу своєчасно розробляти та вживати практичні заходи з мінімізації чи ліквідації негативного впливу загроз. Усі загрози фінансовій безпеці

можна поділити на внутрішні та зовнішні, існуючі та можливі. Загрози, які уже перевищили порогові значення, вважаються існуючими, якщо ні – можливими або потенційними [6].

Держава повинна розпоряджатися частиною створених її виробничим комплексом фінансових ресурсів, а фінансова діяльність має здійснюватись відповідно до затвердженої фінансової політики через прийняття поточних управлінських рішень, мобілізації доходів і використання залучених коштів для забезпечення виконання законодавчо закріплених за державою функцій.

Оскільки методи мобілізації державою коштів не завжди узгоджуються з інтересами платників, важливо забезпечити досягнення оптимального рівня залучення коштів, що є першочерговим завданням державної фінансової політики.

Зростає актуальність проблеми забезпечення фінансової безпеки як однієї з найважливіших складових економічної безпеки як кожної держави зокрема, так і глобальної соціально-економічної системи загалом.

З метою забезпечення фінансової безпеки важливо здійснювати постійний моніторинг її індикаторів, зокрема:

- рівень перерозподілу ВВП через Зведений бюджет України;
- рівень монетизації ВВП;
- дефіцит державного бюджету;
- ступінь доларизації національної економіки;
- швидкість обігу готівки;
- процентна ставка за банківський кредит;
- ставка рефінансування НБУ;
- валютний курс;
- питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі наданих кредитів;
- питома вага податків в обсязі ВВП.

Основними загрозами у сфері забезпечення фінансової безпеки України є:

- 1) недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу;
- 2) незавершеність законодавства у фінансовій сфері;
- 3) слабкість грошово-кредитної системи;
- 4) відсутність цілісної стратегії іноземного інвестування;
- 5) низький рівень соціально-трудова відносин, соціальної спрямованості економіки;
- 6) незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу (таб.).

Ризики та загрози фінансовій безпеці України

№ з/п	Види потенційної чи реальної загрози, їх суть
1.	Недостатність фінансових ресурсів у суб'єктів господарювання для забезпечення відтворювального процесу та інвестиційної діяльності.
2.	Недосконалість і незавершеність законодавства у фінансовій сфері, що призводить до послаблення її регулювальних функцій, криміналізації економічних відносин.
3.	Слабкість грошово-кредитної системи, яка проявляється в недостатності обігових коштів, низькому рівні платіжної дисципліни, значних обсягах внутрішньої заборгованості; підтримання штучного курсу національної валюти за рахунок переважно монетарних важелів, що стримує розвиток національної економіки і призводить до поширення «тіньової» економіки.
4.	Відсутність цілісної стратегії щодо іноземного інвестування, недостатня інвестиційна активність вітчизняного капіталу, яка є недостатньою для відтворення національної економіки, усунення структурних диспропорцій, економічного зростання країни.
5.	Низький рівень соціально-трудових відносин, соціальної спрямованості економіки, платоспроможності населення, штучне заниження вартості робочої сили, яке не стимулює процес нагромадження та якісне відтворення людського капіталу
6.	Незбалансованість структури зовнішньої торгівлі, значний обсяг зовнішнього боргу, зростання впливу транснаціонального капіталу на вітчизняну економіку.

Складено за: [7].

Висновки. Розробка та прийняття уніфікованих методологічних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки допоможе запровадити комплекс практичних заходів з попередження, ліквідації та мінімізації кризових явищ у фінансово-кредитній сфері, нормалізації грошового обігу, вдосконалення бюджетної системи, оптимізації державних заповичень, поліпшення інвестиційного клімату, що є особливо важливим в сучасних посткризових умовах розвитку економіки. Отже, поглиблення кризових явищ в економіці України вимагає об'єктивної оцінки (з точки зору фінансової безпеки) політики фінансової стабілізації, відповідно до вимог міжнародних фінансових організацій [8]. Вирішення зазначеної проблеми потребує внесення корективів у політику еконо-

мічних реформ, вжиття адекватних дій з боку уряду, зокрема, у сфері фінансової безпеки.

1. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.

2. Шубравська О.В. Основні індикатори та ризики соціально-економічного розвитку України / О.В. Шубравська // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 8 (50). – С. 25–33.

3. Экономическая безопасность России: общий курс: учебник / под ред. В.К. Сенчагова. – 2-е изд. – М.: Дело, 2005. – 869 с.

4. Чемерис Л. Проблеми забезпечення економічної безпеки України / Л. Чемерис // Збірник тез доповідей II Науково-практичного семінару з міжнародною участю (16–18 грудня 2008 року). – Тернопіль, 2008. – С. 244–245.

5. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія / О.І. Барановський. – К.: КНТЕУ, 2004. – 759 с.

6. Прохоренко Г.К. Основи фінансової безпеки України / Г.К. Прохоренко. – Х.: Юніс, 2001. – С. 29.

7. Комарницький І. Сутність і шляхи забезпечення фінансової безпеки держави / І. Комарницький, І. Франів, Б. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 2 (49). – С. 23.

8. Іванюта Т.М. Економічна безпека підприємства: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.

Наконечная Н.В. Риски и угрозы экономической безопасности Украины.

Рассмотрены подходы к определению «финансовой безопасности» и оценке ее уровня. Проанализированы основные угрозы финансовой безопасности Украины. Даны рекомендации по совершенствованию системы обеспечения финансовой безопасности.

Ключевые слова: *экономическая безопасность государства, финансовая безопасность, угрозы финансовой безопасности.*

Nakonechna N.V. Risks and Threats to Financial Security of Ukraine.

The article deals with the approaches to the definition of «financial security» and assessing its level. The main threats to financial security of Ukraine are analyzed. Recommendations to improve the system of financial security are offered.

Key words: *economic security of the state, financial security, financial security threats.*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

На основі узагальнення теоретичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців визначено ключові підходи до трактування суті та розроблено механізм управління економічною безпекою підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, моніторинг, управління.

Постановка проблеми. Складні трансформаційні процеси, що відбуваються в нашій країні упродовж останніх двадцяти років, спричинили не лише суттєві зміни в суспільному устрої та національній економіці, але і в економічній теорії. В цьому контексті відносно новою можна вважати категорію «економічна безпека». Підґрунтям зазначеного є той факт, що у період існування Радянського Союзу пріоритетним і законодавчо закріпленим було поняття «державна безпека». Що ж до економічної безпеки, то вона, відповідно до своїх завдань, була повністю підпорядкована державній безпеці. Проблеми забезпечення безпеки особи чи підприємства приділялось обмаль уваги, оскільки вважалось, що безпека та реалізація інтересів держави повинні були забезпечуватися у першу чергу.

Радикальні зміни початку 90-х років минулого століття викликали нагальну потребу перегляду суті та параметрів економічної безпеки на всіх її рівнях управління: національному, регіональному, підприємства та особи. Тому саме економічна безпека підприємства потребує особливої уваги, оскільки функціонування та рівень ефективності господарської діяльності кожного з суб'єктів підприємницької діяльності в кінцевому результаті суттєво впливає на інші рівні ієрархії. Зазначене актуалізує проблему розроблення та вдосконалення методичного забезпечення управління економічною безпекою підприємницьких структур.

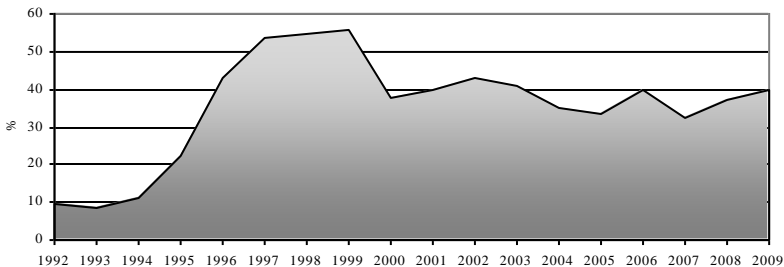
Стан дослідження. Вагомий внесок у дослідження економічної безпеки зробили вітчизняні вчені: О. Ареф'єва, В. Білоус, І. Бінько, Н. Вавдіюк, В. Геєць, З. Герасимчук, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Злупко, Т. Кузенко, О. Кузьмін, А. Кірієнко, Т. Ковальчук, Б. Кравченко, М. Лесечко, В. Марцин, Л. Мельник, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Н. Нижник, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивний, Г. Ситник, А. Ревенко, О. Терещенко, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін.

У працях вітчизняних науковців досліджено необхідність, причини та функції економічної безпеки підприємства в умовах ринкових трансформацій, розроблено загальні підходи до аналізу та оцінки функціональних складових.

Метою статті є обґрунтування основних аспектів та розроблення механізму управління економічною безпекою підприємства.

Виклад основних положень. В нових умовах господарювання фактичні результати діяльності більшості вітчизняних підприємств виявилися досить далекими від бажаних, про що засвідчує динаміка питомої ваги збиткових підприємств в Україні (рис. 1) [10].

Рис. 1. Частка збиткових підприємств в Україні

У 1993 р. даний показник складав лише 8,3%, але упродовж наступних шести років мало місце стрімке зростання, яке у 1999 р. сягнуло рівня 55,7%, тобто більше половини підприємств України були збитковими. Упродовж 2000–2009 рр. відбувалося як зниження, так і зростання цього важливого показника, але важливо, що у 2008–2009 рр. мало місце саме збільшення збитковості.

Аналіз збиткових підприємств у розрізі галузей економіки за 2000–2009 рр. (рис. 2) [10] показав, що питома вага таких суб'єктів підприємницької діяльності не була стабільною. Так, у 2000 р. найбільша частка збиткових підприємств спостерігалася в галузі транспорту і зв'язку – 43,1%, діяльності готелів та ресторанів – 44,1% та промисловості – 42,2%, а у 2009-му: операцій із нерухомістю – 44,1%, будівництві – 43,3% та наданні комунальних послуг – 43,2%. Крім того, з дев'яти наведених груп підприємств (див. рис. 2) шість мають питому вагу збиткових підприємств вищу за середнє значення по країні (вище 39,9%).

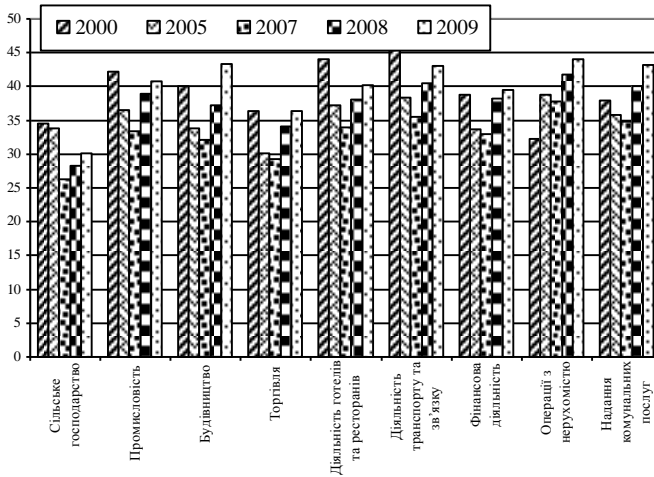

Рис. 2. Частка збиткових підприємств за галузями економіки, %

Детальніший аналіз підприємств за галузями промисловості говорить про те, що у 2005–2009 рр. частка збиткових підприємств була негативною високою за усіма видами діяльності, але у 2009-му вона сягнула критичного рівня стосовно металургійного виробництва – 46,2% та добувної промисловості – 44,4% (рис. 3) [10].

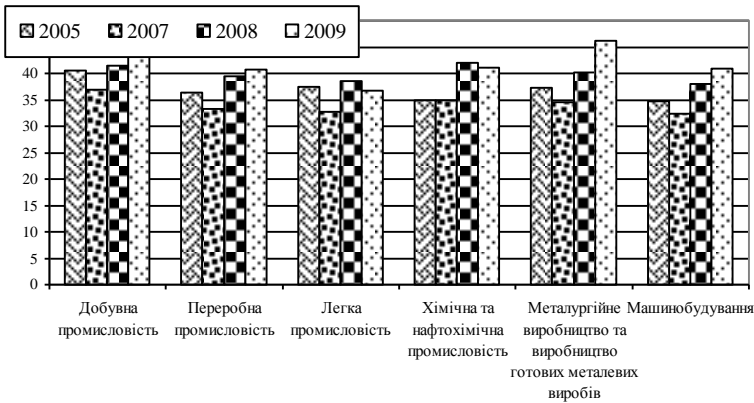

Рис. 3. Частка збиткових підприємств за галузями промисловості (вибірково), %

Відповідно до отриманих результатів можна стверджувати, що виявлений високий рівень збитковості, який характерний для усіх видів діяльності, становить суттєву небезпеку як для національної економіки, так і для соціальної стабільності в країні, а відтак потребує активізації наукової роботи в напрямку розроблення ефективних механізмів управління економічною безпекою підприємства.

Історія активної наукової роботи щодо розроблення теоретичних аспектів економічної безпеки підприємств розпочалась у нашій країні порівняно недавно, але вже сьогодні, на основі вивчення закордонного досвіду та дослідження досвіду функціонування вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності, сформовано базові засади створення системи економічної безпеки.

Згідно результатів проведеного дослідження було виявлено та обґрунтовано наявність кількох суттєво відмінних підходів до трактування поняття «економічна безпека підприємства».

Визначені підходи відрізняються насамперед пріоритетами у забезпеченні економічної безпеки, відповідно до чого їх було класифіковано наступним чином:

– *захист від негативного впливу зовнішнього середовища.*

Таке трактування присутнє у працях Д. Ковальова, Т. Сухорукової [6], О. Бандурки, В. Духова, К. Петрова, І. Червякова [2], М. Бендікова [3];

– *захист та реалізація інтересів.*

До цієї думки схиляються А. Соснін, П. Пригунов [9], Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко [7]; Б. Торянников, А. Красковский [12];

– *самовиживання та розвиток.*

Таку точку зору підтримують О. Ареф'єва [1], М. Капустіна [5], Р. Федоренко [11];

– *ефективне використання ресурсів.*

Прихильниками такого трактування стали Є. Олейніков [8], С. Покропивний [4] та ін.

Виявлені суттєві відмінності щодо трактування пріоритетів у процесі забезпечення економічної безпеки підприємств, на нашу думку, є позитивним фактом, адже їх узагальнення дозволяє всебічно охарактеризувати це ключове для існування вітчизняних підприємницьких структур поняття.

Водночас, отримані результати, стали підґрунтям для розроблення механізму управління економічною безпекою підприємств (рис. 4).

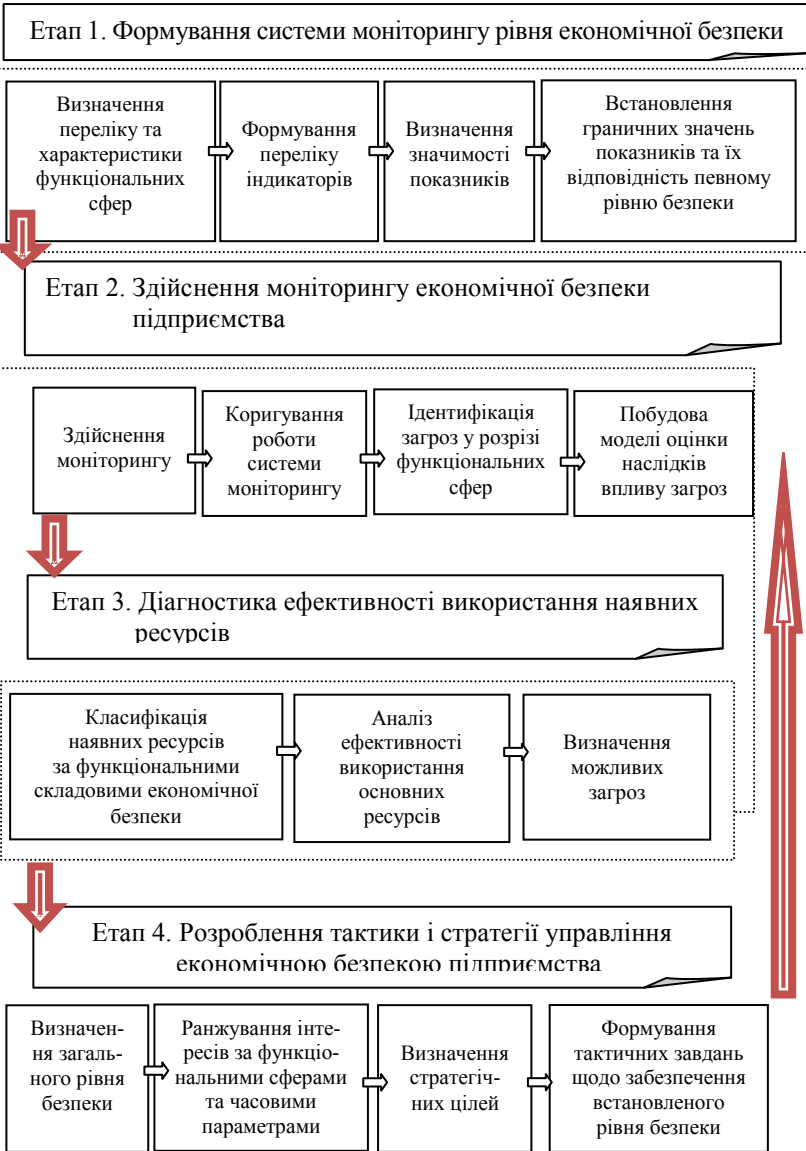

Рис. 4. Механізм управління економічною безпекою підприємства

Перший етап розробленого механізму передбачає формування системи моніторингу у відповідності до специфіки функціонування певного підприємства та з урахуванням параметрів його господарської діяльності: обсягами виробництва, номенклатурою продукції, ринками та системою збуту, кількістю працівників, використовуваною технологією, переліком устаткування тощо.

На другому етапі необхідно провести адаптацію та коригування системи моніторингу з визначенням відповідальних осіб та налагодженням інформаційних каналів; здійснити ідентифікацію загроз та за допомогою застосування математичного моделювання спрогнозувати можливі наслідки їх реалізації.

Третій етап пов'язаний із необхідністю всестороннього аналізу ефективності використання наявних на підприємстві ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки та устаткування, прав) та пов'язаних з цим можливих загроз.

Четвертий етап полягає у розробленні на основі визначеного поточного рівня безпеки результатів діагностики ефективності використання ресурсів та встановлених життєво важливих стратегічних й тактичних інтересів для забезпечення необхідного рівня економічної безпеки.

Окремим важливим моментом розробленого механізму є те, що ефективне функціонування системи економічної безпеки безпосередньо вимагає систематичного проведення моніторингу, коригування тактики і стратегії її забезпечення.

Висновки. Проведене теоретико-аналітичне дослідження дозволило обґрунтувати необхідність активізації наукової роботи в напрямку удосконалення методичного забезпечення економічної безпеки підприємств, визначити основні підходи до трактування та розробки механізму управління.

---

1. Ареф'єва О.В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств / О.В. Ареф'єва // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 травня 2001 р.) / редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 49–53.

2. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки: підручник / [О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я. Петрова, І.М. Червяков]. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.

3. Бендиков М.А. Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М.А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17–30.

4. Економіка підприємства: підручник / за ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-е, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
5. Капустін М. П. Моделювання системи управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.03.02 / М.П. Капустін. – К., 1999. – 151 с.
6. Ковальов Д. Економічна безпека підприємства / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 48–52.
7. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізми забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
8. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е.А. Олейникова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
9. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства: учеб. пособие. / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 357 с.
10. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О.Г. Осаулєнка // Держкомстат України. – К.: Техніка, 2010. – 566 с.
11. Федоренко Р.М. Система управління ресурсами як основа забезпечення економічної безпеки / Р.М. Федоренко // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 16–17 травня 2001 р.) / редкол.: І.І. Тимошенко (голова) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 224–229.
12. Экономическая безопасность предпринимательской деятельности. методическое пособие для предпринимателя / сост.: Б.Н. Торьяников, А.П. Красковский. – СПб.: ЗАО «Информационное агентство «Кредит реформа-Санкт-Петербург», 2000. – 160 с.

Мартынив В.В., Караим М.М. Теоретические аспекты управления экономической безопасностью предприятий.

На основе обобщения теоретических разработок отечественных и зарубежных ученых определены ключевые подходы к трактовке сущности и разработан механизм управления экономической безопасностью предприятия.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, мониторинг, управление.*

Martyniv V.V., Karajim M.M. The oretical Aspects of Management of Economic Security Companies.

On the basis of generalization of theoretical developments of domestic and foreign scholars, the article defines the key approaches to the interpretation of the company economic security nature and develops the mechanism of its management.

Key words: *economic security, monitoring, management.*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ, ЯК ОДНА З ФОРМ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВОМУ РИНКУ

Охарактеризовано легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняються організованими злочинними групами, та заходи протидії їм.

Ключові слова: *легалізація, злочинні групи, злочинні доходи, фінансові операції, органи протидії.*

Постановка проблеми. Розпочавши демократичні перетворення, Україна зіштовхнулася зі значними перешкодами на шляху побудови нових суспільно-політичних і економічних відносин, зі зростанням злочинних проявів. Кримінальна небезпека перебуває в епіцентрі найбільш гострих проблем, які тривожать суспільство, вона створює серйозну загрозу життю, здоров'ю, правам і свободам громадян, суспільству та національній безпеці держави.

Світовим співтовариством визнано, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, стала глобальною загрозою економічній і політичній безпеці суспільству. Водночас, у зв'язку з активним розвитком банківської системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, спостерігається наявність злочинних транснаціональних організацій, які використовують світову банківську систему для фінансування тероризму та вкладення «брудних» коштів у світову економіку, що спричиняє виникнення системи загроз для фінансових ринків України. Для України проблеми боротьби з відмиванням «брудних» грошей та капіталів, протидії офшорному бізнесу є надзвичайно важливими, оскільки значна частина вітчизняного капіталу витікає з країни саме через банківську систему. У багатьох випадках ці капітали повертаються на батьківщину вже у формі іноземних інвестицій із відповідними «пільговими» умовами.

Сучасна злочинність характеризується, з одного боку, організованістю, а з іншого – економічною спрямованістю. Особливу суспільну небезпеку становлять злочини у сфері економіки, вчинені організованими злочинними угрупованнями, тобто злочини, що поєднують ці дві основні риси сучасної злочинності. Такі злочини вчиняють із

використанням складних фінансово-господарських схем та з протидією розкриттю й розслідуванню.

Разом з цим, у зв'язку з активним розвитком фінансової системи, технологічним удосконаленням здійснення фінансових операцій, проникненням у національну економіку транснаціональної злочинності, створенням системи загроз для фінансових ринків України, протидія відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, потребує усвідомлення природи та чинників поширення цього суспільно небезпечного явища, а також відповідного правового забезпечення, узгодженого з міжнародними стандартами.

Стан дослідження. Проблеми щодо протидії злочинам, пов'язаним з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, досліджували вітчизняні вчені та практики: М.М. Андреев, С.Н. Баліна, Г.М. Бірюков, В.М. Бутузов, О.Ф. Долженков, М.В. Джига, Л.М. Доля, В.К. Гришук, О.Ф. Каївець, Я.Ю. Кондратьєв, Р.О. Коніжай, О.Є. Користін, М.В. Корнієнко, В.С. Мицишин, Н.М. Мироненко, С.І. Николаюк, Д.Й. Никифорчук, В.М. Попович, Г.М. Потинка, О.Б. Сахарова, А.Г. Семчук, М.С. Хруппа, В.І. Шакун, І.В. Цюприк, А.І. Ярмоленко та ін.

Виклад основних положень. Економічне зростання сучасного суспільства нерозривно пов'язане із запобіганням різноманітним загрозам, які особливо набувають свого поширення у період реформування економічної системи. Серед основних загроз набули поширення складні та небезпечні для нашої держави соціально-економічні явища: тіньова економіка і особливо її кримінальна складова, організована злочинність з її проникненням у систему економічних відносин, корупція на усіх щаблях державного управління, витік капіталу за кордон за наявності дефіциту інвестиційних ресурсів.

Небезпека групової злочинності полягає не в кількості вичинених злочинів, а в загрозі, яка виходить від цього явища. Вона посягає на органи управління та влади, заражає їх корумпованістю, впливає на стан суспільства, її зростаючі масштаби негативно позначаються на економічному процесі розвитку держави, демократизації суспільного життя країни.

Сучасна груповая злочинність, яка переростає в організовану і схильна до нескінченного зростання, використовує нові можливості (законні чи незаконні) для отримання надприбутків, що у кінцевому результаті може призвести до заволодіння владою та завдати значної шкоди міжнародному співтовариству.

Легалізація доходів, здобутих злочинним шляхом, як вид злочинної діяльності організованих злочинних утворень недостатньо

вивчений юридичними науками як в Україні, так і в державах Європи і СНД. Незважаючи на те, що кримінальним законодавством Росії, Німеччини, Швеції, Франції, Англії, інших європейських держав передбачена кримінальна відповідальність за легалізацію незаконних доходів, при розслідуванні та судовому розгляді виникає чимало проблем.

Більшість дослідників механізм легалізації злочинних доходів розглядає як введення кримінальних грошей у легальний обіг через банківсько-фінансові установи, підприємницьку та іншу економічну діяльність. Організовані злочинні групи, злочинні організації (спільність) легалізують злочинні доходи шляхом здійснення банківських, фінансово-господарських, зовнішньоекономічних та інших господарських операцій, придбання рухомого і нерухомого майна, правових документів, інших документів, що виконують роль грошового еквівалента.

Безумовно, для легалізації, тобто введення злочинних доходів у легальний обіг, злочинці використовують різноманітні способи. На нашу думку, способом легалізації злочинних доходів є система дій, прийомів, операцій, методів впливу, що спрямовані на досягнення злочинної мети- введення кримінальних доходів у легальний обіг.

Аналіз оперативної інформації, матеріалів слідчої практики в Україні і РФ дозволяє виділити чотири основні групи способів легалізації злочинних доходів організованими групами, злочинними організаціями, спільнотами, а саме: 1) способи легалізації рухомого майна, здобутого злочинним шляхом; 2) способи легалізації нерухомого майна, здобутого в результаті злочинної діяльності або участі у ній; 3) способи легалізації документів, що виконують роль грошового еквівалента; 4) способи легалізації правових документів, що підтверджують право володіння рухомим або нерухомим (одночасно рухомим і нерухомим) майном, або його частиною, здобутих в результаті злочинної діяльності або участі у ній.

Ефективність і небезпечність того чи іншого способу легалізації злочинних доходів залежить від ретельно продуманих і заздалегідь запланованих системи дій, прийомів, операцій та методів впливу на суб'єктів підприємницької діяльності, службових осіб банківських, фінансово-кредитних установ, державних службовців владно-управлінських органів. Зокрема, це можуть бути понадуставні, фіктивні, протиправні дії суб'єктів підприємницької, зовнішньоекономічної та іншої господарської діяльності; операції банківських, кредитно-фінансових установ. Організатори злочинного бізнесу заздалегідь планують і використовують методи впливу на службових осіб банківських, фінансово-кредитних установ, владно-управлінських органів,

суб'єктів підприємницької діяльності (незалежно від форм власності). Це – дача хабара; прямий підкуп (не окремої послуги, а безпосередньо державного службовця, тобто його благонадійності для постійної підтримки; погрози, шантаж, здриництво та інші примусові (фізичні і психічні) методи відносно фізичних і юридичних осіб.

Грошові кошти, інше рухоме і нерухоме майно організовані злочинні утворення легалізують використовуючи низку фінансових, фінансово-господарських операцій.

Водночас організатори злочинного бізнесу використовують різні основні та проміжні активні протиправні дії для забезпечення ефективної і безпечної легалізації рухомого і нерухомого майна. До найпоширеніших можна віднести: утворення комерційних структур (банків, фірм) в Україні та за її межами; придбання об'єктів приватизації, іншої нерухомості на підставних осіб; використання електронної пошти при перерахуванні грошових коштів у іноземній валюті на рахунок підставної компанії або в рахунок оплати господарської операції за межами України; фіктивну поставку товарів, ніби замовлених для державних потреб, за які постачальники не отримують оплати тощо.

У вітчизняній юридичній літературі існує чимало поглядів на те, що таке «відмивання» доходів. Безперечним та спільним для міркувань, висловлених у різні часи, є те, що «відмивання» – це передусім спосіб (механізм) надання правомірності злочинно здобутим прибуткам та надприбуткам [1, с. 70–72; 2, с. 57; 3, с. 357].

Учені-криміналісти під легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, розуміють насамперед:

- виведення «брудних» коштів зі сфери обігу тіншового капіталу з наданням видимості їх законного походження [4, с. 99–100];

- обумовлену об'єктивними та суб'єктивними чинниками, взаємопов'язану із середовищем і в ньому відображену систему дій суб'єкта;

- типові схеми (типології), що полягають у здійсненні в певній послідовності «елементарних» фінансових і господарських операцій [5, с. 32–37];

- невід'ємну складову технологій злочинного збагачення, тобто комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, що поєднані в єдиний ланцюг злочинної поведінки, де власне легалізація є останньою ланкою [6].

Отже, деякі вчені стверджують, що «відмивання» (легалізація) злочинних доходів – це приховування їх існування, незаконного походження та використання без ідентифікації доходів, одержаних незаконним шляхом [7, с. 15].

Спосіб вчинення злочину складається з комплексу дій: підготовки, вчинення і приховування слідів злочину. У зв'язку з цим істотне значення для методики розслідування зазначених злочинів є виявлення ознак, властивих тому чи іншому способу легалізації злочинних доходів, які можна об'єднати в три групи:

1) пов'язані з використанням організованими злочинними групами, організаціями, спільністю прийомів, дій, операцій, методів впливу при підготовці до легалізації;

2) пов'язані з використанням організованими злочинними утвореннями прийомів, дій, операцій з введення вказаних доходів у законну економіку, політичні інститути, засоби масової інформації;

3) пов'язані з використанням організаторами злочинного бізнесу прийомів, операцій, методів впливу з приховування, маскування слідів і наслідків легалізації.

Особливістю ситуації, що склалася, є використання злочинними групами банківської системи України, де активно пристосовують її до забезпечення потреб функціонування тіньової економіки та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом. Особливу небезпеку в кредитно-фінансовій системі становлять фірми-посередники і так звані «конвертаційні центри», діяльність яких нерозривно пов'язана з банківськими установами, що безпосередньо використовуються як інструмент при проведенні банківських операцій із переведення безготівкової грошової маси в готівку з легальної економіки в тіньову та навпаки.

Легалізація за своєю сутністю – це діяльність з виведення брудних грошових коштів із тіньової сфери економіки і розміщення (інтеграція) їх у сферу законного обігу за допомогою фінансових операцій та інструментів, а саме: договорів купівлі-продажу, позики чи кредитування, легальної підприємницької діяльності, або тіньової економіки; діяльності (відкриття та використання фіктивних фірм) тощо. Така злочинна діяльність не має національних кордонів. Постійно зростаюча інтегрованість світової банківської системи, відсутність міждержавних бар'єрів для переміщення капіталу сприяють спрощенню легалізації незаконно отриманих доходів [8, с. 34].

Організовані угруповання посилюють свої позиції через монополізацію окремих видів економічної діяльності, використовуючи відсутність надійних механізмів захисту ринкових відносин, прагнуть зберегти панівне становище в розподільчій сфері, блокують процес реформ, лобіюють прийняття необхідних законів та інших нормативних актів.

Вчені та практики констатують, що легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом, нині перетворилася в найбільш прибутковий

вид незаконного підприємництва у світі. Організатори злочинних груп для надання допомоги щодо відмивання коштів залучають висококваліфікованих фінансових консультантів та аналітиків, адвокатів, аудиторів та ін.

Окремі науковці і практики підкреслюють, що «брудні» кошти проникають у легальну економіку з подальшим установленням фінансового контролю за діяльністю підприємницьких структур. Це призводить до подальшої криміналізації економіки й суспільства, підпорядкування економічних важелів та політичної влади злочинним угрупованням [9, с. 11].

Проблема боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, належить до числа невирішених як в Україні, так і в інших промислово розвинених країнах. Тому боротьба з цим особливо небезпечним злочинним посяганням була і залишається в центрі уваги таких міжнародних організацій, як ООН, Рада Європи, Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (РАТР) та ін. Про це свідчить низка міжнародних правових актів. Зокрема, Віденська конвенція ООН «Про боротьбу з незаконною торгівлею наркотичними засобами і психотропними речовинами» (1988 р.), Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом» (1990 р.), Сорок рекомендацій РАТР (1990 р., 1996 р., 2003 р.) та ін.

Для визначення державної протидії вказаним злочинам необхідно використовувати досвід міжнародних спеціальних органів.

Міжнародними спеціальними органами, які протидіють відмиванню коштів, в тому числі організованим злочинним групам, є:

1. «Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей», яка здійснює координацію роботи щодо боротьби з відмиванням коштів, заснована в Парижі 1989 року. Основна мета цієї групи – розкриття спроб намагання відмивання злочинних коштів. Незважаючи на широкий спектр дії, до її складу входять лише розвинені країни Заходу, а також Гонконг. Основними завданнями цього спецоргану є перевірка підготовленості національних служб, які відстежують легалізацію незаконно отриманих коштів (поліція, банківські системи та служби із боротьби з економічною злочинністю). На прикладі цієї групи були організовані декілька менших корпоративних груп, включаючи азійсько-тихоокеанську та карибську групи з відмивання коштів.

1990 року ця організація прийняла 40 рекомендацій, які нині вважаються основою механізму з недопущення відмивання коштів. Вони визначають ідентифікацію діючих суб'єктів банківських операцій, ведення обліку, який дозволяє державним органам відстежувати

такі операції, а також правовий захист при повідомленнях про підозрілі операції. Ці рекомендації ратифіковані в Україні [10, с. 25].

2. «Група міжнародних фінансових дій» (CAPI) – створена 1989 року за ініціативою Президента Франції Ф. Міттерана. Її метою є оцінка результатів діяльності співтовариства щодо припинення використання банків і фінансових інститутів для відмивання коштів та його подальшого вдосконалення. Членами CAPI є: Німеччина, Греція, Австрія, Австралія, США, Франція, Бельгія, Канада, Данія, Іспанія, Італія, Японія, Великобританія, Швеція.

У рамках нарад CAPI, які проводяться з 1990 року щорічно, відпрацьовуються конкретні рекомендації щодо розвитку та вдосконалення національного і кримінального законодавства, пропозиції щодо розвитку міжнародного співробітництва в галузі боротьби з легалізацією коштів.

3. «Міжнародна організація кримінальної поліції» – Інтерпол – здійснює координацію діяльності правоохоронних органів країн-учасниць щодо попередження та розслідування легалізації коштів, розробляє та приймає рекомендації [11, с. 154].

На рівні держави протидія кримінальним операціям із відмивання коштів є однією з актуальних проблем боротьби зі злочинністю. Великі комерційні структури (банки або фірми), володіючи розгалуженою мережею дочірніх (контрольованих) фірм, особливо в регіонах, легко можуть приховати фінансові операції практично будь-якої величини. Необхідно врахувати, що відстежити ланцюжок операцій при численності задіяних філій фірм надзвичайно складно. Основною метою злочинних злочинних груп є отримання надприбутків, які потрібно якось легалізувати (відмити) [12, с. 86.].

Основні рекомендації державам-учасникам такі: оголосити відмивання «брудних» грошей злочином; здійснити ряд ефективних заходів з метою виявлення, арешту, конфіскації легалізованих грошей; реалізувати ефективну систему встановлення особи клієнтів та впровадити процедури ведення обліку фінансовими установами; впровадити практику повідомлення компетентних органів влади про факти сумнівних угод при виникненні підозр про те, що в обігу знаходяться кримінальні кошти; підтримувати тісне співробітництво між державами при здійсненні операцій правоохоронного спрямування в боротьбі з відмиванням «брудних» коштів та ін. [13, с. 22–25].

У сучасних умовах одним із напрямків протидії відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, руйнування фінансової бази злочинності, а також оздоровлення економіки, є виключення можливості розпоряджатися отриманими незаконним шляхом доходами. З цієї

метою, наприклад, правова система Російської Федерації включає широкий набір норм як міжнародного, так і внутрішнього, права.

Висновки. Організовані злочинні групи, злочинні організації легалізують злочинні доходи шляхом здійснення банківських, фінансово-господарських, зовнішньоекономічних та інших господарських операцій, придбання рухомого і нерухомого майна, правових документів, інших документів, що виконують роль грошового еквіваленту.

Для визначення заходів державної протидії вказаним злочинам необхідно використовувати досвід міжнародних спеціальних органів, наявність українських нормативно-правових актів та особливості функціонування економіки.

---

1. Дудоров О. Чи сплинуть «брудні гроші» на поверхню. Легалізація злочинних прибутків, проблеми кримінально-правової протидії / О. Дудоров // Віче. – 1998. – № 1. – С. 70–72.

2. Сопільник Р.Л. Проблемні питання розслідування легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / Р.Л. Сопільник // Збірник наукових праць Львівського університету бізнесу та права. – 2010. – № 4. – С. 57–61.

3. Лесів А.В. Розслідування легалізації (відмивання) грошей та майна, нажитих злочинним шляхом / А.В. Лесів // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів: ЛІВС. – № 3. – С. 356–368.

4. Матусовський Г.А. Особливості формування криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / Г.А. Матусовський // Питання боротьби зі злочинністю. – Х., 2004. – Вип. 9. – С. 94–101.

5. Шепитько В.Ю. Преступные технологии легализации (отмывания) денежных средств и способы их разоблачения: науч.-практ. пособие / В.Ю. Шепитько. – Х., 2002. – 245 с.

6. Про практику застосування законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квіт. 2005 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2005. – № 5 (57). – С. 11.

7. Соловій Я.І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія / Я.І. Соловій, В.В. Дутка, А.В. Дутка. – Івано-Франківськ: Надвірнянський друк, 2008. – 231 с.

8. Корнієнко В.В. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом як певна технологія злочинного збагачення з використанням банків / В.В. Корнієнко // Фінансове право. – Ірпінь: НУДІС України, 2011. – № 1 (15). – С. 33–36.

9. Коляда П. «Випрані» гроші-2 (Проблеми застосування у практичній діяльності ст. 209 КК України) / П. Коляда // Юридичний вісник. – 2002. – № 21. – С. 10–14.

10. Марчук Р.П. Взаємодія правоохоронних органів на міжнародному рівні у боротьбі з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом / Р.П. Марчук // Криміналістичний вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 2 (10). – С. 24–31.

11. Ніколаюк С.І. Проблеми оперативного забезпечення протидії легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом / С.І. Ніколаюк, А.Г. Семчук // Науковий вісник НАВСУ. – К., 2003. – № 4. – С. 153–161.

12. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / [О.М. Джужа, Я.Ю. Кондратьев, О.Г. Кулик, П.П. Михайліченко та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 203 с.

13. Кернер Х.-Х. Отмывание денег: Путеводитель по действующему законодательству и юридической практике / Х.-Х. Кернер, З. Дах; предисл. А.Э. Жалинского; пер. с нем. Т. Родионовой, Дж. Войновой. – М.: Международные отношения, 1996. – 40 с.

Гула Л.Ф. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, здійснюваних організованими групами, як одна з форм економічної загрози фінансовому ринку.

Охарактеризована легалізація (отмывание) доходів, отриманих злочинним шляхом, здійснюваних організованими злочинними групами, і заходи протидії їм.

Ключевые слова: легалізація, злочинні групи, злочинні доходи, фінансові операції, органи протидії.

Gula L.F. Laundering of Profits Obtained by Organized Criminal Groups as a Form of Economic Threat to the Financial Market.

Laundering of profits obtained illegally by organized criminal groups and measures of counteraction are described in the article.

Key words: laundering, criminal groups, criminal profits, financial operations, bodies of counteraction.

УДК 334.012

**І.О. Ревак,
М.М. Охримович**

ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто питання попередження економічної злочинності в Україні, акцентовано увагу на необхідності запровадження показників, які б відображали якість проведеної профілактичної роботи працівниками органів внутрішніх справ.

Ключові слова: економічна злочинність, профілактична робота, попередження економічної злочинності, органи внутрішніх справ, Державна служба боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ)

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні практично відсутня профілактична робота щодо попередження економічних злочинів. Такий стан справ сприяє вчиненню злочинів, наслідки яких посягають на інтереси держави, зокрема у сфері економіки, а також проявляються у розширенні тіньового сектора та зростанні дефіциту державного бюджету. Стан проведення превентивних заходів є вкрай незадовільним та в основному зводиться до формального проголошення такого виду роботи. Теорія проведення попереджувальної роботи відрізняється від реалій сьогодення і потребує негайного впровадження, адже, як відомо, кошти, витрачені на попередження економічних злочинів в кілька разів будуть меншими, аніж витрати, пов'язані із заходами щодо усунення наслідків протиправних діянь.

Стан дослідження. Українські та зарубіжні вчені впродовж останніх десятиліть ґрунтовно вивчають дану проблему. Так, В.В. Хухулін основну увагу приділяє попередженню господарських правопорушень [11]; О.В. Кириченко звертає увагу на зміст поняття оперативно-розшукова профілактика [6]; Т.М. Слободяник вивчає особливості економічних злочинів, що вчиняють працівники на підприємстві [10]; О.Я. Кравчук досліджує проблему профілактики правопорушень на макрорівні, зокрема питання попередження загроз національній безпеці в соціально-трудовій сфері [8]. А втім мало досліджень торкаються проблеми профілактики правопорушень, що входять до компетенції працівників Державної служби боротьби з економічною злочинністю (ДСБЕЗ).

Метою статті є акцентування уваги на необхідності проведення профілактичних заходів для недопущення вчинення злочинів у сфері економіки.

Виклад основних положень. Ще у IV ст. до н.е. Платон висунув тезу про те, що попередження злочинності має переважати над застосуванням каральних механізмів держави. Сьогодні питання попередження злочину є першорядним, оскільки злочини набувають якісно нових форм та ознак, особливо у сфері економіки. Здатність такої злочинності проникати в пріоритетні галузі національної економіки (фінансово-кредитну, банківську, зовнішньоекономічну) робить її основною загрозою економічній безпеці України. Ст. 10 Закону України «Про міліцію» визначається, що міліція, відповідно до своїх завдань, зобов'язана виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, вживати з цієї метою оперативно-розшукові та профілактичні заходи; виявляти причини і умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати заходи для їх усунення; брати участь у правовому вихованні населення; проводити профілактичну роботу [3].

Попередження економічної злочинності є головним завданням працівників ДСБЕЗ, які повинні усувати причини і умови, що провокують економічну злочинність, а також встановлювати осіб, схильних до вчинення такого виду злочинів.

Багато дослідників схиляються до думки, що на практиці набагато легше попередити факт учинення злочину, аніж долати його негативні наслідки. Для прикладу, А.Е. Жалінський стверджує, що профілактика злочинів може ефективно здійснюватися лише у тому випадку, коли: чітко усвідомлена мета проведення профілактичних дій; правильно підібрані кадри, які зможуть реалізовувати затверджений план дій; розписана схема проведення такого виду роботи; визначена правова і методична її регламентація; виділені необхідні матеріальні ресурси [2, с. 41].

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність підрозділів ОВС, дозволив дійти висновку, що немає чітко визначених пріоритетних напрямків у роботі конкретних підрозділів ОВС. Скажімо, п.1 ст.7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов'язані у межах своїх повноважень вживати необхідні оперативно-розшукові заходи щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень [4], а в *Положенні про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України* зазначається, що основне завдання підрозділів і служб ОВС – розкриття злочинів і встановлення осіб, які їх учинили, щодо захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань [9].

Статистичні дані МВС України засвідчують, що серед низки показників дані про «припинені злочини» або «проведену профілактичну роботу» і надалі відсутні. Основними критеріями оцінки позитивної роботи оперативних підрозділів ОВС України досі залишаються показники розкриття злочинів, а не їх попередження. *Інструкцією про єдиний облік злочинів* передбачено, що система єдиного обліку злочинів і осіб, які їх учинили, ґрунтується на реєстрації злочинів з моменту порушення кримінальної справи та осіб, які вчинили злочини, з моменту затвердження прокурором обвинувального висновку, або винесення мотивованої постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності і на подальшому коригуванні цих даних залежно від наслідків розслідування та судового розгляду справи. Згідно цього документу реєстрації підлягають:

– злочини на момент порушення кримінальної справи, відмови в порушенні кримінальної справи за нереабілітуючих підстав, але з визнанням злочину;

– злочини, за якими встановлено особу за постановою про пред'явлення обвинувачення;

– кримінальні справи з моменту їх порушення і прийняття у них рішень;

– особи, які вчинили злочин, з моменту затвердження прокурором обвинувального висновку, винесення мотивованої постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності або відмови в порушенні кримінальної справи за нереабілітуючих підстав [5].

Єдина система обліку злочинів та осіб, які їх вчинили, визначає такі форми облікових документів:

- статистична картка на виявлений злочин;
- статистична картка про наслідки розслідування злочину;
- статистична картка про результати відшкодування матеріальних збитків та вилучення предметів злочинної діяльності;
- статистична картка на особу, яка вчинила злочин;
- статистична картка про рух кримінальної справи;
- статистична картка на злочин, за вчинення якого особі пред'явлено обвинувачення;
- довідка про наслідки розгляду кримінальної справи судом.

Згідно з цією Інструкцією ефективність роботи правоохоронних органів з контролю за розкриттям злочинів визначається питомою вагою злочинів, за вчинення яких особам пред'явлено обвинувачення у звітному періоді [5].

З огляду на це можна зробити висновок, що здійснення попереджувальної діяльності практично ніде не фіксується та не впливає на показник якості роботи, а, отже, не мотивує працівника до її здійснення. На нашу думку, було б доцільно забезпечити ефективну реалізацію державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади, передбачених Концепцією Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року, яка б слугувала одним із критеріїв ефективності роботи працівників ОВС [7].

У цілому якість профілактичної роботи залежить від якості підготовки працівника, що її здійснює. Потрібно досконало володіти не лише знаннями у галузі права, економіки, менеджменту, банківської

справи, а й методами психологічного впливу, вмінням аргументовано доводити та переконувати. Для цього потрібно підвищувати кваліфікацію практичних працівників шляхом проведення інтенсивних курсів з психології впливу та серйозно займатися підготовкою майбутніх фахівців у ВНЗ, передбачивши у навчальних планах вивчення відповідних навчальних дисциплін.

У реальному житті сформувалася думка, що попереджувальна діяльність є невинуватеною, і як наслідок – недостатнє фінансування. Однак насправді профілактична робота проводиться, про що свідчать непоодинокі факти.

Так, у Львові періодично проводяться заходи з легалізації найманої праці та детінізації зарплати. Зокрема, Інспекцією праці була проведена перевірка дотримання трудового законодавства на ТзОВ «Декорус», за результатами якої виявлено ряд порушень та винесено зобов'язання їх усунути.

Протягом 2011 року зусиллями працівників ДСБЕЗу районів міста Львова спільно з Територіальною державною інспекцією праці у Львівській області було перевірено 697 об'єктів, на яких виявлено 677 неоформлених працівників [1].

Органом, який стежить за цільовим використанням державних коштів, є прокуратура. Відомо, колегії прокуратур є дорадчими органами, на яких розглядаються найважливіші питання, пов'язані з додержанням законності та правопорядку, зазначаються основні недоліки та здобутки роботи, а також здійснюється низка організаційних і практичних заходів, спрямованих на підвищення ефективності у боротьбі зі злочинністю.

Упродовж минулого року за наслідками перевірок органами прокуратури Львівщини порушено сім кримінальних справ на предмет незаконного використання бюджетних коштів на будівництво, ремонт і утримання автодоріг. У листопаді 2011 року порушено кримінальну справу за фактом вчинення службовими особами ЗАТ «Т» зловживання службовим становищем та службового підроблення за ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 364 та ч. 2 ст. 366 КК України та за фактом вчинення службової недбалості службовими особами Служби автомобільних доріг у Львівській області за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України. Попереджувальні заходи прокурорської колегії можна розцінювати як загальні, що розповсюджуються як на всіх осіб, так і індивідуальні, що стосуються службових осіб даного ЗАТ [1].

Одним із видів здійснення профілактики є поширення інформації через засоби масової інформації, до якої вдається керівництво

ДСБЕЗ ГУМВС України у Львівській області. Позитивним у такому виді профілактики є те, що хоч вона і здійснюється дистанційно, але під її вплив можуть потрапити особи, злочинні наміри яких є невідомими.

Аналізуючи статистику виявлених злочинів економічного спрямування, оприлюднену Міністерством внутрішніх справ у Львівській області (див. табл.), можна дійти висновку, що кількість злочинів на Львівщині з кожним роком зменшується.

Така тенденція дає підстави сподіватися, що проведена профілактична робота працівниками ОВС, зокрема ДСБЕЗ, все ж таки була ефективною.

Таблиця

Кількість виявлених злочинів економічного спрямування у Львівській області за період 2008–2010 рр. [1]

Показник	2008 р.	2009 р.	Темп приросту, %	2010 р.	Темп приросту, %
Кількість виявлених злочинів економічного спрямування	2069	1941	93,8	1680	86,6

Висновок. Отже, можна констатувати, що нелегкі умови праці працівників ОВС, відсутність належного державного фінансування, низька заробітна плата – чинники, що демотивують працівників міліції у здійсненні попереджувальної діяльності.

Сьогодні факт здійснення профілактичної роботи залишається малопомітним, а правова регламентація профілактичної діяльності потребує законодавчого врегулювання.

1. Головне управління МВС України у Львівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://milicia.lviv.ua/>

2. Жалинский А.Э. Условия эффективности профилактики преступлений / А.Э. Жалинский. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1978. – 152 с.

3. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

4. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

5. Інструкція про єдиний облік злочинів, затв. Наказом Генеральної прокуратури України 26.03.2002 р. № 20, Міністерства внутрішніх справ України 26.03.2002 р. № 84, Служби безпеки України 26.03.2002 р. № 293, Державної податкової Адміністрації України 26.03.2002 р. № 126, Міністерства юстиції України 26.03.2002 р. № 18/5.

6. Кириченко О.В. Оперативно-розшукові аспекти протидії злочинності / О.В. Кириченко, О.А. Шевченко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 2. – С. 199–206.

7. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80>

8. Кравчук О.Я. Попередження загроз національній безпеці у соціально-трудовай сфері в умовах глобалізації // О.Я. Кравчук / Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 2. – С. 179-188.

9. Положення про основи організації розкриття злочинів органами внутрішніх справ України, затв. Наказом МВС № 456 від 24.09.2010 р.

10. Слободяник Т.М. Особливості попередження економічних злочинів, що вчиняються співробітниками підприємства / Т.М. Слободяник // Економічний простір. – 2008. – № 15. – С. 252–257.

11. Хахулин В.В. Некоторые меры предупреждения правонарушений в процессе легитимизации субъектов предпринимательства / В.В. Хахулин, О.В. Лукьяненко // Економіка та право. – 2009. – № 1. – С. 63–66.

Ревак И.А., Охримович М.М. Предупреждение экономической преступности как неотъемлемая составляющая эффективной работы сотрудников органов внутренних дел.

Рассмотрены вопросы предупреждения экономической преступности в Украине, акцентировано внимание на необходимости внедрения показателей, которые отражали бы качество проведенной профилактической работы сотрудниками органов внутренних дел.

Ключевые слова: экономическая преступность, профилактическая работа, предупреждение экономической преступности, органы внутренних дел, Государственная служба борьбы с экономической преступностью (ГСБЭП).

Rewak I.O., Okhrymovych M.M. Economic Crime Prevention as an Integral Part of Efficient Work of Law Enforcement Officers.

The article deals with the problem of economic crime prevention in Ukraine, and makes an emphasis on the necessity to establish indicators that would reflect the quality of preventive work carried out by the police.

Key words: economic crime, economic crime prevention, police, public service to combat economic crime (GSBEP).

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗАКУПІВЛІ ТОВАРІВ, РОБІТ Й ПОСЛУГ ЯК МЕХАНІЗМ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Розглядаються теоретико-правові питання здійснення закупівель товарів, робіт й послуг за бюджетні кошти.

Ключові слова: *товари, роботи, послуги, бюджетні кошти, тендер.*

Постановка проблеми. Серед найважливіших проблем сучасного економічного розвитку України є вирішення проблем підвищення ефективності використання державних фінансових ресурсів для забезпечення сталого економічного зростання національної економіки. Одним із засобів державного регулювання економіки є функціонування системи державних закупівель.

Державним закупівлям відводиться роль перспективного та важливого макроекономічного регулятора, за допомогою якого можливе формування повноцінного конкурентного середовища, здійснення стабілізаційної політики в країні тощо.

Сьогодні в Україні існує велика проблема у відсутності достатньої теоретичної бази у сфері державних закупівель, чим і підтверджується актуальність проведення досліджень у даній галузі. Відсутність термінології і класифікації у цій сфері призвела до неправильного використання понятійного апарату та помилок замовників при розробці тендерної документації й оцінці тендерних пропозицій, необґрунтованого вибору переможця торгів і укладання з ним договору. Таким чином, від рівня розвитку правового інституту закупівель за державні кошти безпосередньо залежить ефективність значної частини видатків бюджетної системи.

Стан дослідження. Дослідження проблемних питань проведення державних закупівель в аспекті кримінального, адміністративного, фінансового права, теорії управління, кримінологічної та криміналістичної наук здійснювали вчені П.П. Андрущенко, А.С. Беніцький, А.І. Берлач, С.Г. Гуржій, Л.М. Доля, О.М. Джу́жа, В.П. Головіна, П.Т. Гега, Т.В. Качка, Р.А. Калюжний, А.О. Клименко, Я.Ю. Кондратьєв, О.Є. Користін, М.Є. Короткевич, О.В. Маркова, І.Є. Мезенцева, В.М. Попович, С.В. Симовян, В.С. Щербина, В.К. Шкарупа та ін.

Мета статті полягає у теоретико-правовому аналізі державних закупівель товарів, робіт й послуг на сучасному етапі.

Виклад основних положень. Останніми роками сфера державних закупівель в Україні переживає складні часи, що має дуже негативні наслідки для розвитку економіки країни в цілому. Тому діяльність з протидії викраданням державних коштів під час проведення державних закупівель на сьогоднішній день є одним з пріоритетних напрямків діяльності ОВС.

Нині державні закупівлі в Україні здійснюються відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 01.06.2010 р. № 2289-VI. Ст. 1 п. 24 зазначеного Закону встановлює, що предметом закупівлі є товари, роботи чи послуги, які закуповуються замовником у межах єдиної процедури закупівлі і на які учасникам дозволяється подавати пропозиції конкурсних торгів (кваліфікаційні, цінові пропозиції) або пропозиції на переговорах у разі застосування процедури закупівлі в одного учасника. Предмет закупівлі визначається замовником у порядку, встановленому уповноваженим органом. Для проведення процедури закупівлі має бути не менше двох пропозицій, крім випадків застосування замовником процедури закупівлі в одного учасника.

Пунктом 30 ст. 1 Закону визначено, що товари – це продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому і газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з поставкою товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів.

Пункт 26 ст. 1 Закону роз'яснює, що до виконання робіт належить: проектування, будівництво нових, розширення, реконструкція, капітальний ремонт та реставрація існуючих об'єктів і споруд виробничого і невиробничого призначення, роботи із нормування у будівництві, геологорозвідувальні роботи, технічне переоснащення діючих підприємств та супровідні роботам послуги, у тому числі геодезичні роботи, буріння, сейсмічні дослідження, аеро- і супутникова фотозйомка та інші послуги, які включаються до кошторисної вартості робіт, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих робіт.

Закон до послуги відносить (ст. 1 п. 23) будь-який предмет закупівлі (крім товарів і робіт), включаючи транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренду), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт.

Закон № 2289-VI застосовується до всіх замовників та закупівель товарів, робіт і послуг, які повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, за умови, що вартість предмета закупівлі

товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 100 тисяч гривень, а робіт – 300 тисяч гривень, окрім випадків, передбачених частинами 3–4 ст. 2 зазначеного Закону.

Державні закупівлі в Україні здійснюються за наступними принципами:

- добросовісна конкуренція серед учасників;
- максимальна економія та ефективність;
- відкритість та прозорість на всіх стадіях закупівель;
- недискримінація учасників;
- об'єктивна та неупереджена оцінка пропозицій конкурсних торгів;
- запобігання корупційним діям і зловживанням.

Державними замовниками виступають Верховна Рада України та інші центральні органи державної влади України, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, державні організації. Виконавцями державного замовлення є суб'єкти господарювання усіх форм власності, які виготовляють чи поставляють продукти харчування для задоволення пріоритетних державних потреб [1, с. 10].

Державне регулювання та контроль за законністю у сфері державних закупівель, згідно положень Закону № 2289-VI, здійснюють: Міністерства економічного розвитку та торгівлі України; Державної казначейської служби України; Рахункової палати; Антимонопольного комітету України; Державної фінансової інспекції України, Державної служби статистики України. Окрім цього, згідно ст. 9 зазначеного закону виділене поняття «Громадський контроль у сфері державних закупівель», який забезпечується через вільний доступ до всієї інформації щодо державних закупівель, що підлягає оприлюдненню.

Проведений аналіз свідчить про необхідність здійснення контролю всіма вповноваженими на це органами з метою відстеження порушень та притягнення до відповідальності осіб, винних за скоєння цих порушень під час проведення державних закупівель [2, с. 25].

Як зазначає М.В. Романів, уповноваженому органу потрібно розробити та впровадити стратегію підвищення рівня професіоналізму у сфері організації і здійснення закупівель, у тому числі рекомендувати замовникам створювати спеціальні відокремлені підрозділи з питань закупівель, до складу яких увійдуть підготовлені спеціалісти, що займалися б виключно проведенням процедур закупівель [3, с. 38].

Певними правами наділені й засоби масової інформації. Відповідно до ч. 4 ст. 9 Закону № 2289-VI представники засобів масової інформації мають право бути присутніми під час проведення процедур

розкриття пропозицій конкурсних торгів, що слугуватиме більшій відкритості процедур закупівлі. У цьому аспекті не зрозуміло, чому законодавець виключив з зазначеного списку правоохоронні органи, адже в Постанові КМУ «Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» від 17 жовтня 2008 року № 921, яка діяла до введення в дію Закону № 2289-VI, серед вказаних установ були й правоохоронні органи.

Інформацію щодо проведення державної закупівлі, а також інформацію про результати проведення державної закупівлі замовник безоплатно публікує на веб-порталі з питань державних закупівель.

Окрім того, зазначена інформація обов'язково безоплатно публікуються в державному офіційному друкованому виданні з питань державних закупівель.

Відповідальними за організацію та проведення процедур закупівлі за державні кошти є службові (посадові) та інші особи замовника (генерального замовника), які складають комітет з конкурсних торгів.

В основу торгів покладено тендер. Саме слово «тендер» (від англ. *tend* – обслуговувати [4, с. 880]; *tender* – торги, конкурс) є прямим запозиченням із англійської мови, використовуване для визначення торгів, конкурсів. Слід зазначити, що поняття «тендер» не визначене ні діючими, ні тими, що існували раніше, правовими актами у сфері державних закупівель, так само, як і його похідні «тендерна заявка», «тендерна комісія», «тендерна документація».

Іншими словами, тендер – це основний спосіб державних закупівель, який передбачає видачу замовлень на поставку товарів, надання послуг або виконання підрядних робіт за заздалегідь об'явленими в конкурсній документації умовами, в обумовлені строки на принципах максимальної економії, прозорості, добросовісної конкуренції серед учасників, недискримінації учасників, вільного доступу, відкритості інформації, об'єктивності та неупередженості оцінки, справедливості і ефективності. Саме таке визначення поняття «тендер», на думку автора, найбільшою мірою відображає його суть.

У світовій практиці існує безліч класифікацій тендерів за різними ознаками. Основними класифікаційними ознаками державних закупівель слід назвати модель закупівлі, класифікації за складом учасників, ступенем конкурентності, допустимістю змін конкурентних вимог, процедурою допуску до участі у тендері, географічним масштабом, предметом закупівлі, статусом учасника процедури закупівлі та джерелом фінансування.

Державні закупівлі в різних країнах побудовані на основі трьох моделей:

– централізованої (створюється централізований закупівельний орган, визначається номенклатура, обсяг продукції і коло замовників, для яких закуповується продукція);

– децентралізованої (можлива розподільча централізація в рамках галузевого відомства; дана модель передбачає, що закупівля здійснюється безпосередньо розпорядниками державних коштів);

– змішаної (одночасно застосовуються централізована і децентралізована моделі).

До переваг впровадження централізованої моделі здійснення державних закупівель слід віднести:

– суттєве зменшення вартості договору;

– скорочення витрат на організацію та проведення процедур державних закупівель;

– збільшення закупівельної спроможності центральних органів управління;

– посилення контролю за якістю товарів та послуг, дотриманням стандартів, збереженням навколишнього середовища;

– поліпшення управління договорами та покращення виконання постачальниками своїх договірних зобов'язань щодо післяпродажного обслуговування;

– зменшення витрат на підготовку і навчання персоналу та скорочення чисельності адміністративно-управлінського складу у сфері закупівельної діяльності;

– спрощення системи збору інформації про стан державних закупівель.

Перевагами децентралізованих способів організації закупівельної діяльності є:

– більша відповідність продукції вимогам і потребам замовників;

– скорочення можливостей для помилок, обумовлених великими масштабами закупівель;

– більші можливості для малого бізнесу брати участь у конкурентній боротьбі за контракти;

– підвищення рівня впливу постачальників на закупівельну діяльність замовників [5, с. 210; 17].

Закупівля за державні кошти в Україні здійснюється за такими процедурами:

– відкритих торгів (відкриті торги є основною процедурою закупівлі);

– двоступеневих торгів;

– запиту цінових пропозицій;

– попередньої кваліфікації;

– закупівлі в одного учасника.

Відкритий тендер є основним способом конкурентних закупівель. У ньому можуть взяти участь усі постачальники, які діють відповідно до законодавства і відгукнулися на розповсюджене замовником оголошення про проведення процедури закупівлі. Зазвичай подібну інформацію можна знайти у спеціалізованих виданнях, у тому числі електронних.

Замовник може розмістити її на спеціальному Інтернет-ресурсі. Крім того, оголошення можуть публікуватися в газетах, журналах й інших засобах масової інформації.

Як свідчить світова практика, двоетапний тендер може проводитись у декількох випадках, якщо:

- замовник має намір проводити з постачальниками попередні переговори для в'яснення можливості забезпечення виконання контракту;

- відсутня можливість складання достатньо детальної технічної специфіки товарів або робіт і визначення характеристики послуг, для чого потрібно спочатку вивчити ті пропозиції, які вже є на ринку;

- закуповуються складні товари, послуги або роботи;

- відбувається закупівля обладнання, технічні характеристики якого дуже швидко змінюються через невпинний розвиток науково-технічного прогресу, і замовник не може знати усі відомості про модернізацію.

На підставі означеного можна провести класифікаційний розподіл процедур закупівель за допустимістю змін конкурсних вимог: до одноетапних тендерів слід віднести процедури відкритих торгів зі зменшенням ціни, торги з обмеженою участю без проведення попередньої кваліфікації, запит цінкових пропозицій та процедуру закупівлі в одного учасника, а до двоетапних – процедуру редукування, торги з обмеженою участю з проведенням попередньої кваліфікації і двоступеневі торги. Існують твердження, що процедуру відкритих торгів можна віднести до двоетапних тендерів, якщо проводиться попередня кваліфікація учасників торгів [6, с. 92], але, відповідно до останньої редакції Закону про державні закупівлі, попередня кваліфікація учасників як перший етап застосовується лише при проведенні процедури торгів з обмеженою участю.

Відповідальність за вибір та застосування процедур закупівлі несуть виключно службові (посадові) особи замовника – члени комітету з конкурсних торгів персонально. Замовник не має права ділити предмет закупівлі на частини з метою уникнення проведення процедури відкритих торгів або застосування цього Закону.

Для проведення процедури закупівлі має бути не менше двох пропозицій, крім випадків застосування процедури закупівлі в одного учасника.

Проте наведені процедури не в повному обсязі забезпечують принцип відкритості та прозорості проведення державних закупівель (окрім процедури закупівлі в одного учасника). Так, наприклад, при проведенні процедури відкритих торгів досить поширеним є заміна учасником, який перебуває у корупційному зв'язку з представниками державного замовника, пропозиції конкурсних торгів на пропозицію з більш високою ціною, якщо учасник-конкурент не з'явився на розкриття пропозицій. При проведенні електронних торгів подібні види зловживань можна зовсім уникнути. Завдяки таким корупційним зв'язкам держава зазнає постійних збитків.

На думку В.В. Коряка, у разі закріплення на законодавчому рівні процедури проведення електронних торгів (у разі правильної їх технічної організації) таких видів зловживань можна зовсім уникнути. Однак для проведення електронних державних закупівель в Україні необхідно вирішити ряд питань, а саме: внести відповідні зміни до Закону України «Про здійснення державних закупівель»; розробити технологію подання та розкриття пропозицій конкурсних торгів [7, с. 18].

Таким чином, впровадження в Україні електронних державних закупівель забезпечить:

- прозорість проведення державних закупівель; зниження рівня корупційних зловживань; економію коштів учасників державних закупівель;
- підвищення рівня конкуренції, що в свою чергу вплине на зменшення вартості товарів, робіт та послуг;
- полегшення проведення контролю з боку правоохоронних органів.

Все це дасть можливість Україні стати повноправним учасником світової системи електронної торгівлі.

Законом № 2289-VI передбачено наступні випадки відміни торгів замовником:

- відсутності подальшої потреби у закупівлі товарів, робіт; неможливості усунення порушень, які виникли через виявлені порушення законодавства з питань державних закупівель; виявлення факту змови учасників;
- порушення порядку публікації оголошення про проведення процедури закупівлі, акценту, оголошення про результати процедури закупівлі, передбаченого цим Законом;

- подання для участі у них менше двох пропозицій конкурсних торгів;
- відхилення всіх пропозицій конкурсних торгів згідно Закону;
- якщо до оцінки допущено пропозиції менше, ніж двох учасників.

Окремо визначені випадки визнання торгів такими, що не відбулися, зокрема таке рішення може бути прийняте у разі якщо:

- ціна найбільш вигідної пропозиції конкурсних торгів перевищує суму, передбачену замовником на фінансування закупівлі;
- здійснення закупівлі виявилось неможливим внаслідок непереборної сили.

Договір про закупівлю укладається в письмовій формі відповідно до положень Цивільного кодексу України і Господарського кодексу України з урахуванням особливостей, визначених Законом № 2289-VI.

Майнові-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і не господарюючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями [8, с. 79].

Договором є домовленість двох або більше сторін, спрямованих на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [9, с. 125].

У рамках діючих положень встановлено, що при укладанні угоди (контракту) з виконавцем – переможцем тендерних торгів на поставку закуплених за конкурсом матеріальних і продовольчих ресурсів визначається рівень граничної ціни реалізації товару [10, с. 373].

Істотними умовами договору про закупівлю є:

- предмет договору (найменування, номенклатура, асортимент);
- її кількість товарів, робіт і послуг та вимоги щодо їх якості;
- ціна договору;
- термін та місце поставки товарів, надання послуг, виконання робіт;
- строк дії договору; права та обов'язки сторін;
- зазначення умови щодо можливості зменшення обсягів закупівлі залежно від реального фінансування видатків;
- відповідальність сторін.

У разі, якщо сторони не досягли згоди щодо всіх істотних умов, договір про закупівлю вважається неукладеним.

Необхідно зазначити, що особлива процедура проведення торгів (тендерів) на закупівлю послуг виконання науково-дослідних робіт за рахунок коштів державного бюджету включає декілька етапів, на яких вирішуються питання щодо встановлення правових зв'язків між

суб'єктами правовідносин, в яких з однієї сторони виступає замовник торгів – відповідні державні органи виконавчої влади у сфері освіти і науки, промислової політики тощо, органи функціонального управління виконавчого органу, органів місцевого самоврядування, або відповідної місцевої державної адміністрації, інші заінтересовані юридичні та фізичні особи [11, с. 161].

Незважаючи на розширення меж комерційної торгівлі, рівноправних цивільно-правових договірних відносин, ще значне місце нині посідають і посідатимуть державні закупівлі сільськогосподарської продукції, здійснення яких забезпечується шляхом державного впливу на вибір видів договорів, умов і порядку їх укладення та виконання. Відповідно до загальних засад цивільного законодавства закупівля сільськогосподарської продукції може здійснюватись на основі договорів купівлі-продажу, поставки, комісії, міни, контрактації. Із вказаного договірною рядю остання виділяється своїм спеціальним призначенням, сферою, предметом, змістом, а також характером укладення і виконання [12, с. 98].

В той же час Верховна Рада 22 лютого 2012 р. ухвалила Проект закону про внесення змін до «Закону України «Про здійснення державних закупівель» від 1 червня 2010 року № 2289-VI, де передбачено виключення із загальної процедури тендерних закупівель інформаційної продукції, що закуповуються для бібліотечних фондів. Закупівля здійснюється за загальними правилами як канцелярські товари, будівельні матеріали тощо.

Висновки. Незважаючи на те, що Законом № 2289-VI впроваджено певну систему здійснення державних закупівель в Україні, багато його положень залишаються неврегульованими.

Зокрема питання щодо процедури проведення електронних торгів, що зменшує технологію подання та розкриття пропозицій конкурсних торгів.

Варто зазначити, що входження у перспективі України до співдружності європейських країн автоматично загострить проблему конкуренції, а тому вже нині треба зосередитися передусім на досягненні оптимального поєднання ціни та якості товарів, послуг і робіт вітчизняних виробників – потенційних учасники спільного ринку.

---

1. Гребенюк М. Вдосконалення законодавства у сфері здійснення державних закупівель продовольства як складова системи забезпечення продовольчої безпеки / М. Гребенюк // Юридична Україна. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – № 9. – С. 9–14

2. Ставська Л.С. Контроль за проведенням державних закупівель. Актуальні проблеми економіки / Л.С. Ставська. – К.: АТЗТ «Атопол», 2004. – № 8 (38). – С. 18–26.

3. Романів М.В. Державні закупівлі: стан прозорості / М.В. Романів // Фінанси України. – 2002. – № 4. – С. 34–40.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юрид. думка, 2007. – 992 с.

5. Петруненко Я.В. Теоретико-методологічні засади системи державних закупівель в Україні. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць / Я.В. Петруненко. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2008. – Вип. 38. – С. 209–306.

6. Кузнецов К.В. Конкурентные закупки: торги, тендеры, конкурсы / К.В. Кузнецов. – СПб.: Питер, 2005. – 368 с.

7. Протидія підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам під час проведення державних закупівель на підприємствах залізничного транспорту: наук.-методичні рекомендації / [В.В. Коряк, В.Р. Сливенко, В.П. Сокірко, В.І. Василичук, В.В. Дараган]; за заг. ред. О.М. Джужи. – К., 2011. – 94 с.

8. Господарський кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 5 травня 2010 року. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 160 с.

9. Цивільний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. на 1 грудня 2010 року. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 200 с.

10. Смиринський В.В. Логістичне обслуговування муніципальних утворень та контрактні (тендерні) закупівлі для муніципальних потреб / В.В. Смиринський // Часопис Хмельницького університету управління та права. – Хмельницький: Університетські наукові записки, 2008. – Вип. № 1 (25). – С. 370–375.

11. Андрейцев В.В. Організаційно-правові передумови виникнення договірних правовідносин у сфері виконання науково-дослідних робіт / В.В. Андрейцев // Часопис Хмельницького університету управління та права. – Хмельницький: Університетські наукові записки, 2008. – Вип. № 3 (27). – С. 159–179.

12. Близнюк О. Договір контрактної сільськогосподарської продукції: історія та сучасність в застосуванні / О. Близнюк // Юридичний журнал. – К.: Вид. «ЮСТІНІАН», 2006. – № 5 (47). – С. 98–107.

Нагачевский С.В. Организация государственной закупки товаров, работ и услуг как механизм использования бюджетных средств.

Рассматриваются теоретико-правовые вопросы осуществления закупок товаров, работ и услуг за бюджетные средства.

Ключевые слова: *товары, работы, услуги, бюджетные средства, тендер.*

Nahachewsky S.V. Government Purchases of Goods, Works and Services as a Mechanism of Use of Public Funds.

Theoretical and legal questions of realization of purchases of commodities, works and services for budgetary funds are examined in the article.

Key words: *commodities, works, services, budgetary funds, tender.*

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ - ОСНОВНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ ЗАГРОЗИ СПОЖИВЧОМУ РИНКОВІ УКРАЇНИ

Розглянуто правові аспекти щодо злочинів у сфері інтелектуальної власності та надано характеристику вчинення їх на споживчому ринку держави.

Ключові слова: *інтелектуальна власність, авторське право, суміжне право, правове забезпечення, споживчий ринок.*

Постановка проблеми. Інтелектуальна діяльність у XXI ст. стає основним і вирішальним чинником соціально-економічного прогресу. Від рівня творчої діяльності залежатиме рівень суспільного виробництва, успіхи якого, у свою чергу, визначають рівень матеріально-побутового життя народу.

Економічний та соціально-культурний розвиток країни перебувають у прямій залежності від творчої діяльності людини, ефективного використання різноманітних об'єктів інтелектуальної власності та створення надійної правоохоронної системи захисту.

Водночас, у зв'язку з активним розвитком світової торговельної системи, технологічним удосконаленням здійснення випуску товарної продукції та її маркування, і разом з тим проникненням у національну економіку транснаціональної злочинності, створюється система загроз для фінансових ринків України.

Це вимагає вдосконалення протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності, яка потребує усвідомлення природи та чинників поширення цього суспільно небезпечного явища, а також відповідного правового забезпечення, узгодженого з міжнародними стандартами.

Стан дослідження. Проблеми протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності правоохоронними органами розглядаються у працях таких учених та практиків, як В.І. Бартко, М.В. Бутузов, В.І. Василичук, Ю.Н. Гальчинський, В.С. Гарлицький, Л.Ф. Гула, В.С. Дмитришин, О.Ф. Долженков, Т.В. Дученко, В.П. Захаров, О.Г. Колб, П.В. Коляда, К.Г. Костенко, С.А. Лебедь, С.І. Ніколаюк, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, В.К. Рублевський, В.Д. Сапсай, Л.П. Скалозуб, В.Б. Шкільний та ін.

Мета дослідження – визначення сфери вчинення злочинів, які належать до інтелектуальної власності.

Виклад основних положень. У сучасних правових системах явище «інтелектуальна власність» охопило найрізноманітніші сфери суспільних відносин, що є предметом регулювання різних галузей права: економічного обігу, соціально-політичних і культурних зв'язків, міжнародних, державно-правових та інших відносин. Це призвело до того, що інтелектуальна власність стала об'єктом вивчення цілого ряду галузевих юридичних наук (цивільного права, державного, адміністративного, митного, податкового, міжнародного та ін.), а категорія «інтелектуальна власність» увійшла до їх понятійного апарату [1, с. 192].

За час розвитку права інтелектуальної власності у світовій науці виникло чимало теорій, що пояснюють сутність відповідних прав. Проблема встановлення природи прав, що виникають з факту створення результатів творчої діяльності та визначення їх місця серед інших правових категорій, спричинила дискусію та супутні їй суперечливі погляди стосовно сутності прав на результати творчості.

Міжнародним співтовариством накопичено певний досвід ведення політики щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності, котра знайшла свій вираз у таких міжнародно-правових документах як: Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів 1886 р., до якої Україна приєдналася 31 травня 1995 р. у вигляді Паризького акта від 24 липня 1971 р., зміненого 2 жовтня 1979 р.; Всесвітня конвенція про авторське право (Женева, 1952 р.); Римська конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення 1961 р., до якої Україна приєдналася 20 вересня 2001 р.; Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм 1971 р.; Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 2 грудня 1961 р., котра була переглянута в Женеві 10 листопада 1972 р. і 23 жовтня 1978 р., Україна приєдналася до Конвенції 2 червня 1995 р.; Московська угода про співробітництво в галузі охорони авторського права і суміжних прав від 24 вересня 1993 р., ратифікована Україною 27 січня 1995 р.; Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право від 20 грудня 1996 р.; Женевський акт Гаазької конвенції про міжнародну реєстрацію промислових знаків від 2 липня 1999 р.; Женевський договір про патентне право від 1 червня 2000 р. та ін.

Цими міжнародними актами визначено об'єкти інтелектуальної власності та проголошувалася необхідність створення національного режиму охорони прав авторів, інтересів виконавців, виробників фонограм.

З юридичної точки зору інтелектуальна власність у широкому розумінні означає закріплені законом права на результати інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях. Принаймні так визначається поняття «інтелектуальна власність» відповідно до ст. 2 Конвенції про заснування ВОІВ від 14 липня 1967 року: інтелектуальна власність включає права щодо літературних, художніх і наукових творів; виконавчої діяльності артистів, звукозаписів, радіо і телевізійних передач, відкриттів, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, захисту від недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах. Цей перелік не є вичерпним і може доповнюватися, що й відбувається у законодавстві країн-членів.

За визначенням Всесвітньої Академії ВОІВ: «інтелектуальна власність визначає типи власності, які виникають як результат діяльності людського розуму, інтелекту».

На думку Ватал Джаяшрі, радника відділу інтелектуальної власності СОТ, інтелектуальну власність можна визначити як витвори людського розуму, вона може включати різні об'єкти, проте права інтелектуальної власності – це законні права, що регулюють використання таких об'єктів, цей термін включає сукупність прав на ці об'єкти [2]. СОТ розглядає об'єкти права інтелектуальної власності як форми втілення ідей та знань, а правами інтелектуальної власності – надані державою права забороняти іншим використовувати ці об'єкти та домогтися про винагороду від використання цих об'єктів з іншими.

Ще однією важливою особливістю інтелектуальної власності, якщо розглядати її з економічної та юридичної точок зору, є те, що вона повинна приносити матеріальну чи іншу користь: це може бути додатковий прибуток, полегшення просування товарів чи послуг на ринок, сприяння духовному розвитку особистості. Так, результати художньої творчості використовуються в гуманітарній сфері для збагачення внутрішнього світу людини, формування її світогляду, а результати технічної творчості забезпечують підвищення технічного рівня виробництва, конкурентоспроможність вироблених товарів і послуг.

Сьогодні правову основу діяльності оперативних підрозділів МВС України у боротьбі зі злочинами у сфері інтелектуальної власності становлять: Конституція України, Господарський, Цивільний, Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України, Закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про власність», «Про

охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», «Про охорону прав на топографії інтегральних мікросхем», «Про охорону прав на сорти рослин», «Про охорону прав на зазначення походження товарів», «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» та ін., Укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України, інші нормативно-правові акти, які становлять правову основу діяльності органів внутрішніх справ України, та міжнародно-правові угоди, учасником, яких є Україна.

С.А. Лебідь зазначає, що за порушення вимог діючого законодавства в сфері інтелектуальної власності Кримінальним кодексом України передбачено кримінальну відповідальність за злочини в цій сфері:

- ст. 176 «Порушення авторського права і суміжних прав»;
- ст. 177 «Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію»;
- ст. 203-1 «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва»;
- ст. 229 «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару» [3, с. 14].

У 2010 р. Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць СНД був прийнятий Модельний кодекс інтелектуальної власності, підготовлений Україною, який доповнив наявне вже модельне законодавство у сфері інтелектуальної, творчої діяльності.

Серед виявлених протягом 2002–2009 років правопорушень (4961 злочин) 2528 злочинів – за фактами порушення авторського права та суміжних прав, 1905 – за фактами незаконного обігу дисків для лазерних систем зчитування, 399 – за фактами незаконного використання товарних знаків, 129 – порушення прав промислової власності [4, с. 6].

Сьогодні це явище вразило низку індустрій, що перебувають у безпосередньому зв'язку зі сферою інтелектуальної власності, зокрема, видавничий бізнес, кінематографія, аудіовізуальна індустрія, музичний бізнес та фонограмна індустрія, індустрія програмного забезпечення комп'ютерів тощо.

Аналіз криміногенної ситуації на споживчому ринку держави свідчить про те, що протиправна діяльність суб'єктів господарювання у сфері інтелектуальної власності набуває загрозливих масштабів і здійснюється наступним шляхом:

1. Незаконне ввезення на територію України або тиражування у підпільних цехах на території держави з подальшим розповсюдженням шляхом оптово-розничного продажу контрафактної продукції, програмного забезпечення та баз даних.

Роздрібна торгівля немаркованими примірниками аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних є найпоширенішим видом правопорушень у сфері авторського права та суміжних прав. Проте, нині поширення набуває такий вид розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм як прокат. Це стосується насамперед примірників аудіовізуальних творів, які записані на відеокасетах та CD-дисках.

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 2 березня 2001 р. № 101, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26 березня 2001 р. за № 275/5466, затверджено порядок продажу (видачі) контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів та фонограм. Відповідно до нього на упаковку кожного примірника аудіовізуального твору чи фонограми, які імпортуються в Україну чи експортуються з України, або відтворюються та розповсюджуються в Україні, наклеюється контрольна марка (маркування примірників), що є самоклеїним голограмним знаком, зовнішня сторона якого має спеціальний захист. Це засвідчує законність та правомірність використання аудіовізуальних творів чи фонограм відповідно до набутих авторських чи суміжних прав. Примірники аудіовізуального твору чи фонограми маркуються контрольними марками перед їх випуском в обіг. Маркування контрольною маркою здійснює імпортер, експортер чи відтворювач, який випускає примірники в обіг. Імпортовані примірники аудіовізуальних творів чи фонограм маркуються після їх ввезення на територію України імпортером перед випуском в обіг. Примірники аудіовізуальних творів чи фонограм, що експортуються, маркуються експортером перед їх вивезенням (в тому числі і перевізником, агентом чи іншою особою, якій експортер чи покупець доручають вивезення) з митної території України чи їх передачею іноземному контрагенту на митній території України. Упорядкування та організацію процесу продажу (видачі) контрольних марок для маркування примірників аудіовізуальних творів та фонограм здійснює Державний департамент інтелектуальної власності. Відповідальність за незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок передбачена ст. 216 КК України. Враховуючи, що останнім часом простежується зростання роздрібною торгівлі контрафактною аудіовізуальною продукцією у невстановлених місцях, не менш ефек-

тивним є застосування до правопорушників ч. 2 ст. 160 КпАП України (торгівля з рук в невстановлених місцях), яка передбачає обов'язкову конфіскацію предметів торгівлі, промислових товарів;

2. Незаконне розповсюдження аудіовізуальних творів, фонограм, комп'ютерне програмного забезпечення та баз даних з використанням мережі Інтернет.

Замовлення продукції на сайтах та її доставка здійснюється поштовими та кур'єрськими службами.

Замовлена продукція оплачується у поштових відділеннях Укрпошти, у поштових експрес-компаніях TNT та EMC, за допомогою системи Webmoney, RiPay та «Інтернет-деньги» чи іншим шляхом.

Завантаження продукції, розміщеної на сайтах з відкритим доступом.

Набуває поширення протиправна діяльність Інтернет-сайтів, які безкоштовно або на платній основі пропонують користувачам завантажити музичні та аудіовізуальні твори. Дана діяльність відбувається з порушенням вимог Закону України «Про авторське право та суміжні права».

3. Порушення авторських прав на ринку комп'ютерного програмного забезпечення (так зване комп'ютерне піратство).

Найбільша кількість кримінальних справ, пов'язаних з незаконним використанням програмного забезпечення, порушено за заявами представників корпорацій «Microsoft», «Adobt», «l C», «ABBY», «Corel».

Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 р. одним із об'єктів промислової власності проголошує також і недобросовісну конкуренцію. Ст. 10 визначає, що актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах. Цієї ж позиції дотримується і Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14 липня 1967 р. У ст. 2 п. VIII одним із об'єктів інтелектуальної власності дана Конвенція проголошує захист проти недобросовісної конкуренції.

Аудіовізуальне піратство – незаконне відтворення, розповсюдження примірників аудіовізуальних творів та фонограм шляхом тиражування і продажу аудіо-, відеокасет, музичних компакт-дисків, а також незаконна трансляція цих творів через радіо і телеєфір, по мережах кабельного телебачення.

Комп'ютерне піратство – незаконне відтворення і розповсюдження комп'ютерного програмного забезпечення шляхом тиражування, продажу компакт-дисків (СО-КОМ) з записом комп'ютерних

програм, встановлення неліцензійного програмного забезпечення на комп'ютерну техніку та розповсюдження піратських програм через Інтернет.

Комп'ютерне піратство – це нелегальне використання в будь-якій формі програмних продуктів, яке здійснюється без дозволу право-власника. Комп'ютерними піратами насамперед прийнято вважати виробників та розповсюджувачів, а не кінцевих користувачів. Між тим більшість користувачів персональних комп'ютерів в нашій державі має справу з нелегальними програмними продуктами. Програмні продукти, в свою чергу, включають в себе як програми для комп'ютерів (об'єктивну форму представлення сукупності даних і команд, які були створені для функціонування комп'ютерів), так і бази даних (об'єктивну форму представлення і організацію сукупності даних, систематизованих таким чином, щоб ці дані могли бути знайдені та оброблені за допомогою персональних комп'ютерів).

Наведемо деякі різновиди комп'ютерного піратства, що завдають шкоду інтересам виробників програмного забезпечення до персональних комп'ютерів. Перше місце серед них посідає виготовлення «піратських» примірників програмних продуктів шляхом запису на компакт-диск та їх наступне розповсюдження. Наступний різновид піратства – встановлення нелегальних примірників програм для комп'ютера на жорсткий диск комп'ютерів і продаж цих комп'ютерів разом з таким програмним забезпеченням. Цим грішать передусім дрібні та середні фірми, які займаються збиранням та продажем комп'ютерної техніки. Ще одним видом піратства є такий спосіб розповсюдження контрафактних примірників комп'ютерних програм, як використання телекомунікаційних мереж, а також міжнародних каналів зв'язку. Така діяльність останнім часом отримує все більшого розповсюдження, у тому числі і через те, що не всі споживачі усвідомлюють їх протиправний характер.

4. Створення контрафактних примірників програм як шляхом запису на магнітні диски, так і шляхом встановлення на жорсткий диск персонального комп'ютера в об'ємі, що перевищує кількість програм, дозволену правовласником за умовами ліцензійної угоди.

5. Кінцевий користувач у таких випадках не тільки діє в порушення вимог чинного законодавства, а також, як правило, позбавлений можливості отримувати пакетну документацію, консультаційну і технічну підтримку та інші форми супроводу програмного забезпечення. При цьому користувача може бути притягнуто до відповідальності, йому не гарантується ні повнота програмного продукту, ні повноцінне виконання цими програмами покладених на них функцій, ні відсут-

ність вірусів, ні компенсація збитків, заподіяних неналежною роботою програмного забезпечення.

Найчастіше постачальниками в таких випадках виступають малі та середні підприємства, що спеціалізуються на виготовленні та розповсюдженні програмних і технічних засобів. Особливо часто зустрічається другий вид несанкціонованого правовласниками комерційного розповсюдження програмних продуктів (разом з комп'ютерною технікою). Це підтверджується аналізом значної кількості рекламних оголошень, де пропонується безоплатне встановлення накоп'юваної техніки, яка реалізується такими підприємствами, будь-якого популярного програмного забезпечення. Як показує практика, переважна більшість таких постачальників зовсім не мають дозволів від правовласників на встановлення на персональні комп'ютери, що реалізуються, відповідних програмних продуктів і діють поза правовим полем держави.

Останнім часом також поширились випадки, коли суб'єкти господарювання реалізують на території України програмне забезпечення, що хоча і є ліцензійним (тобто введене в обіг на території інших країн з дотриманням авторських прав), проте ввезене в нашу державу та реалізується з порушенням чинного податкового та митного законодавства.

Крім того, на ринку України з'явилися підробки ліцензійних версій програмного забезпечення. Це відносно новий вид злочинів, що набув широкого розповсюдження для програм, які записані на СО-КОМ. Він полягає у виготовленні без дозволу правовласників примірників комп'ютерних програм, що за зовнішнім виглядом (упаковка, документація тощо) дуже схожі на оригінальні та розповсюджуються, як правило, за нижчими цінами.

6. Незаконне розповсюдження об'єктів авторського права і суміжних прав у мережі Інтернет.

Відповідальність за незаконну діяльність у мережі Інтернет настає не тільки за порушення авторських та суміжних прав, а й за розповсюдження недобросовісної реклами, порушення законодавства про захист знаків для товарів та послуг.

Особливістю цієї категорії злочинів є високий рівень технічного забезпечення злочинної діяльності, латентність, організованість, наявність розгалужених міжрегіональних та міжнародних зв'язків. У цьому контексті, одним із основних векторів направленості діяльності підрозділів служби є безперечно ефективна протидія економічним злочинам у галузі комп'ютерних та Інтернет-технологій, телекомунікаційній галузі та у сфері функціонування системи електронних платежів.

Аналіз криміногенної ситуації у цій сфері свідчить, що найбільш поширеними видами злочинів тут є: шахрайство з використанням комп'ютерної техніки, у тому числі в мережі Інтернет (ч. 3 ст. 190 КК України), несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних та телекомунікаційних мереж (ст. 361 КК України) та підроблення і шахрайське використання платіжних карток, ініціювання неналежних електронних грошових переказів (ст. 200 КК України).

У той же час, третина злочинів, що виявляються, безпідставно обліковуються як вчинені у сфері високих (комп'ютерних) технологій, та не відповідають критеріям віднесення до сфери комп'ютерної злочинності.

Стрімке розповсюдження доступу до мережі Інтернет, використання небанківських електронно-платіжних систем, Інтернет-аукціонів призводить до появи нових форм та методів учинення злочинів, таких як блокування роботи автоматизованих систем з подальшим вимаганням грошових коштів (атаки), крадіжки інформації з комп'ютеризованих баз даних, шахрайства у сфері інтернет-торгівлі та надання інтернет-послуг, використання пристроїв для незаконного зчитування інформації про платіжні картки, яка використовується для їх підроблення та отримання за ними грошових коштів тощо.

7. Незаконне публічне сповіщення (доведення до загального відома) об'єктів авторського права та суміжних прав.

У той же час, за наявною інформацією, більшість суб'єктів господарювання, що здійснюють публічне сповіщення та публічне виконання творів не сплачують роялті, чим порушують права інтелектуальної власності та завдають матеріальної шкоди правовласникам.

8. Виробництво різного роду фальсифікованої продукції з незаконним використанням товарних знаків та фірмових найменувань відомих вітчизняних та зарубіжних виробників.

Однією із ознак контрафактної продукції є відсутність обов'язкової інформації, яка повинна міститися на упаковці примірника аудіовізуального твору чи фонограми: про авторів аудіовізуального твору чи фонограми; про фірму-виробника; знак охорони авторського права; про передачу авторських чи суміжних прав третім особам; про право володарів на території України; назву та характер твору; інформацію про вікові обмеження (відеофільми); коротку анотацію твору, адресу виробника для можливого пред'явлення скарг.

Незаконне використання об'єктів авторського права чи суміжних прав (аудіо-, відеокасети та компакт-диски, літературні твори тощо) полягає у їх відтворенні або розповсюдженні без згоди власника авторського права чи суміжних прав. Незаконне використання знака

для товарів чи послуг, фірмового найменування – це їх застосування на товарах і при наданні послуг, на упаковці товарів, у рекламі, друкованих виданнях, на вивісках, під час показу експонатів на виставках і ярмарках, у проспектах, рахунках та в іншій документації, пов'язаній із введенням товарів і послуг до господарського обігу, якщо це здійснюється без дозволу на те власника свідоцтва.

9. Порушення права на об'єкти промислової власності.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 13.10.2000 р. № 1555 «Про затвердження положень з питань розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» маркування здійснюють імпортери, експортери на відтворювані примірники аудіовізуальних творів, фонограми, відеограми, комп'ютерні програми, бази даних перед випуском цих примірників в обіг або перед їх експортом. Маркування примірника аудіовізуального твору, фонограми, відеограми, комп'ютерної програми, бази даних здійснюється шляхом наклеювання контрольної марки на упаковку цього примірника (поліграфічну вкладку, целофанову обгортку тощо) у лівому верхньому куті зворотної сторони.

Висновки. Дослідження підтверджує, що злочини у сфері інтелектуальної власності, як правило, вчиняються суб'єктами підприємницької діяльності особливо у сфері споживання, наносючи значних збитків видавничому та музичному бізнесу, кінематографії, бізнесу та індустрії програмного забезпечення комп'ютерів тощо.

1. Тропіна О.М. Сутність категорій «Інтелектуальна власність»: теоретико-правовий аналіз / О.М. Тропіна // Науковий вісник Юридичної академії МВС: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ. – № 4 (24). – С. 192–198.

2. Watal Jayashree. Intellectual property rights the WTO and developing countries. – London / The Hague / Boston. Kluwer International, 2001. – 512 p.

3. Лебідь С.А. Протидія підрозділів ДСБЕЗ правопорушенням у сфері інтелектуальної власності. Організація протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій: доповідь провідних вчених, представників громадськості, державних службовців та працівників ДСБЕЗ на міжвідомчому семінарі-наradі / відп. ред. Л.П. Скалозуб, В.І. Василичук, С.А. Лебідь. – К., 2009. – С. 13–15.

4. Скалозуб Л.П. Стан захисту прав інтелектуальної власності та протидії комп'ютерній злочинності, проблемні питання і шляхи їх вирішення. Організація протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності та комп'ютерних технологій: доповідь провідних вчених, представників громадськості, державних службовців та працівників ДСБЕЗ на міжвідомчому семінарі-наradі / відп. ред. Л.П. Скалозуб, В.І. Василичук, С.А. Лебідь. – К., 2009. – С. 5–12.

Сандул В.А. Преступления в сфере интеллектуальной собственности: основной фактор экономической угрозы потребительскому рынку Украины.

Рассмотрены правовые аспекты относительно преступлений в сфере интеллектуальной собственности и предоставлена характеристика совершения их на потребительском рынке государства.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, авторское право, смежное право, правовое обеспечение, потребительский рынок.

Sandul V.A. Crimes of Intellectual Property: the Main Factor of Economic Threat of Consumer Markets of Ukraine.

The article considers legal aspects in relation to crimes in the field of intellectual property and describes the nature of this crime at the public consumer market.

Key words: intellectual property, copyright, contiguous right, legal assistance, user market.

УДК 330.47

**С.В. Кавун,
И.В. Сорбат**

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ ФОРМАЛИЗАЦИЯ КРИТЕРИАЛЬНОГО МЕТОДА ВЫЯВЛЕНИЯ ИНСАЙДЕРОВ

Показана возможность формализации нового критериального метода выявления инсайдеров (инсайдерской деятельности) на предприятии и его математической модели.

Ключевые слова: экономическая безопасность, инсайдер, инсайдерская информация, система экономической безопасности предприятия, метод CRIM.

Постановка проблемы. Различные организации в ходе своей коммерческой деятельности имеют факты экономических преступлений [11], халатности сотрудников, вследствие которых эти организации несут экономические, материальные, финансовые и другие виды потерь.

Такая деятельность сотрудников – называется инсайдерской. В понимании авторов сотрудник становится инсайдером по факту нарушения свойств (уничтожение, передача, разглашение, подмена и др.) инсайдерской информации, поэтому авторы предлагают свой вариант определения понятий инсайдер и инсайдерская информация.

Инсайдер (англ. *Insider*) – сотрудник, деятельность которого изменяется во времени под влиянием внешних и внутренних факторов и свойств индивида, а также его действий, которые в его социально-культурной среде могут быть расценены, как нарушение существующих норм (разглашение, подмена, уничтожение информации с ограниченным доступом) и традиций (невыполнение должностных обязанностей, норм корпоративной этики), и самого поведения, нарушающего эти нормы (*Кавун С.В.*).

Инсайдерская информация (ИИ) – (англ. *Insider information*) – значимая и публично нераскрытая служебная информация компании, которая в случае ее раскрытия существенным образом негативно влияет на функционирование компании (потеря конкурентоспособности, банкротство, рейдерский захват, нелегальная реэмиссия акций или активов и др.). Сотрудники, обладающие ИИ, как правило, являются доверенными лицами. Сотрудники, которые придали огласке ИИ, называются инсайдерами. Все это относится к сфере экономической безопасности, и составляет часть категориального аппарата (*Сорбат И.В.*).

Состояние исследования. Над проблемами в данной сфере работают такие известные специалисты и ученые, как В.П. Верин, А.А. Кириченко, Ю.А. Кудрявцев, Е.А. Олейников, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, Е.В. Раевна, М.П. Гуров, Н.В. Куркин, С.Н. Шкарлет и др. [1–7].

В их работах исследуются вопросы систематического подхода для устранения угроз информационной и экономической безопасности, однако в большей части эти исследования касаются внешних угроз. Не до конца решенным остается вопрос внутренних угроз, и, как следствие, вопрос выявления (обнаружения) инсайдеров.

Поскольку инсайдерская деятельность приводит к возникновению финансовых потерь [11], следовательно, возникает необходимость решения актуальной задачи предотвращения или выявления инсайдера или группы инсайдеров (инсайдерской деятельности).

Целью статьи является показ возможности формализации нового критериального метода выявления инсайдеров (инсайдерской деятельности) на предприятии и его математической модели.

Изложение основного материала. Проведенный анализ открытых источников [12–13] позволил разработать новый критериальный метод (CRIterial Method, CRIM) выявления инсайдеров, который основывается на использовании некоторой совокупности критериев (признаков) множество $\{\rho_i\}$ $i = 1 \div 10$, по которым можно выявить инсайдеров, причастных к утечке данных на предприятиях [8].

На основе данных [9] введем множество должностных категорий $\{dk_j\}$ и построим матрицу $DK = \{dk_j\}_{j = 1 \div 18}$ (табл. 1) для некоторого типового предприятия, организационно-функциональная схема которого представлена на рис. 1, с целью показать взаимное соответствие должностных категорий зарубежных и отечественных предприятий.

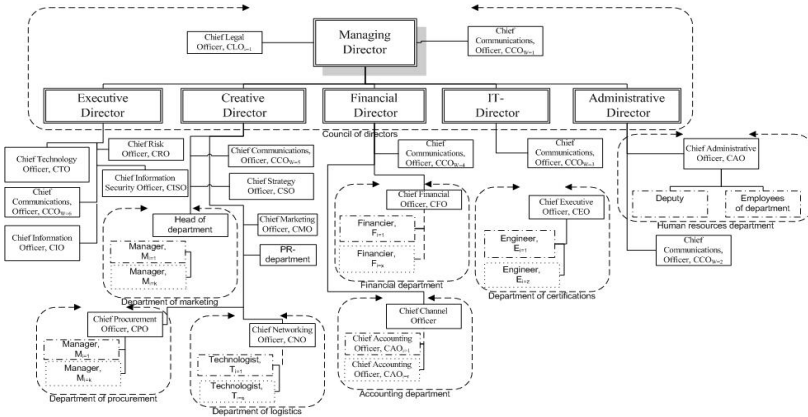

Рис. 1. Организационно-функциональная схема типового предприятия (organizational and functional layout of a typical enterprise)

Таблица 1

Матрица должностных категорий, DK

№ п/п	Название должности	Условное обозначение	№ п/п	Название должности	Условное обозначение
1	Генеральный директор	dk_1	10	Инженер-технолог 2	dk_{10}
2	Финансовый директор	dk_2	11	Начальник алгоритмического отдела	dk_{11}
3	Главный бухгалтер	dk_3	12	Инженер-технолог 3	dk_{12}
4	Секретарь	dk_4	13	Инженер-технолог 4	dk_{13}
5	Юрист	dk_5	14	Начальник программного отдела	dk_{14}
6	Главный инженер	dk_6	15	Инженер-программист 1	dk_{15}

Продолжение таблицы 1					
7	Начальник планово- экономическо- го отдела	dk_7	16	Инженер- программист 2	dk_{16}
8	Начальник проектно- конструктор- ского отдела	dk_8	17	Администратор	dk_{17}
9	Инженер- технолог 1	dk_9	18	Начальник транспортного цеха	dk_{18}

Тогда на основе введенных матриц DK и P [8] построим матрицу применимости критерия (признаков) $PDK = \{pdk_{ij}\}$ (табл. 2), элементы которой показывают возможность факта применения (значение «1») или не применения (значение «0») критерия к соответствующей должностной категории.

Таблица 2

Матрица применимости критериев (признаков), PDK

№ п/п	Критерий, p_i Должностная категория, dk_j	ρ_1	ρ_2	ρ_3	ρ_4	ρ_5	ρ_6	ρ_7	ρ_8	ρ_9	ρ_{10}	u_j	$N_{u_j}^*$ (%)
		1	dk_1	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0
2	dk_2	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	3	9
3	dk_3	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3
4	dk_4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3
5	dk_5	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3
6	dk_6	0	1	1	0	1	0	1	1	1	0	6	18
7	dk_7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3
8	dk_8	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3
9	dk_9	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	2	6
10	dk_{10}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3
11	dk_{11}	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	3	9
12	dk_{12}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3
13	dk_{13}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3
14	dk_{14}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3
15	dk_{15}	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2	6
16	dk_{16}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3
17	dk_{17}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3
18	dk_{18}	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	3
	$\sum u_j$											33	100

В табл. 2 введем текущий вес для j -го сотрудника (показывает суммарное количество критериев, применяемых к данной должностной категории) – u_j , и нормированное значение ${}^N u_j^*$ (показывающее весовую долю применения критериев к данной должностной категории по отношению к суммарному количеству критериев по всем должностным категориям). Тогда:

$$\{pdk_{ij}\} = \begin{cases} 1, & \text{если } i\text{-й критерий применим к } j\text{-му сотруднику;} \\ 0, & \text{в противном случае.} \end{cases}$$

Совокупность текущих весов образуют матрицу $U = \{u_j\}$, причем

$$u_j = \sum_{i=1}^n pdk_{ij}, \quad (1)$$

где $i = \overline{1, n}$ – количество критериев, $n = 10$.

$j = \overline{1, m}$ – количество должностных категорий, $m = 18$.

Для получения возможности дальнейших исследований введем нормирование для u_j , тогда получим множество нормированных текущих весов

$$\{{}^N u_j^*\} = \frac{u_j}{\sum_{j=1}^m u_j} \times 100\%. \quad (2)$$

На основе открытых источников [9–11] можно ввести опорное значение z , которое в дальнейшем позволит выделить подмножество предполагаемых инсайдеров. Оно соответствует усредненному значению риска для сотрудников среднего звена [9–11] и составляет $z = 55\%$. Выделенное подмножество инсайдеров обозначим – U^* , причем $U^* \subseteq \underline{U}$

$$U^* = \left(\sum_{j=1}^m {}^N u_j^* \right) \leq z = 55. \quad (3)$$

При этом множество $\{{}^N u_j^*\}$ должно быть предварительно отсортировано по убыванию значения ${}^N u_j^*$.

Тогда размерность U^* определяется количеством элементов ${}^N u_j^*$, сумма которых не превышает опорное значение z .

Подмножество $\{U^*\}$, указывающее на определенную группу сотрудников, является основой для формирования рекомендаций ЛПР для использования или формирования необходимых контрмероприятий к выделенному объекту ($dk_j \in \{U^*\}$), например пересмотр личного дела, переоценка активности его действий и т. д.

Для примера, в табл. 3 $U^* = \{^N u_1^* + ^N u_2^* + ^N u_6^*\}$, т.е. во множестве U^* (потенциальные инсайдеры) оказались: генеральный директор ($j = 1$), финансовый директор ($j = 2$), главный инженер ($j = 6$), начальник алгоритмического отдела ($j = 11$).

Введем понятие зоны риска ($ЗР$), которая будет включать должностные категории, текущий вес которых ранжирован по убыванию и в сумме не превышают опорного значения z .

Выделение зоны риска как подмножества PDK^* осуществляется на основе матрицы PDK (табл. 3), с учетом ранжирования по убыванию нормированных текущих весов $^N u_j^*$, тогда $PDK^* = \{pdk^*_{ij}\}$ и $PDK^* \subseteq PDK$.

Таблица 3

Матрица PDK с учетом ранжирования нормированных текущих весов, PDK^*

№ п/п	Критерий, ρ Должностная категория, dk_j	Критерий, ρ										U_j	$^N u_j^*$ (%)	$z \leq 52\%$
		ρ_1	ρ_2	ρ_3	ρ_4	ρ_5	ρ_6	ρ_7	ρ_8	ρ_9	ρ_{10}			
1	dk_6	0	1	1	0	1	0	1	1	1	0	6	18	Зона риска
2	dk_1	0	1	0	1	0	1	1	1	0	0	5	16	
3	dk_{11}	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	3	9	
4	dk_2	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	3	9	
5	dk_{15}	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2	6	
6	dk_9	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	2	6	
7	dk_3	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3	
8	dk_4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	3	
9	dk_5	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	3	
10	dk_7	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	3	
11	dk_8	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3	
12	dk_{10}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3	
13	dk_{12}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3	
14	dk_{13}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3	
15	dk_{14}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3	
16	dk_{16}	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3	
17	dk_{17}	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	3	
18	dk_{18}	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	3	
	$\sum v_j$											33	100	

Правило-рекомендація: если $\{PDK^*\} = \frac{1}{3} \times \{PDK\}$, то предпочтение может считаться на грани банкротства. Данное правило сформулировано на основании статистических данных, собранных авторами, обоснование введенного коэффициента будет выведено в следующей статье.

Теорема CRIM-метода: Множество $U = \{u_j\}$ в матрице PDK и PDK^* нормированное множество ${}^N U^* = \{{}^N u_j^*\}$ в матрице PDK^* тождественно равны, т.е. при применении $3P$ (опорного порогового значения $z = 55\%$) изменяются только ранжированные строки матрицы по переменной j .

Предположим, что у нас есть множества $\{U'\}$ и $\{U''\}$, для которых выполняется условие

$$\left\{ \begin{array}{l} U' \in PDK \\ {}^N U^{*'} \in PDK \end{array} \right\} \equiv \left\{ \begin{array}{l} U'' \in PDK^* \\ {}^N U^{*''} \in PDK^* \end{array} \right\}. \quad (4)$$

Тогда N_{U^*} является подмножеством U , если U соответствует или является подмножеством матрицы PDK , то и N_{U^*} тоже будет соответствовать или являться подмножеством матрицы PDK .

$${}^N U^* \subseteq U; \text{ если } U \subseteq, \text{ то и } {}^N U^* \subseteq PDK. \quad (5)$$

Доказательство: (метод от обратного)

Введем множество U , для которого соблюдается выражение:

$$U' \cup U'' = U, \text{ причем это условие подходит и к нормированному множеству } N_{U^*}, \text{ тогда:}$$

$${}^N U^{*'} \cup {}^N U^{*''} = {}^N U^*,$$

Из этого следует, что множество U' является элементом матрицы PDK , также, как и нормированное множество N_{U^*} является элементом матрицы PDK .

Тогда, если соблюдается условие (5), то получим, что подмножество $\{u'\}$ является элементом множества U' , и тождественно не равно подмножеству $\{u''\}$, являющимся элементом множества U''

$$\left\{ \begin{array}{l} \{u'\} \in U' \\ \{{}^N u^{*'}\} \in {}^N U^{*' } \end{array} \right\} \not\equiv \left\{ \begin{array}{l} \{u''\} \in U'' \\ \{{}^N u^{*''}\} \in {}^N U^{*''} \end{array} \right\} \quad (6)$$

Исходя из того, что введенная $3P$ (критерий) не изменяет элемент матрицы, а изменяет только расположение строк. Следовательно, условие (6) не верно, тогда как условие (4) выполняется всегда.

Следствие из теоремы CRIM-метода (лемма): исходя из доказательства теоремы и следствия (4) выполняется условие: множество U является подмножеством матрицы PDK^* , следовательно, нормированное множество N_{U^*} тоже является подмножеством матрицы PDK^* $U \subseteq PDK^*$; следовательно $N_{U^*} \subseteq PDK$.

Поскольку формирование подмножества $\{U^*\}$ основывается на статистических наблюдениях, то предлагаемый CRIM-метод не является точным и может быть усовершенствован или модифицирован.

Для повышения точности CRIM-метода предлагается разработанный авторами подход, основанный на системе фильтров, применение которых осуществляется поэтапно (рис. 2).

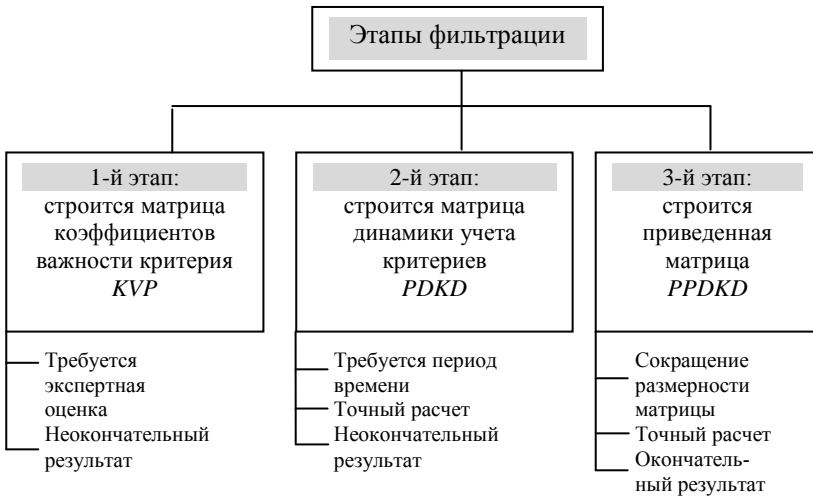

Рис. 2. Схема поэтапной фильтрации

На первом этапе фильтрации вводится коэффициент важности критерия – kvp_i (табл. 4). Для этого построим одномерную матрицу коэффициентов важности критерия $KVP = \{kvp_i\} = \overline{1,100}$, все значения коэффициентов определяются на основе экспертного метода (эксперт может быть нанятым или являться сотрудником предприятия) причем:

$$\sum_{i=1}^n kvp_i = 100, \quad (8)$$

где i – количество оценок критериев (признаков).

Матриця коефіцієнтів важности критерия (признака), KVP

№ п/п	Критерий (признак)	kvp_i
1	ρ_1	8
2	ρ_2	12
3	ρ_3	6
4	ρ_4	5
5	ρ_5	13
6	ρ_6	14
7	ρ_7	11
8	ρ_8	8
9	ρ_9	16
10	ρ_{10}	7
	$\Sigma=$	100

На втором этапе введем понятие динамического учета критерия. Введем матрицу $PKDK$ динамического учета критериев, которая будет отличаться увеличением количества столбцов, что поможет учесть дни, месяца, года. Строки матрицы $PKDK$ – это должностные категории сотрудников, а столбцы – дни, месяца, года, в ячейке которых рассчитана сумма всех критериев (признаков), выявленных за один день месяца (табл. 5).

Введем d_r – параметр динамики.

Матрица динамического учета критериев, $PKDK$

№ п/п	Месяц (день), d_r Должностная категория, dk_j	январь				февраль				...	декабрь				Σ_{ij}		
		1	2	...	31	1	2	...	28		1	2	...	31			
1	dk_1	2	1	...	4	1	3	...	0				0	5	...	1	
2	dk_2	0	1	...	0	0	0	...	2				1	2	...	0	
3	dk_3	0	0	...	0	2	0	...	0				0	0	...	1	
4	dk_4	0	0	...	0	0	1	...	0				1	0	...	2	
5	dk_5	1	0	...	1	0	0	...	0				0	1	...	0	
6	dk_6	3	1	...	2	0	4	...	2				3	5	...	4	
7	dk_7	0	0	...	0	0	2	...	1				0	2	...	0	
8	dk_8	0	0	...	1	0	0	...	2				0	0	...	0	
9	dk_9	0	1	...	0	1	1	...	1				0	1	...	1	
10	dk_{10}	1	0	...	0	2	0	...	0				0	0	...	0	

11	dk_{11}	0	3	...	0	0	1	...	2					2	1	...	1	
12	dk_{12}	0	0	...	1	0	1	...	0					1	0	...	0	
13	dk_{13}	0	0	...	0	3	0	...	1					0	0	...	0	
14	dk_{14}	0	0	...	0	0	2	...	0					0	0	...	2	
15	dk_{15}	1	0	...	2	0	0	...	1					0	1	...	0	
16	dk_{16}	0	0	...	0	1	1	...	0					0	1	...	0	
17	dk_{17}	0	2	...	0	0	0	...	0					0	0	...	0	
18	dk_{18}	0	0	...	0	0	0	...	0					1	1	...	0	

$$PDKD = \{pdkd_{ij}^d\},$$

где

$$pdkd_{ij}^d = \begin{cases} \sum_{i=1}^n pdk_{ij} \\ 0, \text{ в противном случае,} \end{cases} \quad (9)$$

где $i = \overline{1, n}$ – количество критериев (признаков);

$j = \overline{1, m}$ – количество должностных категорий;

d_1 – вид учета, d_2 – период учета, причем $d_2 \subseteq d_1$;

Параметр динамики d_1 определяет вид учета (понеделное, ежемесячно, поквартально и т.д.) с возможностью детализации d_2 (ежедневно, еженедельно, ежемесячно и т.д.), тогда

$$d_r = \{1, 7\};$$

При этом учет параметра динамики будет иметь вид

$$d_r = \begin{cases} d = \overline{1, 365}, \\ d = \overline{1, 31}, \\ d = \overline{1, 124}, \end{cases} \quad (10)$$

Поэтому следует отметить, что DK учитывается по факту одно-временности (все сразу и DK по факту учета), тогда на основании (10) можно построить матричное распределение параметра динамики d_r (табл. 6).

Выбор ЛПП из таблицы параметра d_r очень важное решение, которое позволит ЛПП применить параметр d_r в системе поддержки принятия решения (СППР), например, Император, ConceptDraw MINDMAP, для выявления инсайдеров на предприятии. Если параметр $d_r = \overline{1, 365}$, то ЛПП получит наиболее точные решения, что позволит вовремя выявить инсайдеров в организации (на предприятии), но приведет к увеличению потребляемых ресурсов. Поэтому необходимо выбрать «золотую середину».

Матричное распределение параметра динамики, d_r

Вид учета	Диапазон изменения d_1		Период учета	Диапазон изменения d_2	
	Мин	Макс		Мин	Макс
Ежегодный	1	1	Год	1	1
Ежедневный	1	7	Неделя	1	7
	1	31	Месяц	1	31
	1	93	Квартал	1	93
	1	182	Полгода	1	182
	1	365	Год	1	365
Еженедельный	1	1	Неделя	1	1
	1	4	Месяц	1	4
	1	12	Квартал	1	12
	1	26	Полгода	1	26
	1	52	Год	1	52
Ежемесячный	1	1	Месяц	1	1
	1	3	Квартал	1	3
	1	6	Полгода	1	6
	1	12	Год	1	12
Ежеквартальный	1	1	Квартал	1	1
	1	2	Полгода	1	2
	1	4	Год	1	4
Полугодовой	1	1	Полгода	1	1
	1	2	Год	1	2

Для получения точных значений текущих весов U_j с учетом динамики диапазона изменений $d_r = 7$, построим трехмерную матрицу $PDK3D$.

$$PDK3D = \begin{cases} \prod_{i=1}^n k_{vp_i} \times pdk_{ij}, & \text{если критерий применим,} \\ 0, & \text{в противном случае.} \end{cases} \quad (11)$$

Следует, что на втором этапе фильтрации будет получен точный расчет, но не окончательный результат выявления инсайдеров, что требует перейти к третьему этапу фильтрации.

Для этого применим свойства приведенной матрицы к трехмерной матрице $PDK3D$, и сначала построим первоначальную приведенную матрицу $PPDK3D$. Математически доказано, что процедура получения приведенной матрицы сохраняет свойства исходной матрицы

[10]. Таким образом, сокращается размерность элементов первоначальной приведенной матрицы $PPDK3D$ и получаются более точные результаты.

Построим первоначальную приведенную матрицу критериев (признаков) $PPDK3D$, используя вид учета «ежедневный» с периодом «неделя», т.е. $d_r = 7$ (табл. 7). Значение ячейки матрицы $PPDK3D$ будет равно сумме текущих весов Σv_j трехмерной матрицы $PKDK3D$

$$\Sigma v_j = \prod_{i=1}^n k v p_i \times p d k_{i,j}, \quad (12)$$

тогда $PPDK3D$ будет иметь следующий вид:

$$PPDK3D = \begin{cases} \Sigma v_j, & \text{когда критерии применимы} \\ 0, & \text{в противном случае.} \end{cases}, \quad (13)$$

Таблица 7

Первоначальная приведенная матрица критериев (признаков) $PPDK3D$

№ п/п	Месяц (дни), Должностная категория, dk_j	январь							Σv_j
		1	2	3	4	5	6	7	
1	dk_1	45	32	12	28	21	33	32	203
2	dk_2	57	31	19	25	23	24	31	210
3	dk_3	11	6	0	6	8	6	6	43
4	dk_4	13	14	14	12	6	14	14	87
5	dk_5	12	8	8	0	8	8	8	52
6	dk_6	41	48	35	31	29	48	48	280
7	dk_7	11	8	8	8	8	8	8	59
8	dk_8	0	6	6	6	6	6	6	36
9	dk_9	13	7	7	7	7	7	7	55
10	dk_{10}	8	0	0	0	0	0	0	8
11	dk_{11}	50	46	33	33	31	46	46	285
12	dk_{12}	0	7	7	7	7	7	8	43
13	dk_{13}	0	13	13	13	13	13	13	78
14	dk_{14}	0	13	13	13	13	13	13	78
15	dk_{15}	0	0	0	0	0	0	0	0
16	dk_{16}	20	8	0	0	0	8	8	44
17	dk_{17}	8	5	5	5	8	5	5	41
18	dk_{18}	8	11	11	0	6	11	11	58

Таким образом, по данным первоначальной приведенной матрицы критериев *PPDK3D* из табл. 7 получим группу потенциальных инсайдеров в должностях $dk_1, dk_2, dk_6, dk_{11}$, к которым применимы критерии (признаки) инсайдерской деятельности.

Выводы. Для дальнейшего исследования предлагается привести первоначальную приведенную матрицу в приведенную матрицу, с сокращением элементов матрицы, исключив нулевые значения текущих весов U_j . Тогда полученные результаты на всех этапах фильтрации могут быть применены ЛПР для объективного принятия решения. На любом из этапов ЛПР может выполнить расчеты выявления инсайдера или группы инсайдеров в таких программах или системах по поддержке принятия решений, как Император, ConceptDraw MINDMAP и т. д.

---

1. Верин В.П. Преступления в сфере экономики / В.П. Верин. – М.: Дело, 2002. – 215 с.

2. Кавун С.В. Жизненный цикл системы экономической безопасности предприятия / С.В. Кавун // Управління розвитком. – 2008. – № 6. – С. 17–21.

3. Кавун С.В. Инсайдер – угроза экономической безопасности / С.В. Кавун, И.В. Сорбат // Управління розвитком. – 2008. – № 6. – С. 7–11.

4. Кавун С.В. Математическая интерпретация задачи выявления инсайдеров в организации (предприятии) / С.В. Кавун, И.В. Сорбат // Научный журнал «Экономика: проблемы теории и практики». – Днепропетровск: Изд. Руснаука, 2009. – Т. 246. – № 4. – С. 862–869.

5. Олейников Е.А. Экономическая и национальная безопасность: учебник для вузов / Е.А. Олейников. – М.: Экзамен, 2005. – 768 с.

6. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк]. – Х.: ХНЕУ, 2006. – 240 с.

7. Гуров М.П. Теневая экономика и экономическая преступность в вопросах и ответах: учебное пособие / М.П. Гуров, Ю.А. Кудрявцев. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2002. – 237 с.

8. Сорбат И.В. Критериальный метод выявления инсайдеров / И.В. Сорбат // Управління розвитком. – 2011. – № 5 (102). – С. 209–211.

9. ООО «КБ ЭлектроПрибор». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elektroprilad.inf.ua>.

10. Сербин В.Д. Основы логистики: учебное пособие / В.Д. Сербин. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.aup.ru/books/m97/4.htm>.

11. ES INFECO International Research Portal information and economic security. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://infeco.net>.

12. PERIMETRIX. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.perimetrix.ru>.

13. INFOWATCH. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infowatch.ru>.

Кавун С.В., Сорбат І.В. Математична формалізація критеріального методу виявлення інсайдерів.

Показана можливість формалізації нового критеріального методу виявлення інсайдерів (інсайдерської діяльності) на підприємстві і його математичної моделі.

Ключові слова: економічна безпека, інсайдер, інсайдерська інформація, система економічної безпеки підприємства, метод CRIM.

Kavun S.V., Sorbat I.V. Mathematical Formalization of the Criterion Method to Identify Insiders.

The possibility of formalization of a new criteria method to detect insiders at an enterprise and its mathematical patterns is presented in the article.

Key words: economic security, insider, insider information, the system of economic security of an enterprise, the method CRIM.

УДК 341.258:338.49

Т.П. Музика

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРОПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджується роль економічної безпеки агропідприємницьких структур у системі національної економічної безпеки та механізмів її взаємодії в кризові періоди розвитку економіки.

Ключові слова: економічна безпека, структура економічної безпеки, агропідприємницька діяльність, регіон, національні інтереси.

Постановка проблеми. Витиснення натурального господарства ринковими відносинами і зародження держави призвело до виникнення потреби захисту інтересів усіх економічних суб'єктів, зокрема нових організаційно-правових агропідприємницьких структур, створених у процесі трансформації колгоспів та радгоспів до ринкових відносин.

Стан дослідження. Проблемам національної економічної безпеки держави та економічної безпеки підприємств присвячена значна кількість наукових праць, зокрема наукові роботи О. Влосюка, В. Предборського, А. Сухурокова, В. Мунтіяна, П. Пригунова, В. Крутова, В. Франчука, Л. Шемєєва та ін. Проте серед досліджень, особливо серед українських, не сформовано єдиної теоретичної і методологічно обґрунтованої точки зору щодо сутності та економічної безпеки як держави, так і підприємств. Зокрема не досліджено питання економіч-

ної безпеки створених нових організаційно-правових агропідприємницьких структур в аграрному секторі України.

Мета дослідження полягає у вивченні ролі економічної безпеки нових організаційно-правових структур (особистих сільських господарств (ОСГ), фермерських господарств (ФГ), акціонерних та товариств з обмеженою відповідальністю (ТзОВ), агрохолдингів та інших агропідприємницьких суб'єктів господарювання) у системі національної економічної безпеки та розробці і теоретичному обґрунтуванні механізму функціонування системи економічної безпеки агропідприємницьких структур, що передбачила б недержавну і державну складові.

Виклад основних положень. Основними завданнями моделі взаємодії держави і суспільства в напрямі захисту вітчизняного агропідприємництва як важливого сектора економіки України та одного з сегментів національної безпеки в контексті продовольчої безпеки населення України є: створення реальних механізмів взаємодії ринкової влади з громадськими організаціями, які відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» є суб'єктами забезпечення такої безпеки; участь державної влади у регулюванні недержавної системи безпеки; організації системи комплексного захисту агропідприємницьких форм як одних з основних бюджетоутворювальних структур; створення системи професійної підготовки фахівців до діяльності в недержавному секторі безпеки та ін. Спеціалісти з безпеки вважають, що одним із шляхів створення для недержавних підприємств передумов для економічного виживання в умовах ринкових відносин є виявлення і нейтралізація загроз економічній стабільності підприємства, що і складає суть діяльності щодо забезпечення безпеки підприємства. Безпека суб'єкта залежить від різних факторів. Шкоду інтересам підприємця може бути завдано в результаті несприятливої економічної політики держави, протиправних дій конкурентів, кризових явищ в економіці, непередбачених змін кон'юнктури ринку, стихійного лиха, надзвичайних подій, управлінської некомпетентності, соціальної напруги і т. ін.

Таким чином, фактори, що впливають на рівень безпеки підприємства, можуть бути внутрішніми і зовнішніми, економічними та неекономічними, об'єктивними і суб'єктивними. Виходячи з того, що головним принципом ринкової економіки є взаємодія об'єкта господарювання і ринку, який становить сукупність об'єктів господарювання і разом з тим самостійну цілісність (не зведену до суми складових її частин), суб'єкт господарювання може існувати тільки за умови безпребійної взаємодії з ринковим середовищем. Для цього необхідне нормальне функціонування як самого підприємства, так і ринку в цілому.

Для дослідження ролі агропідприємницьких структур у системі національної економічної безпеки та механізмів її взаємодії є актуальними в кризові періоди розвитку економіки. Якщо економіка не розвивається, то в неї різко скорочується можливість виживання та пристосування до внутрішніх та зовнішніх загроз. Стійкість економіки відображає міць і надійність її елементів. Чим стійкіша економічна система, тим життєздатніша економіка. Порушення пропорцій і зв'язків між різними компонентами економічної системи призводить до її дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного.

Отже, у визначенні поняття безпеки пропонуємо піти наступним шляхом:

1. Визначимо формулу безпеки.
2. Здійснемо аналіз складових формули.
3. Проведемо комплексну оцінку поняття безпеки.

Для визначення формули скористаємося початковими уявленнями і поняттями. Безпека не може бути знеособлена. Цілком природньо, що небезпека (поняття «загроза») може виходити від когось або чогось (поняття «потенційний супротивник») і спрямована на когось або щось (поняття «об'єкт»). Тепер можна визначити, на перший погляд, примітивну формулу безпеки: безпека – це стан стійкої життєдіяльності об'єкта стосовно впливу загроз потенційного супротивника. Об'єктом може бути усе: фізична і юридична особа, майно, транспорт.

В умовах ринкової економіки успіх функціонування первинної економічної ланки – організації (фірми, підприємства) обумовлений ефективним виробництвом товарів, проведенням маркетингової і фінансової діяльності тощо, а також існуванням секретів і таємниць, що дозволяють ефективно реалізувати цілі власної економічної діяльності, підвищувати конкурентоспроможність, отримувати достатні доходи, формувати і підтримувати імідж на ринку і в суспільстві. Але конкурентний механізм ринкової економіки стимулює інтерес до цих секретів і таємниць фірм – конкурентів, щоб використувати їх на власну користь. Для цього ними використовуються недобросовісні форми і методи конкуренції, які часто призводять до відкритого протиборства, смерті людей, знищення матеріальних цінностей, захоплення чужої власності [9; 14].

Окрім цього, високий рівень тінізації економіки та корупції в Україні сприяє криміналізації економіки. Внаслідок чого ефективно працюючі підприємства є об'єктом інтересів кримінальних і тінювих структур. Низький рівень доходів та плінність працівників, знижує їх

відповідальність і підвищує ймовірність продажу секретів організації та вчинення інших правопорушень. Таким чином, у процесі діяльності підприємницької структури виникають різні за походженням, характером та впливом загрози [6; 8; 10].

У випадку здійснення тієї чи іншої загрози втрати можуть бути моральними і матеріальними. За наслідками – від таких, що обмежують діяльність, аж до виникнення економічної небезпеки, в тому числі кінцевої її стадії – припинення існування організації. Є два підходи до розуміння структури сутності і змісту категорії «безпека». Перший передбачає, що безпека включає в себе низку елементів: економічна незалежність, економічна стабільність, економічно розширене виробництво, самодостатність, стійкість і розвиток. Але більшість дослідників вважають, що найважливішими функціями життєдіяльності соціально-економічної системи є розвиток і безпека.

Функції розвитку і безпеки та їх природу, на нашу думку, найкраще розкриває В. Франчук [14], він вважає основними структурними елементами, які найповніше розкривають сутність та змістовну природу:

1. Функції розвитку.

А. Економічна незалежність (наявність необхідних ресурсів та можливостей, які дозволяють власнику або суб'єкту управління вести рівноправні ділові стосунки);

Б. Економічне розширене відтворення (наявність необхідних кількісних і якісних перетворень, які забезпечують реалізацію економічних інтересів).

2. Функції економічної безпеки.

А. Самодостатність (наявність необхідних ресурсів та можливостей їх застосування як мінімум на рівні, достатньому для забезпечення реалізації функції розвитку);

Б. Стійкість (наявність необхідних умов, гарантій та системних зв'язків, між елементами як мінімум на рівні, достатньому для забезпечення реалізації функції розвитку).

Функція розвитку, результатами якої є: значна частка у ВВП, наповнення державного бюджету, формування конкурентоздатної економіки держави, юридичних і фізичних осіб, участь у соціальних програмах держави.

Функція безпеки – протидіяти різним загрозам, пов'язаним з недоліками корпоративного управління, корупцією, недосконалістю чинного законодавства, державного управління тощо. Для того, щоб розробляти заходи і засоби щодо забезпечення економічної безпеки потрібно досконало дослідити усі її складові, зокрема:

фінансову складову, яка вважається провідною й вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи;

інтелектуальну й кадрову складову – належний рівень економічної безпеки значною мірою залежить від складу кадрів, їхнього інтелекту та професіоналізму. Охорона інтелектуальної та кадрової складових економічної безпеки охоплює взаємозв'язані і водночас самостійні напрями діяльності того чи того суб'єкта господарювання;

техніко-технологічну складову – процес охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки, як правило, передбачає аналіз ринку технологій стосовно виробництва продукції; аналіз конкретних технологічних процесів і пошук внутрішніх резервів поліпшення використовуваних технологій; аналіз товарних ринків за профілем продукції, що виготовляється підприємством, та ринків товарів-замінників; розробку технологічної стратегії розвитку підприємства та аналіз результатів практичної реалізації заходів щодо охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки;

політико-правову складову – загальний процес охорони політико-правової складової економічної безпеки здійснюється за типовою схемою, яка охоплює аналіз загроз негативних впливів; оцінку поточного рівня забезпечення; планування комплексу заходів, спрямованих на підвищення цього рівня; оперативну реалізацію запропонованого комплексу заходів щодо організації належного рівня безпеки;

інформаційну складову – належні служби підприємства виконують певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки.

Національна безпека будь-якої держави, охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства і забезпечується не тільки завдяки зусиллям державних органів і недержавних інституцій. Такий підхід практикується в усіх економічно розвинутих країнах. З урахуванням того, що інтеграційний розвиток України у напрямі європейських та світових організацій вимагає нових підходів до створення безпеки, окрему увагу необхідно присвятити розвитку міжнародного співробітництва з провідними зарубіжними організаціями в сфері безпеки. Враховуючи приєднання України до СОТ та наступну економічну інтеграцію з країнами ЄС, має відбутися процес структуризації і упорядкування ринку послуг безпеки в Україні, а також приведення стандартів його функціонування до європейських, і зокрема в сфері сільського господарства та агробізнесу [2; 3; 9].

Якщо на початку 2000-х років сферу сільського господарства та агробізнесу представляли створені власниками земельних і майнових

паїв сільськогосподарські підприємства, середні розміри землекористування яких складали 1200–2000 га, то зараз це в основному надвеликі корпоративні структури. Їх власники, скориставшись неврегульованістю земельних стосунків і безконтрольністю з боку державних органів, «зайшли» в сільське господарство заради власної вигоди, не будучи пов'язаними ні з ним, ні з селом. Економічна криза, руйнування майнових комплексів, відсутність джерел кредитування, незначна державна підтримка «штотхали» створених у процесі реструктуризації КСП суб'єктів господарювання в залежність від торгово-промислових і фінансових компаній, які поставляли паливо, техніку й інші засоби виробництва на основі товарного кредиту. Через нездатність розплатитися частина господарств опинилися в руках кредиторів за борги, ставши їх дочірніми підприємствами або філіями. Іншу частину скупили неаграрні бізнес-структури, які, маючи у розпорядженні кошти і використовуючи низьку оцінку виробничих активів сільськогосподарських підприємств, диверсифікували таким чином свій капітал. Ще одну частину поглинули переробні підприємства, елеватори, комбикормові заводи та ін., що потребували безперервного забезпечення технологічно необхідною продукцією за собівартістю. Так або інакше, в руках кожної з таких агропромислових компаній або агрохолдингів виявилось від 10-15 до 300 тис. га. Скільки сьогодні таких «ефективних інвесторів» в Україні – не відомо, оскільки цей процес ніким не контролюється. За даними деяких дослідників, їх діяльність охоплює більше третини, а в південних, ряду східних і центральних областей – понад 60% землі, які на першому етапі реформування оброблялися сільськогосподарськими підприємствами, створеними в процесі реструктуризації КСП. Проникаючи в найвигідніші галузі сільського господарства, великі компанії забезпечують собі конкурентні переваги шляхом глибокої спеціалізації, високої концентрації і індустріалізації окремих виробництв, застосування великих доз мінеральних добрив і хімічних засобів захисту, генетично модифікованих організмів. Ці процеси спонукають й інші сільськогосподарські підприємства до впровадження аналогічних технологій, під впливом чого почали формуватися вузькоспеціалізовані виробництва певного виду продукції, орієнтованої на міжнародні ринки і максимізацію прибутку. Позитивні аспекти цих процесів для великого бізнесу супроводжуються негативними структурними змінами в агропродовольчому секторі, руйнуванням збалансованих місцевих аграрних комплексів, що обумовлено витісненням з виробництва не вигідних для великого бізнесу видів сільськогосподарської продукції. Це, у свою чергу, призводить до посилення продовольчої залежності національного ринку від імпорту цілого ряду важли-

вих для людей видів продовольства, зменшенню зайнятості сільського населення, витісненню його в особисті селянські господарства і за межі сіл. Таким чином, великий бізнес приносить в жертву своїм економічним інтересам усі соціальні функції сільського господарства. Прагнення агробізнесу до збільшення виробництва валютоокупленої продукції вступило в протиріччя з вимогами закону плодозміни, намітилося перенасичення сівозмін одними і тими ж культурами, порушення співвідношення між рослинництвом і тваринництвом, між орними землями і пасовищами, в результаті все частіше стали проявлятися біологічна втома ґрунтів, накопичення в них певних видів шкідників і збудників хвороб, значно погіршала їх родючість [1; 4; 12].

Для прикладу, в країнах Європи, Північної Америки, Океанії основними суб'єктами господарювання та інвесторами в сільському господарстві були і залишаються фермерські господарства. Вкласти кошти в сільське господарство, приміром, США «сторонні фірми», в тому числі іноземні, можуть лише на основі асоційованого членства без права управління, у Франції – шляхом об'єднання з фермером для спільного виробництва продукції, регульовано спеціальним законодавчим актом [1].

Однією з основних складових синергічно-інноваційної моделі розвитку світового аграрного сектора є кооперативний підхід. Позитивними рисами обслуговуючої кооперації визначено: одержання прибутків товаровиробниками не лише від сільськогосподарського виробництва, а й від подальших стадій формування доданої вартості, розподілу ризиків, контроль каналів постачання матеріально-технічних ресурсів та збут своєї продукції. Однак кооперативи можуть виникнути лише за умови виникнення у самих учасників кооперації бажання здійснювати відповідні організаційні заходи, а державні органи здатні лише посприяти цьому процесу шляхом створення відповідних умов на законодавчому рівні. Основне – це забезпечити формування рівноцінних з іншими галузями умов відтворення в усіх господарствах, незалежно від розмірів та їх інтеграції для підвищення продуктивності праці, здешевлення виробництва і зростання конкурентоспроможності кінцевого продукту [2; 3; 4].

В Україні сільськогосподарський підприємець, на думку багатьох вчених-аграрників (В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, М.В. Гладія, М.Й. Маліка, В.Я. Меселя-Веселяка, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та ін.), має бути вихований заново, і першочерговим завданням у цьому має бути сприйнятливність до інновацій та трансформаційної політики по відношенню до світового сільськогосподарського ринку. Але представники вітчизняного сільськогосподарського лобі, переко-

нуючи суспільство, що вони орієнтуються на практику ведення сільсько-го господарства в розвинутих країнах, насправді діють в абсолютно протилежному напрямі. Громадськості постійно нав'язується думка, що ефективним є лише великотоварне виробництво, забезпечити яке може лише великий бізнес на значних площах (табл.).

Таблиця

Найбільш публічні учасники підприємницької діяльності на аграрному ринку України

Компанія	Керуюча компанія, нерезидент	Частка капіталу, розміщена на західних ринках	Залучена сума, млн. дол. США	Кількість земель станом на 2008 р.
«Астарта – Київ»	Astaria Holding N.V.	20	32	155 тис.
«Лендком Україна»	Lendkom International	54,9 і 54	110 і 22	115 тис.
«Карнел Груп»	Kernel Holding	41 і 8,5	218 і 84	150 тис.
«Ленд Вест»	Lend West Company	20	-	100 тис.
«Миронівський Хлібопродукт»	MHP S.A.	19,4	323	100 тис.
ДК»Мрія»	Mria Agro Holding Pic	20	90,1	140 тис.

Джерело: [4].

Слід зазначити, що середній розмір американської ферми становить 175 га, а найбільші господарства обробляють по 1,0–1,5 тис. га; у Франції ці показники дорівнюють 50 і 200 га, відповідно. У нових землях ФРН, за останніми даними, середній розмір фермерського господарства складає 63 га, кооперативу – 1,4 тис. га. За вітчизняними мірками, це невелике господарство. Як же вони домагаються крупно товарності й конкурентоспроможності на національних і міжнародних ринках? Двома шляхами, відмінними від української практики.

Перший – це ефективна підтримка формування рівноцінних з іншими галузями умов відтворення в усіх господарствах, незалежно від розмірів, другий – об'єднання фермерів на некомерційній основі як для організації спільного виробництва, так і для просування продукції

на ринок. Некомерційні виробничі фермерські об'єднання (партнерства і S-корпорації в США і Австралії; GAEC і EARL у Франції; кооперативи колективної обробки землі в Італії або Іспанії) дають можливість фермерам сформувати спільно оброблювані земельні ділянки, на яких можна використати високопродуктивну техніку і впроваджувати новітні технології. А фермерські збутові кооперативи і їх союзи або інші некомерційні об'єднання фермерів можуть виставити на національному або міжнародному ринку будь-яку партію продукції своїх членів, забезпечивши їй як цінову, так і якісну конкурентність. У Франції, наприклад, через кооперативи фермери продають до 70% зерна. Кооперативний союз UCAL, що об'єднує три кооперативи, які належать 3,8 тис. фермерських господарств, щорічно реалізує 260–270 тис. т зерна і 34–35 тис. тонн маслянисто-білкових культур на суму 43–45 млн. євро. Об'єднання SICA – Atlantique, в яке входять 70 збутових кооперативів, створених 58 тис. фермерських господарств, реалізує близько 20% усього зерна Франції. Через три степові кооперативи Канади – Саскачеванський зерновий пул, Пшеничний кооператив Альберти і Манитобський елеваторний кооператив – чверть фермерів країни реалізують великотоварними партіями своє зерно і олійні культури, в т.ч. в 20 країн світу. Своя специфіка і в Польщі. Середній розмір фермерських господарств тут складає 9,6 га, а що орендують землю, – 24,1 га. Мінімальний річний об'єм товарної продукції, виробленої такими господарствами і реалізованої через власні об'єднання, повинен складати, згідно із законодавством: молока – 100 тис. л, великої рогатої худоби на м'ясо залежно від зони – 100–300 голів, свиней – 2,0–6,6 тис. голів, птахів – 500 тис. голів, цукрового буряка – 2,0–6,0 тис. т [1; 3; 6; 9].

Відмінність між українським «ефективним інвестором» і зарубіжними кооперативними та іншими фермерськими об'єднаннями полягає в тому, що вигоду від збуту продукції в першому випадку отримує один або декілька засновників, які тільки навідуються в село, а в другому – тисячі фермерів-кооператорів, що живуть і працюють безпосередньо в сільській місцевості. У першому випадку власники земельних ділянок, що здали їх в оренду і найнялися на роботу, отримують найнижчу з усіх сфер економіки заробітну плату. Якщо в 1990 році заробітна плата працівників сільського господарства – членів КСП складала 95% середньомісячною по країні, то на сьогоднішніх підприємствах – усього 63%. Зайняті в тваринництві круглий рік отримують зарплату в 2–2,3 раза меншу, ніж середній показник у промисловості. У селян нижче і середні доходи на одну особу. Зарубіжні ж фермери – власники землі залишаються власниками продукції і доходу від її

реалізації, тобто реальними господарями на землі. Середньорічні доходи членів фермерських господарств в США, наприклад, перевищують середньорічний дохід на одну особу по країні. Виникає питання, на яке громадськість має право отримати відповідь: заради яких переваг і для кого в Україні допускається колонізація олігархічним капіталом сільськогосподарських земель, чому не підтримується світова практика фермерських і кооперативних форм господарювання і землекористування – організаційних форм, які забезпечують продовольчу безпеку і виробництво інших громадських благ для усього населення своїх країн і до того ж домінують на глобальних агропродовольчих ринках? З відповіддю на це питання пов'язана проблема організації ринку землі.

Багато років триває дискусія з приводу мораторію на продаж сільськогосподарських земель. Але в Україні вже 98% колишніх членів КСП отримали державні акти на право власності на земельну ділянку, що автоматично спричиняє за собою право його продажу. Отже, основна проблема не в тому, продавати або ні. Звичайно, продавати, але кому і на яких умовах, адже ринок сільськогосподарських земель в усіх країнах жорстко регламентований. Сільськогосподарська земля є стратегічним ресурсом забезпечення продовольчої безпеки і продовольчої незалежності кожного суспільства, що в умовах тотальної глобалізації набуває особливого значення, оскільки продукти землеробства унікальні і нічим не замінимі для людини; сільськогосподарські землі забезпечують зайнятість селян економічною діяльністю, захищають країну від негативних наслідків процесів урбанізації; функціональна роль земель сільськогосподарського призначення для кожного суспільства зростає у зв'язку з ростом чисельності населення планети і загостренням проблеми продовольчого самозабезпечення. Ці й інші особливості примушують державні органи забезпечувати правовий захист національних сільськогосподарських угідь від колонізації їх іноземцями, спекуляції землею, утиски інтересів тих, хто на ній живе і працює [1; 3; 8; 12].

Висновки. Політика держави з підтримки створення надвеликих корпоративних структур, на думку багатьох дослідників, впливає не лише на аграрний сектор, але й на соціально-економічний розвиток держави. Цим самим провокуючи погіршення соціально-економічного становища переважної більшості сільського населення, зменшення робочих місць, декапіталізації малих та середніх організаційно-правових структур на селі. А це обмежує подолання бідності сільського населення, яке сьогодні вже охопило близько 40% сільського населення та загрожує економічній безпеці держави.

Щоб змінити цільові орієнтири вітчизняного аграрного сектора на загальновизнані у світі, інституціонально захистити вітчизняний аграрний сектор від експансії великих комерційних, промислових і фінансових компаній, потрібні політична воля, державницька позиція, консолідація сил усіх тих, хто відстоює стратегічні інтереси аграрного бізнесу і українського суспільства. При цьому значно більше уваги, ніж раніше, необхідно приділити фермерським і особистим селянським господарствам.

Створення згаданої системи неможливе без визнання державною аграрною політикою малих форм господарювання органічної складової вітчизняного аграрного сектора і усвідомлення тієї незамінної ролі, яку відіграють сімейні господарства у виробництві громадських благ – забезпеченні продовольчої безпеки, економічного розвитку сільських територій, збереженні агроландшафтів, відтворенні селянства тощо.

Відповідно, мета державного регулювання аграрного сектора має бути доповнена установкою на підтримку сільськогосподарської діяльності домогосподарств. Форми такої підтримки, очевидно, можуть диференціюватися залежно від характеру діяльності господарств.

Для господарств споживчого типу, наприклад, вони могли б означати створення сприятливих умов для отримання консультацій або послуг з обробки ґрунту або вмісту худоби (платних або ж безкоштовних), а для товарних – включати заходи з підтримки їх конкурентоспроможності.

Економічна безпека являє собою універсальну категорію, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відношень на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності.

---

1. Аграрний сектор: принципово змінити орієнтири розвитку / [Борис Пасхавер, Володимир Юрчишин та ін.] // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26. – 10 липня

2. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія / [В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк]. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

3. Кваша С.М. Заходи єдиної аграрної політики на сільськогосподарських ринках країн ЄС / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 144–147.

4. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посібник / М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.
5. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика / Т.Т. Ковальчук. – К.: «Знання; КОО, 2004. – 638 с.
6. Козаченко Г.В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
7. Концепции безопасности. Кн. 1 / С.А. Буришев, И.В. Лутаев, С.Л. Прохоров. – К.: «А-ДЕПТ», 2005. – 363 с.
8. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських регіонів: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129–136.
9. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.
10. Музика Т.П. Соціально-правова та економічна суть підприємницької діяльності та її роль і значення в розвитку агропромислового виробництва / Т.П. Музика // Збірник наукових праць ТДАТУ. – 2010. – С. 351–355.
11. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи: навч. посібник / [А.Й. Реверчук, Я.Й. Малик, І.І. Кульчицький, С.К. Реверчук]; за ред. С.К. Реверчука. – Львів: ЛФМАУП, 2000. – 192 с.
12. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
13. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з надання послуг, пов'язаних з охороною державної та іншої власності, надання послуг з охорони громадян: Спільний Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва і Міністерства внутрішніх справ України від 14.12.2004 р. № 145/1501.
14. Франчук В.І. Економічна безпека акціонерних товариств у системі національної безпеки України: збірник наукових праць / В.І. Франчук // Вісник ЛьвДУВС, 2010. – С. 43–53.

Музыка Т.П. Теоретико-методические аспекты эффективной системы экономической безопасности агропредпринимательской деятельности.

Исследуется роль экономической безопасности агропредпринимательских структур в системе национальной экономической безопасности и механизмов ее взаимодействия в кризисные периоды развития экономики.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, структура экономической безопасности, агропредпринимательская деятельность, регион, национальные интересы.*

Muzyka T.P. Theoretical and methodical aspects of effective system for providing economic security in agricultural entrepreneurship activity.

The role of economic security of agricultural enterprises in the system of national economic security and mechanisms of its interaction during crisis period of economic development.

Key words: *economic security, structure of economic security, region, national interests, agricultural entrepreneurship activity.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧО-ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розкривається сутність поняття продовольчо-демографічної безпеки держави. Аналізується рівень продовольчо-демографічної безпеки, дається оцінка її базисних складових: самозабезпеченості, незалежності, достатності, доступності та якості.

Ключові слова: продовольчо-демографічна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, самозабезпеченість, незалежність, достатність, доступність та якість.

Постановка проблеми. У відтворювальному процесі народонаселення України та формуванні трудового потенціалу міст та сільських територій основне місце відводиться його продовольчому забезпеченню. Критичний стан продовольчого забезпеченням населення визнаний однією із загроз економічній безпеці [1].

Для українського народу продовольче забезпечення розглядається під призвою історичної пам'яті про штучний голод 30-х років, голодні воєнні та повоєнні роки, недоїдання більшої частини населення у 90-х роках.

Стан дослідження. Численні праці науковців різних галузей народного господарства так чи інакше висвітлювали питання продовольчого забезпечення населення України, зокрема це дослідження В.А. Амбросова, Ю.Д. Білика, П.П. Борщевського, З.М. Варналія, В.М. Гейця, О.І. Гойчук, В.Г. Глушкової, М.І. Долішнього, Е.М. Лібанової, І.І. Лукінова, М.М. Паламарчука, В.І. Мунтіяна, С.І. Пирожкова, В.С. Стешенко, М.Й. Хорунжого, А.У. Хомри та інших.

Мета – визначити сутність та рівень забезпечення продовольчо-демографічної безпеки держави.

Виклад основних положень. Продовольчо-демографічна безпека – це самозабезпеченість продовольчими ресурсами, незалежність від зовнішніх та внутрішніх загроз у задоволенні потреби населення у продуктах харчування та гарантування їх достатньої кількості, цінової доступності та якості у достатніх межах, що сприятиме відтворенню фізичного здоров'я та призведе до розширеного відтворення населення держави.

Рівень продовольчо-демографічної безпеки можна оцінити при розгляді її базисних складових: самозабезпеченості, незалежності, достатності, доступності та якості.

Самозабезпечення продовольчо-демографічної безпеки базується на організації власного виробництва, що включає усі стадії розширеного відтворення, а саме: виробництва, розподілу, перерозподілу та споживання як на державному, так і на регіональному рівнях.

Упродовж багатьох років сільськогосподарське виробництво залишається збитковим, що призвело до зниження можливостей його розширеного відтворення (рис. 1).

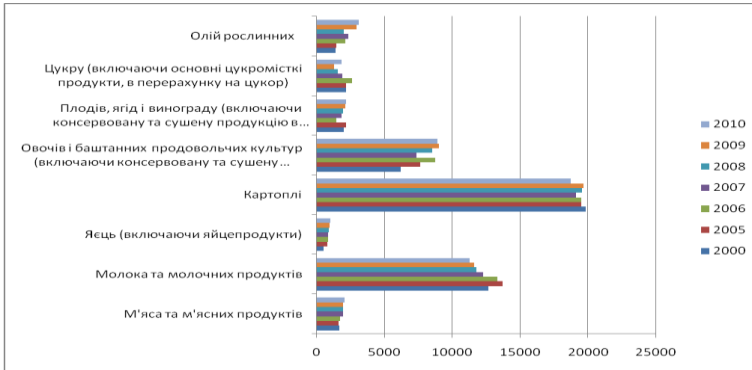

Рис. 1. Виробництво (за календарний рік, тис. т)

Складено за: [2].

Незважаючи на збитковість сільськогосподарського виробництва у минулі роки, 2011 рік був прибутковим. Приріст загального обсягу продукції сільського господарства становив 17,5%. В усіх регіонах країни спостерігалася тенденція нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва (від 6,0 до 41,6%). Вагомий доробок у загальний обсяг валової продукції зробили аграрні товаровиробники Черкаської (6,7% загального виробництва), Київської (6,6%), Дніпропетровської (6,2%) та Вінницької (6,1%) областей.

Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства України у 2010 році представлено на рис. 2.

Обсяги продукції збільшилися як у сільськогосподарських підприємствах (на 23,8%), так і в господарствах населення (на 12,3%). Частка обсягів підприємств у загальному виробництві продукції сільського господарства зросла до 47,3% у 2011 р. (проти 44,9% у 2010 р.). Натомість вклад сільських господарств населення у загальне виробництво аграрної продукції проти 2010 р. скоротився на 2,4 в.п.

і склав 52,7%, незважаючи на те, що вони і надалі залишаються основними виробниками сільськогосподарської продукції. Ними у 2011 р. вироблено 97% картоплі, 91% баштанних культур, по 84% овочів, плодів і ягід, 22% зерна, 16% соняшнику та 9% цукрових буряків. Було також отримано рекордний врожай зернових і зернобобових культур (у 2008 р. було 53,3 млн., у 1990 р. – 51 млн. т) переважно за рахунок підвищення їхньої врожайності до середньосвітового рівня. Такий урожай зумовлений, в першу чергу, значним зростанням виробництва зернової кукурудзи, питома вага якої досягла 40% у загальному валовому зборі зерна (при середньому показнику за десять років 21%).

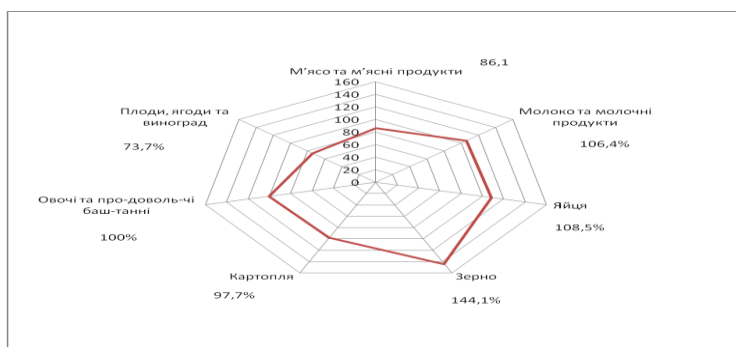

Рис 2. Рівень самозабезпеченості основними видами продовольства України у 2010 році

Складено за: [2].

Зерна продовольчих культур зібрано 23,7 млн.т (42% загального обсягу), що на 34% більше, ніж у 2010 р. Також високий урожай пшениці є третім показником за роки незалежності. Більш ніж удвічі у 2011 р. проти попереднього року, зросло виробництво гречки, на 15% – рису (обсяг виробництва став найбільшим показником за роки незалежності), у 2,4 рази – проса. Найбільший за останні десять років урожай соняшнику зібрано у 2011 р.; рекордним є урожай картоплі; збільшено в 1,4 рази проти 2010 р. виробництво цукрових буряків [3].

Частка продукції тваринництва у загальному обсязі валової продукції за 2011 р. склала 36,3%. Проти 2010 р. обсяг виробництва продукції тваринництва збільшився на 2,5%, з них у підприємств – на 6,2%, у населення – скоротився на 0,5%, частка останніх у загальному

обсязі тваринницької продукції склала 53,7%. Найбільший приріст продукції (8,7–6,0%) отримано в господарствах Київської, Донецької, Дніпропетровської, Івано-Франківської та Хмельницької областей. Протягом 2011 р. зберігалась негативна тенденція скорочення загального поголів'я сільськогосподарських тварин. Загальне виробництво м'яса (у забійній вазі) у 2011 р. становило 2,1 млн. т, що на 4,1% більше порівняно з 2010 р. У структурі виробництва м'яса сільськогосподарськими підприємствами найбільшою була питома вага м'яса птиці всіх видів (66,7% загального обсягу), а господарства населення надавали перевагу виробництву яловичини та телятини (32,5%) і свинини (43,0%) [3].

Незалежність продовольчого забезпечення демографічної безпеки повинна базуватися на стійкій та сильній національній економіці та самодостатньому і стійкому агропромисловому секторі. В країні потрібно звести до мінімуму небезпеки, які можуть виникнути від надходження імпорту. За даними міністерства економіки, порогове значення вже порушено в одному з ключових індикаторів – частці імпорту в структурі основних продуктів харчування. Оцінити таку залежність можна враховуючи міжнародні стандарти, а саме за допомогою розрахунків Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО). За її розрахунками продовольча безпека зберігається при імпорті не більше 20%. Визначене порогове значення критичне, яке не повинна переходити будь-яка держава, що має свій значний сільськогосподарський потенціал. Перевищення порогового значення погано впливає на все економічне життя держави.

На продукцію рослинництва у 2011 р. припадає 28,6% всього імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства. В обсязі імпорту продукції рослинництва найбільшу частку займають їстівні плоди та горіхи – 37,6%, а також кава, чай – 16,9%.

Загальний обсяг імпорту м'яса та їстівних субпродуктів у 2011 р. становив 292,1 млн. дол. США і скоротився проти 2010 р. На 36,2%. У загальній вартості імпорту м'яса та їстівних субпродуктів 55% припадало на поставки свинини (160,6 млн. дол. США), 20,7% – м'яса та їстівних субпродуктів свійської птиці (60,4 млн. дол. США), 11,2% – субпродукти їстівні великої рогатої худоби (32,7 млн. дол. США), 8,3% – сала, свинячого жиру і жиру свійської птиці (24,2 млн. дол. США).

Обсяг імпорту молока і молочної продукції у 2011 р. зріс проти 2010 р. на 20,1% і становив 133,4 млн дол. США. Основними імпортними молочними продуктами залишаються сири, масло вершкове та інші жири, вироблені з молока. Так, за 2011 р. сирів усіх видів імпор-

товано 12,2 тис. т на 68 млн. дол. США (51% вартісного обсягу), масла вершкового та інших жирів з молока – 5 тис. т на 25,8 млн. дол. США (відповідно 19,3%). У 2011 р. було імпортовано сільськогосподарської продукції і продовольства на 6,3 млрд дол.США (на 0,6 млрд. дол. США більше, ніж у попередньому році). У вартісній структурі імпорту країни частка даної продукції склала 7,7% (у 2010 р. – 9,5%) [3].

Імпорт продовольства ставить свої вимоги щодо продовольчого забезпечення населення України. Потрібні фінансові ресурси, достатні для оплати імпорту. Оплата імпортованого продовольства повинна ґрунтуватися на базі формування експортного потенціалу, що дасть можливість забезпечити валютні надходження, які будуть достатніми для імпорту продовольства, що забезпечить потреби населення.

Окрім проблеми імпорту в державі існує також проблема контрабанди продовольства. Така ситуація несе загрозу не тільки економіці країни, а й здоров'ю населення. В державу завозиться значний об'єм продукції низької якості, в якій закінчується термін придатності, а також протермінована продукція. Поява таких товарів на українському ринку пояснюється тим, що імпортери зацікавлені купувати дуже дешеву продукцію. На стан демографічної безпеки впливає достатність споживання продовольства, динаміка якої в державі має позитивну тенденцію. Позитивною є тенденція зростання кількості м'яса з 1611 тис. т у 2000 році до 2384 тис. т у 2010 р.; молока з 9788,8 тис. т до 9469,8 тис. т; яєць з 8142,1 тис. т до 13279,6 тис. шт.; плодів, ягід та винограду з 1439,1 тис. т до 2203,2 тис. т; риби та рибних продуктів 412,5 тис. т до 667 тис. т відповідно (рис. 3).

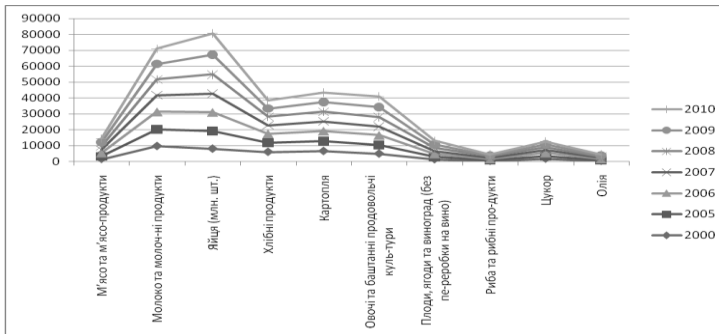

Рис. 3. Фонди споживання основних продуктів харчування населенням України (тис. т)

Складено за: [2].

Споживання основних продуктів харчування населенням України у розрахунку на одну особу за рік у кілограмах має також позитивну тенденцію. Так, спостерігаємо зростання у раціоні харчування особи кількості м'яса з 32,8 кг у 2000 році до 52 кг у 2010 р.; молока з 199,1 кг до 206,4 кг; яєць з 166 до 290 кг; плодів, ягід та винограду з 29,3 кг до 48 кг; риби та рибних продуктів 8,4 кг до 14,5 кг відповідно. З усіх перелічених продуктів у раціоні харчування особи лише кількість яєць відповідає нормативам.

Зміни в насиченні внутрішнього ринку сільськогосподарською продукцією та продовольством, а також купівельної спроможності населення вплинули на рівні споживання основних продуктів харчування населенням України.

За попередніми розрахунками у 2011 р. проти 2010 р. збільшилося споживання яєць на 6,9% і становило 310 штук на одну особу, овочів та баштанних продовольчих культур – на 15,1% (165,2 кг), плодів, ягід та винограду – на 10,2% (52,9 кг), картоплі – на 5,5% (136,0 кг), цукру – на 1,1% (37,5 кг). Проте споживання м'яса та м'ясопродуктів зменшилося і становило 51,1 кг на рік, або 98,3% до попереднього року, молока і молочних продуктів – 204,9 кг (99,3%), хліба та хлібопродуктів – 109,9 кг (98,7%), риби – 13,2 кг (91%), олії – 13,5 кг (91,2%) [3].

Достатність споживання продовольства визначається за допомогою загального і часткових коефіцієнтів достатності. Загальний коефіцієнт характеризує ступінь достатності продовольства за калорійністю раціону харчування. За медичними нормами сума добового раціону харчування становить 2950 ккал.

За даними класифікації Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), особи, які споживають 1520 ккал за добу, належать до категорії голодуючих, а 2150 ккал – до категорії, які знаходяться на межі голоду. Таким чином, денний раціон в 2150 ккал може бути прийнятний за кризовий поріг значення показника достатності забезпечення продовольством.

Науковці розглядають сім рівнів життя населення в країнах і зокрема в Україні [4]:

I-й рівень – *катастрофічний*. Добове споживання на одну людину 1500–1800 ккал, характеризується хронічним недоїданням (добове споживання менше 1 520 ккал слід розглядати як голод).

II-й рівень – *критичний*. Середньодобове споживання складає 1800 – 2200 ккал на душу населення і достатне для подолання хронічного недоїдання та існування на межі виживання і забезпечення простого відтворення населення.

III-й рівень – *мінімальний*. Середньодобове забезпечення 2300–2800 ккал на душу населення передбачає наявність таких обсягів продовольчих ресурсів, які виключають можливість появи голоду. II і III рівні слід розглядати також при плануванні забезпечення населення продовольством в екстремальних (кризових) умовах.

IV-й рівень – *достатній*. Середньодобове споживання перебуває у межах 2800–3600 ккал на одну людину, проте воно не збалансоване за елементами живлення, тобто продовольчих ресурсів достатньо для стабільного споживання, але воно не забезпечує здорового способу життя і збільшення його тривалості.

V-й рівень – *раціональний (нормативний)*. Середньодобове споживання перебуває у межах 3300–3600 ккал на одну людину. При цьому раціон збалансовано білками, вітамінами й іншими важливими компонентами. Нормативні показники такого споживання слід використовувати як базу для всіх соціально-економічних розрахунків на державному рівні в нормальних умовах.

VI-й рівень – *оптимальний*. Споживання відповідає V-му рівню не лише збалансованістю за найважливішими харчовими компонентами, а і передбачає споживання екологічно чистих продуктів харчування, які збільшують тривалість життя населення, загалом та середню тривалість життя для країни, покращують здоров'я.

VII-й рівень – *перспективний*. Досягнення такого продовольчого забезпечення для всіх соціальних груп населення, яке дозволить удосконалювати природу людини і максимально продовжувати її активну життєдіяльність, розширюючи межі сучасної природної тривалості життя.

Проведені нами дослідження дозволяють стверджувати, що Україна перейшла з III-го рівня – мінімального із середньодобовим забезпеченням 2300–2800 ккал у 2000 році до IV-го рівня – достатнього. Цей рівень передбачає середньодобове споживання у межах 2800–3600 ккал на одну людину і до нього належить уся територія нашої держави (рис. 4).

Вартість продовольчих товарів визначає доступність продовольства, що співмірна з реальною заробітною платою. В Україні нерівність доходів населення збільшується. Така ситуація склалася внаслідок загального зниження рівня життя основної частини населення. В країні присутня поляризація між багатими і бідними.

За даними Держкомстату, кількість громадян, чий дохід менший за прожитковий мінімум, поступово скорочується. В країні як і раніше залишається багато громадян, що одержують заробітну плату меншу за прожитковий мінімум і які своєю працею не можуть забезпечити мінімального рівня споживання.

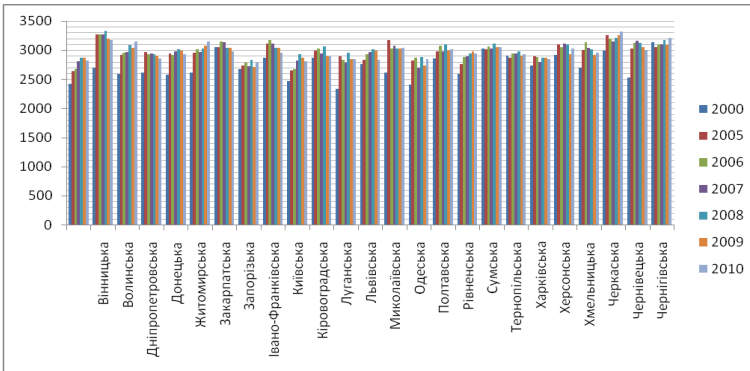

Рис. 4. Калорійність середньодобового раціону населення (у розрахунку на одну особу; ккал)

Складено за: [2].

Прожитковий мінімум у державі протягом останніх років збільшується. Витрати населення, що отримують дохід на рівні прожиткового мінімуму, фактично скеровані на продукти харчування. Незважаючи на зростання прожиткового мінімуму, співвідношення його до мінімальної заробітної плати залишається відмінним від встановлених стандартів Європейської соціальної хартії (переглянутої).

Відповідно до вимог останньої розмір мінімальної заробітної плати повинен становити не менше ніж 2,5 прожиткового мінімуму [5].

Середні ціни продажу аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямками реалізації протягом останніх років збільшилися.

Так, у 2010 р. до 2009 р. на продукцію рослинництва – на 39,9%, а на продукцію тваринництва – зросли на 14,3%. Індекс споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої зменшився (рис. 5).

Актуальною залишається проблема забезпечення якості продовольства на споживчому ринку, беручи до уваги той факт, що в Україні є багато територій, які тією чи іншою мірою постраждали від різних техногенних забруднень.

Зниження рівня продовольчого споживання в кількісному і якісному вимірах є однією з причин зменшення природного приросту населення, тривалості його життя, погіршення інших показників життєдіяльності населення як головної продуктивної сили.

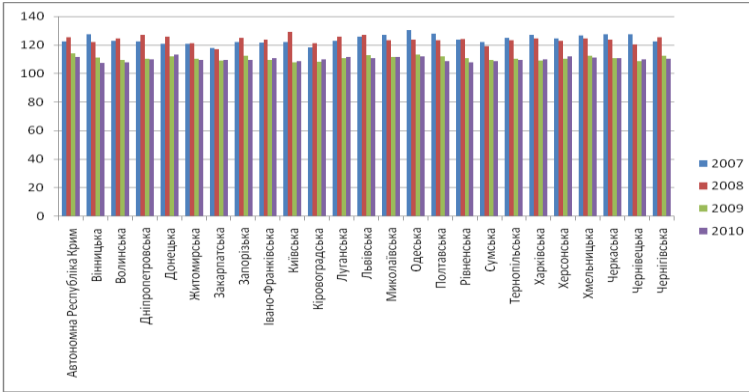

Рис. 5. Індекс споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої України

Складено за: [6].

Висновки. Метою продовольчо-демографічної безпеки є забезпечення фізичної та економічної доступності продовольства для населення в кількості, необхідній для ведення активного і здорового поробу життя, його відтворювальної функції. Продовольче забезпечення прямо чи опосередковано впливає на всі коефіцієнти демографічної безпеки, а саме: депопуляції, природного приросту, народжуваності, смертності, старіння.

Подолання продовольчої кризи та забезпечення демографічної безпеки необхідно вирішити за допомогою проведення загальноекономічної політики держави, а також врегулювання внутрішнього ринку продовольства, контролювання цін, товарних запасів.

1. Про основи національної безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2010 рік // Офіційний сайт Державна служба статистики України. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/publ7_u.htm

3. Доповідь «Сільське господарство України у 2011 році». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Офіційний сайт Державний комітет статистики України <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Кочетков О.В. Формування системи показників продовольчої безпеки України / О.В. Кочетков, Р.В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9.

5. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.

6. Статистичний збірник «Регіони України». Частина II / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна Служба Статистики України. – 2011. – 783 с. – С. 474.

Хомин О.И. Особенности обеспечения продовольственно-демографической безопасности Украины.

Раскрывается сущность понятия продовольственно-демографической безопасности государства. Анализируется уровень продовольственно-демографической безопасности, дается оценка ее базисных составляющих: самообеспеченности, независимости, достаточности, доступности и качества.

Ключевые слова: продовольственно-демографическая безопасность, продовольственная безопасность, демографическая безопасность, самообеспеченность, независимость, достаточность, доступность и качество.

Khomyń O.I. Features of Providing Food and Demographic Security of Ukraine.

The Essence of the concept of food and demographic security of the state is examined in the article. The level of food and demographic security is also analyzed together with the evaluation of its basic components: self-reliance, independence, adequacy, accessibility and quality.

Key words: Food and demographic security, food security, population security, self-sufficiency, independence, adequacy, accessibility and quality.

УДК 664. (658.562+608.3): [351.746.1

**М.Я. Бомба,
Л.Я. Івашків**

**БЕЗПЕКА І ЯКІСТЬ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ
ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Розглядаються теоретичні та прикладні аспекти щодо покращення якості та безпеки продуктів харчування у контексті національної безпеки України.

Ключові слова: якість та безпека продуктів харчування, стан навколишнього природного середовища, національна безпека України.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економік країн світової спільноти спрямований на розв'язання соціально-економічних проблем сьогодення, що є однією з найважливіших складових поліп-

шення здоров'я населення планети Земля, збільшення тривалості його активного життя. Економічні та соціальні реформи, що проводяться останнім часом в Україні, скеровані на постійне поліпшення організації й управління процесами охорони здоров'я, підсилення його профілактичного спрямування, підвищення якості продуктів харчування та всієї системи оздоровчих послуг на інноваційній основі, організація моніторингу навколишнього природного середовища та продуктів харчування, створення рекреаційно-відпочинкових зон тощо.

За значимістю здоров'я людини віднесено до переліку складових національної безпеки України як держави, яке значною мірою залежить від рівня проведення соціально-економічних реформ, вміння працювати в ринкових умовах господарювання та міжнародного співробітництва (рис. 1).

Рис. 1 Соціально-економічне середовище і здоров'я людини

Отже, людина стає екологічно залежною від середовища існування – природного й соціального, а її здоров'я все більше потерпає від природних й антропогенних чинників, під впливом яких воно останніми десятиліттями стало дуже мінливим.

Виклад основних положень. Вплив чистоти довкілля на здоров'я людини зводиться не тільки до впливу атмосфери, але й екологічної чистоти і природної біоенергетики продуктів харчування, в тому числі якості питної води, фонових техногенних електромагнітних полів тощо.

Структура навколишнього середовища умовно може бути розділена на природні (механічні, фізичні, хімічні та біологічні) і соціальні елементи середовища (праця, побут, соціально-економічний устрій, інформація). Умовність такого поділу пояснюється тим, що природні

чинники діють на людину в певних соціальних умовах і нерідко істотно змінюються в результаті виробничої і господарської діяльності людей. Властивості чинників навколишнього середовища обумовлюють специфіку впливу на людину. Зміна в рівнях дії будь-якого з перерахованих чинників може призвести до порушень у стані здоров'я. Зміни в стані здоров'я населення, обумовлені впливом чинників навколишнього середовища, методологічно вивчати досить складно, оскільки для цього необхідне використання багатофакторного аналізу [4].

Головні чинники, що значною мірою впливають на здоров'я людини, представлені на рис. 2.

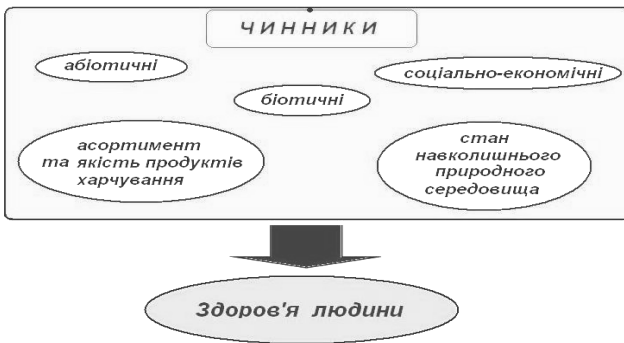

Рис. 2. Головні чинники, що впливають на здоров'я людини

Вченими доведено [3], що приблизно 20% негативного впливу на формування здоров'я людини має несприятлива екологічна обстановка, пов'язана зі забрудненням повітря, води, ґрунту, а також непередбачувані зміни природно-кліматичних умов. Все решта залежить від стану генетичного фонду популяції (20%), якості медичного обслуговування (10%) і найбільше (50%) – від способу життя людини (рис. 3).

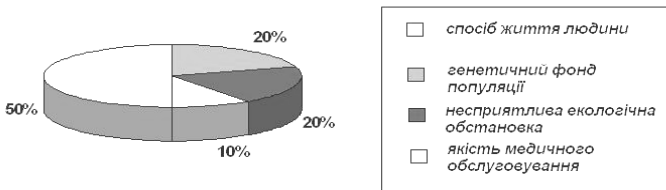

Рис. 3. Розподіл впливу чинників на формування здоров'я людини

При цьому чільне місце в оздоровленні широких верств населення відводиться якості та асортименту продуктів харчування. Для нормальної життєдіяльності людини необхідний повноцінний набір продуктів харчування з врахуванням її індивідуальних особливостей, характеру й інтенсивності роботи та умов проживання. Цей набір повинен включати в оптимальному співвідношенні всі необхідні для людини компоненти: білки рослинного й тваринного походження, жири, вуглеводи, вітаміни, мікроелементи тощо. Недостатня чи надмірна кількість продуктів харчування, які споживає людина, значні перекося в необхідному співвідношенні їх компонентів та зловживання деякими продуктами завжди ведуть до негативних змін в здоров'ї людини. Але навіть за умов виконання усіх порад та рекомендацій щодо раціонального та науково-збалансованого харчування людина не завжди захищена від шкідливої дії продуктів харчування з підвищеним вмістом токсичних речовин і продуктів, для яких перевищені допустимі терміни чи порушені режими зберігання тощо.

Необхідно зауважити, що найбільше продукти харчування забруднюються радіонуклідами, важкими металами та іншими хімічними елементами, детергентами (миючими засобами), антиоксидантами, консервантами, пестицидами, нітратами і нітритами, мікотоксинами, антимікробними речовинами і заспокійливими засобами, регуляторами росту та іншими шкідливими речовинами, що вкрай негативно позначається на здоров'ї нації.

Разом з тим, проблема здорового довкілля та здоров'я людини загалом тісно пов'язана з екологічною чистотою водних ресурсів. Щороку у водойми України скидають приблизно 3,5 млрд м³ стоків, а в умовах Львівщини (9 місце) – понад 80,2 млн. м³.

Внаслідок забруднення зменшується біорозмаїття, при зрошенні водою незадовільної якості відбувається засолення ґрунтів, знижується врожайність культур, при напуванні худоби забрудненою водою на 40–70% зменшується продуктивність у тваринництві, зазнає збитків і рибне господарство – погіршується товарна якість риби, гине фауна і флора водойм [7].

Населення, що мешкає на забруднених, екологічно небезпечних територіях, слід застерегти, що джерельна вода теж може забруднитися при проникненні у водоносні шари токсичних речовин зі звалищ, побутових та промислових відходів, складів отрутохімікатів, тваринних ферм та отруйних виробництв тощо.

У зв'язку з цим необхідно першочергово впровадити заходи щодо вдосконалення діючих та проектування сучасних очищувальних систем для сільських і міських територіальних громад; скласти реєстр

та забезпечити охорону наявних джерел водопостачання на рівні сільських, селищних і міських органів самоврядування; розробити програму «Здорове довкілля» та поширювати у суспільстві екологічну інформацію та пропаганду, оскільки ставлення населення до природних багатств визначає рівень культури і розвитку нації.

Безумовно, центральне місце у кругообігу речовин займає ґрунт. Він постійно взаємодіє з іншими середовищами біосфери – атмосферою, гідросферою, рослинним і тваринним світом.

На якість продуктів харчування та життєдіяльність людини значний вплив має хімічний склад ґрунту, екологічний стан якого під дією мінеральних добрив і засобів захисту рослин часто порушується.

В останні роки, за умов інтенсифікації сільського господарства, у ґрунтах все більше нагромаджуються солі азотної та азотистої кислот, які негативно впливають на якість продуктів харчування. Почастішали випадки отруєння при вживанні значної кількості овочів, що в надмірній кількості забруднені нітратами та нітритами, в сирому вигляді, наприклад кавунів чи огірків.

З промисловими відходами до ґрунту потрапляють й різноманітні метали (залізо, мідь, свинець, цинк тощо) та інші хімічні забруднення, в тому числі мікроелементи, органічні та неорганічні сполуки. Всі ці речовини включаються в харчові ланцюги і, в разі надмірної їх кількості, вражають живі організми. При цьому відсоток важких металів зростає в ґрунтах приміських сільськогосподарських зон, автошляхів, а також охоплює значні території навколо промислових центрів у радіусі 20–25 км, що потребує проведення моніторингу цих земель на предмет вмісту в них важких металів та розробки стратегії їх подальшого використання [5]. У зв'язку з цим, найбільш шкідливими є продукти харчування, які вирощені на територіях, що безпосередньо прилягають до магістральних автомобільних шляхів з інтенсивним рухом, залізних доріг та в зонах інтенсивного забруднення ґрунту викидами промислових підприємств.

Особливо шкідливі для людини продукти харчування, що вирощені в зонах значного радіоактивного забруднення ґрунту внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції.

Слід також пам'ятати, що значна частина згаданих шкідливих речовин має здатність накопичуватися в продуктах харчування тваринного походження: в м'ясі, печінці, нирках, легенях, хрящових тканинах та інших органах корів, свиней, домашньої птиці, кролів, риби, для вирощування яких використовувались забруднені шкідливими речовинами продукти чи які знаходилися в забрудненому цими речовинами середовищі.

Проведені нами дослідження показують, що внесення науково-обґрунтованих доз органічних і мінеральних добрив помітно не змінює природного рівня важких металів у ґрунтах і не є небезпечним з точки зору їх забруднення як за підвищених, так і мінімізованих систем удобрення польових агрофітоценозів, хоч тенденція до їх зростання намітилась на ділянках, де дози мінеральних добрив зростали. У цих же дослідженнях вміст важких металів у ґрунті залежав від виду вирощуваної культури, що очевидно пов'язано з технологією їх вирощування – насамперед рівнем удобрювання культури та застосуванням різного асортименту захисту рослин [2].

Зауважимо, що шляхи й механізми надходження металів із повітря в листя й інші надземні органи, закономірності їх вбирання кореневою системою рослин із ґрунту, а також взаємозв'язок цих двох потоків нагромадження металів у рослинах при забрудненні навколишнього природного середовища вивчені ще недостатньо.

Особливо небезпечними в контексті створення продуктів оздоровчого харчування є нагромадження в продукції рослинництва та овочівництва нітратів [1].

Зазначимо, що у даний час господарства з інтенсивною формою ведення землеробства ще продовжують випускати продукцію сумнівної якості, в якій вміст нітратів перевищує нормативи в декілька разів. Результати наших досліджень [2], проведені у західному регіоні України, показують, що за надмірного застосування високих доз азотних добрив у цих господарствах, надлишок азоту нагромаджується у рослинах і їх плодах швидше, ніж у господарствах органічного землеробства. У зв'язку з цим майбутнє держави повинно бути нерозривно пов'язане з її здатністю підтримувати безперебійне виробництво екологічно безпечних продуктів харчування в єдиному циклі, що з одного боку унеможливить забруднення продуктів харчування на різних етапах їх створення, а з іншого – відкриє широкі можливості для виробництва таких продуктів харчування, які б сповна відповідали встановленим органолептичним, загально-гігієнічним, технологічним і токсикологічним нормативам й негативно не впливали на здоров'я людини, тварин і навколишнього природного середовища. При цьому функціональне та екологічно безпечне харчування можливе лише у здоровому довіллі (рис. 4).

З цієї метою всі землі необхідно згрупувати за придатністю до вирощування екологічно безпечної продукції:

– непридатні, землі розміщені біля сміттєзвалищ та підприємств екологічно небезпечного виробництва, а також уздовж автомагістралей;

- обмежено придатні, землі різних агроформувань з інтенсивним веденням землеробства;
- придатні, землі фермерських і подвірних селянських господарств, що розміщені на екологічно безпечних територіях і є придатними для розвитку органічного землеробства.

Рис. 4. Чистота довкілля і якість продуктів харчування

Наступним етапом пропонується створити чотири кластери з координації виробництва екологічно безпечної продукції, що базується на трьох складових:

по-перше, необхідна наявність природних умов на визначеній території та досвід впровадження відповідних технологій виробниками сільськогосподарської продукції;

по-друге, наявність національної нормативно-правової бази з питання екологічного (органічного) виробництва, що дозволить відпрацювати механізми контролю процесу виробництва екологічної продукції для забезпечення гарантії її якості кінцевому споживачеві;

по-третє, маркетинг і реклама екологічної продукції, інформування споживача про переваги такої продукції та формування сталого попиту на дану продукцію. Це є найбільш складним в умовах України при відсутності традицій споживання екологічної продукції.

За статистичними даними, в Україні залишилось чотири невеликих регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів [6]:

▪ Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області (за винятком регіонів, що прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Сумської області, південно-східні райони Чернігівської області та східні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина).

▪ Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попельня Житомирської області і простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова.

▪ Південно-Подільський – включає невелику південно-східну частину Вінницької області, південно-західну частину Кіровоградської області, північ Николаївщини і північну половину Одеської області.

▪ Північно-Східно-Луганський – охоплює Міловський і Новопсковський райони Луганської області.

Це цілісна система господарювання та виробництва харчових та інших продуктів, яка поєднує в собі найкращі практики, що враховують збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та методів виробництва, які відповідають певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин і процесів природного походження. У зв'язку з цим доцільно активніше пропагувати розвиток альтернативних форм господарювання на землі, розвиваючи органічне, біологічне, адаптивне та екологічне рільництво тощо.

Як бачимо, складна екологічна ситуація потребує мобілізації всіх урядових та неурядових інституцій, громадських організацій й усього суспільства на вирішення існуючих проблем. Для цього необхідно забезпечити:

- перехід до екологічно безпечних та енергозберігальних технологій, а в перспективі до замкнених, безвідходних циклів виробництва;
- стимулювання виробника продуктів оздоровчого харчування;
- раціональне природокористування з урахуванням особливостей окремих регіонів;
- створення банку даних та забезпечення особливого контролю щодо використання води для пиття та виробництва продуктів харчування;
- налагодження дієвого моніторингу ґрунтів як одного з найважливіших чинників виробництва екологічно безпечних продуктів харчування;
- організація системи закупівель та збуту екологічно чистої продукції;

➤ налагодження системи екологічної освіти та пропагування здорового способу життя.

Крім цього, особливу увагу необхідно звернути на розробку конкуренто – придатної продукції оздоровчого та профілактичного спрямування, розробити критерії її оцінювання та визначити першочергові установи та заклади для її реалізації (рис. 5).

Рис. 5. Модель створення екологічно безпечного продукту харчування

Висновок. Отже, функціональна єдність людства й середовища його існування, причому, середовища не лише природного, біотичного, але й економічного, духовного, морально-етичного, політичного тощо, вивчення умов і закономірностей його формування та історичних перетворень, сучасного стану та його впливу на здоров'я, поведінку, життєві умови, працездатність, громадську поведінку та багато іншого є дуже актуальним і заслуговує на більш глибоке вивчення в цій царині знань.

1. Безпека харчування: сучасні проблеми: посібник-довідник / [укл.: А.В. Бабюк, О.В. Макарова, М.С. Рогозинський, Л.В. Романів, О.Є. Федорова]. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – 456 с.

2. Бомба М.Я. Наукові і прикладні аспекти біологічного землеробства: монографія / М.Я. Бомба. – Львів: Українські технології, 2004. – 232 с.

3. Желібо С.П. Безпека життєдіяльності: навч. посібник / С.П. Желібо, Н.П. Заверуха, В.В. Зацарний; за ред. С.П. Желібо. – К.: Каравела, 2010. – 344 с.

4. Одрехівський М.В. Валеологічні інноваційні центри: економічні проблеми створення і функціонування: монографія / М.В. Одрехівський. – Львів: Світ, 1997. – 144 с.

5. Патики В.П. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель / В.П. Патики, О.Г. Тараріко. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 296 с.

6. Створення регіонального кластеру виробників екологічної продукції в Полтавській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecoinfo.com.ua/aktualno_klaster.html

7. Хоружий П.Д. Шляхи збалансованого водокористування та водовідтворення в Україні / П.Д. Хоружий, Т.П. Хомуцька, А.Л. Котельчук // Екологічний вісник. – 2007. – № 11–12. – С. 7–8.

Бомба М.Я., Івашків Л.Я. Безопасность и качество продуктов питания как важная составляющая национальной безопасности Украины.

Рассматриваются теоретические и прикладные аспекты улучшения качества и безопасности продуктов питания в контексте национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: *качество и безопасность продуктов питания, состояние окружающей среды, национальная безопасность Украины.*

Bomba M.J., Ivashkiv L.Y. Safety and quality of food as an important component of national security of Ukraine.

Theoretical and practical aspects of improving the quality and food safety in the context of the Ukrainian National Security are analyzed in the article.

Key words: *quality and food safety, state of the environment, the Ukrainian National Security.*

УДК 351,74:314,1

Л.М. Томаневич

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Розкривається сутність і зміст понять «якість життя» та «цінність життя», наведені комплексні підходи щодо підвищення якості життя усіх верств населення, забезпечення національної безпеки та сталого економічного розвитку держави.

Ключові слова: *якість життя, цінність життя, національна безпека, фактор національної безпеки, індекс розвитку людського потенціалу, добробут, рівень життя.*

Постановка проблеми. Соціально-економічний розвиток будь-якої країни світу, включаючи Україну, визначається досягнутим рівнем і якістю життя населення. Адже, будь-яка держава світу в процесі свого економічного становлення і розвитку, повинна в першу чергу створювати сприятливі умови для того, щоб життя людей було довготривалим, здоровим, якісним, наповненим творчістю і освіченістю.

Забезпечення національної безпеки держави перебуває у прямій залежності від політичної та соціально-економічної стабільності. Чим нижче політична та соціально-економічна стабільність та якість життя населення, тим вищим стає ризик виникнення загрози національній безпеці. Чим більший дисбаланс у соціально-економічному становищі громадян, системі державної влади, чим слабша ієрархія системи підпорядкування – підпорядкованості, коли відбувається падіння внутрішньої економічної безпеки (захищеності) країни на рівні особистості, тим вищий рівень загроз національній безпеці як системі.

Мета дослідження. Досліджуючи дану тематику, можемо виділити ряд актуальних проблем, що є важливими для будь-якої країни світу, а саме: визначення взаємозв'язку між «якістю» та «цінністю» людського життя, побудови узагальнюючого критерію оцінки рівня і якості життя населення; вибору системи інтегральних кількісних показників; розробки інтегральної оцінки якості життя, зростання індексу розвитку людського потенціалу тощо.

Стан дослідження. Теоретичні підходи і актуальні проблеми «якості життя» досліджували такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як І.В. Бестужев-Лада, А.П. Бутенко, А.А. Возьмитель, Т.І. Заславська, Е.В. Клопов, В.І. Куценко, І.Т. Левикін, В.І. Толстих, О.І. Амоша, Д.П. Богиня, П.Т. Бубенко, І.Т. Фролова, В.І. Шинкорук, Т.І. Ящук, А.І. Москаленко, Ю.В. Согомонова, В.С. Пономаренко, М.О. Кизим, Е.М. Лібанов, С. Валентей, А. Дауренбеков, В.Ф. Майер, В.М. Жеребін, Т.С. Клебанов, О.В. Кузнецов, В.О. Мандибура, Н.М. Рімашевська, О.Ф. Новикова, В.Я. Райцин, О.С. Суриков, В.Ф. Сержантова та ін.

Виклад основних положень. Європейська орієнтація України потребує прискореного розвитку економіки та значного підвищення рівня життя населення і досягнення необхідних соціальних стандартів.

За останніми даними Держкомстату, близько 95% українців вважають себе бідним. Серед них: до категорії зовсім «бідних», себе віднесли 56% українців, «не бідняки, але ще не середній клас» – 40%. У грудні 2011 року нижче мінімальної заробітної плати (922 грн.) отримували понад 7% населення, до 1 тис. грн. – 16% наших співвітчизників, менше 2 тис. грн. отримує половина українських громадян. Середня заробітна плата мешканців Києва, суттєво менша, ніж у жите-

лів Москви, Мінська, Астани, і є найменшою у Східній Європі [6, с. 307]. Така ситуація впливає на зниження рівня і якості життя і може становити реальну загрозу національній безпеці держави. В контексті цього питання наведемо визначення національної безпеки.

Національна безпека – відповідно до українського законодавства – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам [12, с. 99].

Національна безпека України поділяється на такі основні види: політичну, економічну, державну, соціальну, інформаційну, екологічну, науково-технічну, гуманітарну, воєнну безпеку. За масштабами функціонування національна безпека України споріднена і взаємодіє з міжнародною безпекою [12, с. 199].

Національна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх і зовнішніх загроз [1, с. 92].

За визначеннями інших науковців, національна безпека – це стан внутрішніх і міжнародних відносин, який визначає: сутність важливих інтересів громадян, держави і суспільства, державних кордонів, суспільно-політичного устрою, культурних та духовних цінностей суверенної держави від внутрішніх і зовнішніх загроз; дозволяє їй зберігати свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом міжнародних відносин.

За структурою національна безпека складається зі змісту інтересів кожного її елемента. Для громадян – це їхні невідчужувані права і свободи, для суспільства – збереження і примноження матеріальних та духовних цінностей, для держави – внутрішня стабільність, суверенність, надійна обороноздатність, територіальна цілісність. Національна безпека включає дві групи факторів, які наведені на рис. 1.

Отже, якість життя населення (життєвий рівень) є одним із факторів національної безпеки держави.

В контексті цього питання, розглянемо існуючі загрози національній безпеці як в економічній, так і в соціальній сферах.

До загроз, які виникають в економічній сфері, відносять: скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної привабливості, науково-технічного та технологічного потенціалу, послаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави;

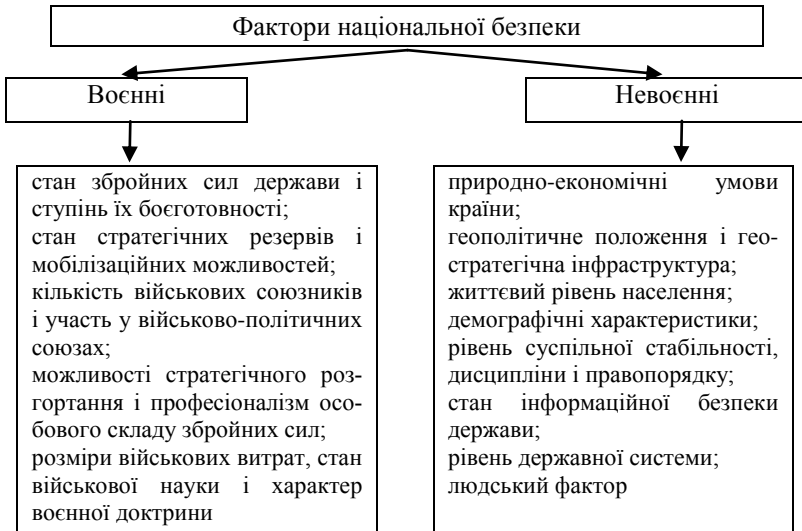

Рис. 1. Фактори національної безпеки

Джерело: власна розробка, на основі [12].

відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам, зростання кредитних ризиків;

критичну залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

боргову залежність держави, критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;

«тінізацію» національної економіки тощо.

У соціальній та гуманітарній сферах виникають такі загрози як:

- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

- криза системи охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення;

- поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;

- загострення демографічної кризи;

- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;

- прояви моральної та духовної деградації суспільства тощо.

Враховуючи вищевикладене, зробимо висновок про те, що об'єктами національної безпеки є держава, суспільство і людина, серед яких провідне місце посідають основні цінності життя, які неможливо розглядати без правового обґрунтування. Право на якісне життя є природним правом кожної людини.

Досліджуючи дану проблематику, зауважимо, що в науковій літературі не існує однозначного підходу до визначення термінів «цінність життя» і «якість життя», а при дослідженні й вирішенні різних соціально-економічних завдань використовуються й різні тлумачення даного терміна.

Найчастіше використовується таке визначення: «якість життя» – ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, яка визначається порівнянням фактичного рівня задоволення потреб із базовим [7, с. 121].

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає якість життя як сприйняття людьми свого становища в залежності від системи цінностей та в зв'язку з їхніми цілями, очікуваннями, стандартами, турботами.

Також, нею пропонується оцінювати якість життя згідно з фізичними та психологічними параметрами, ступенем незалежності особи, повсякденною активністю, працездатністю, залежністю від ліків і лікування, життям та суспільною значущістю, професіоналізмом, впливом навколишнього середовища, ступенем безпеки, духовністю і особистими переконаннями [4, с. 109].

Також цією організацією пропонується оцінювати якість життя за такими параметрами:

- фізичні: енергійність, втома, фізичний дискомфорт, сон і відпочинок;
- психологічні: самооцінка, концентрація, позитивні емоції, негативні переживання, мислення;
- ступінь незалежності: повсякденна активність, працездатність, незалежність від ліків і лікування;
- життя в суспільстві: повсякденна активність, соціальні зв'язки, дружні зв'язки, суспільна значущість, професіоналізм;
- навколишнє середовище: житло та побут, безпека, дозвілля, доступність інформації, екологія (клімат, забрудненість, густина-селеність);
- духовність і особисті переконання, свобода совісті тощо.

Деякі науковці розглядають якість життя, як кількісну і якісну характеристику життя людини в контексті міри і ступеня її досягнення [11, с. 187].

Погодимось із думкою тих авторів, які вважають, що «якість життя» – сукупність життєвих цінностей, які характеризують види діяльності, структуру потреб й умови існування людини. Дане поняття охоплює характеристики рівня життя, показник доходів населення і рівень споживання населенням матеріальних благ і послуг, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного обслуговування, стан природного середовища та здійснення об'єктивної оцінки «якості життя».

Отже, щоб здійснити оцінку «якості життя» населення, слід застосовувати комплексну систему показників із врахуванням економічної, соціальної, екологічної та духовної складових, які містять економічні, демосоціальні, житлово-інфраструктурні, соціально-культурні та екологічні індикатори, а також рівень суспільного здоров'я, показники гендерної нерівності, показники бідності тощо.

Аналізуючи теоретичні підходи до поняття «якість життя» зауважимо, що воно включає не лише економічні аспекти, але і якісні сторони суспільного добробуту (зміну природного або суспільного середовища, динаміку громадської та виробничої відчуженості, злочинність, страх, щастя тощо), які є складовими поняття «цінності життя».

Отже, цінність і якість людського життя – це два поняття, які тісно пов'язані, як дві сторони однієї монети. Якщо людина цінує своє життя, вона має мету, але через низку причин вона не може її досягти, а саме через низький рівень і якість життя. Низький рівень доходів впливає на купівельну спроможність людини, і вона повною мірою не зможе задовольнити свої потреби. З одного боку, можемо вважати, що «цінність життя» дещо філософське поняття, а з іншого боку, воно повинно бути основою для визначення якості життя та індексу розвитку людського потенціалу.

Згідно з даними соціологічної компанії Gfk Purchasing Power Europe, за показником купівельної спроможності Україна опинилася на передостанньому місці в Європі, а суми коштів в 907 грн., 1124 грн. і більше 1200 грн., як це закладено в планах на поточний рік, недостатньо, щоб забезпечити просто харчування [6, с. 378]. Якщо ж у людини низький рівень доходу – це означає, що не належним чином оцінена її робота, а відтак і сама людина. За мінімальними підрахунками, прожитковий мінімум має складати не менше 2356 гривень (ця цифра збігається з середньою зарплатою, на яку аж ніяк не кожен може розраховувати). Для порівняння: у Польщі середня зарплата – 1,2 тис. дол. на місяць, у Франції – 5,5 тис. дол., а у Латвії – 575 дол., в Естонії середня зарплата 770 євро [4, с. 304].

З метою найбільш чіткого уявлення про рівень розвитку будь-якої країни, чи групи країн, були введені різні системи класифікації.

Проте, в основу кожної з них покладено конкретні характеристики, за якими країни можна порівняти між собою, а саме: рівень соціально-економічного розвитку; індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП); форму управління і державного устрою; рівень продуктивності праці; обсяг ВВП на душу населення; рівень конкурентоспроможності економіки; рівень інвестиційного ризику; економічне зростання промисловості країни тощо.

Основним показником рівня розвитку країни був її промисловий потенціал (ПП) та стабільно високе економічне зростання. Погодимось із думкою тих дослідників, які трактують, що визначення рівня розвитку будь-якої країни слід робити виходячи з комплексу характеристик, які враховували б усі аспекти розвитку соціальної, економічної і духовної сфери життя як суспільства, так і держави.

Однією з таких комплексних оцінок, поряд з індексами сталого економічного добробуту та гуманітарного розвитку є індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), який був розроблений в 1990 р. пакистанським економістом Махбубомуль-Хаком (Mahbub ul-Haq). Зауважимо, що у 2010 році систему індикаторів, які вимірюють ІРЛП, було розширено, а сам Індекс піддався істотному коригуванню. На додаток до використовованого ІРЛП, який є зведеним показником, що спирається на статистичні дані і не враховує внутрішньої нерівності, були введені три нові індикатори: Індекс людського розвитку, скоригований з урахуванням соціально-економічної нерівності (ІЧРН), Індекс гендерної нерівності (ІГН) та Індекс багатомірної бідності (ІМБ).

Основні складові індексу розвитку людського потенціалу зображено на рис. 2.

Рис. 2. Компоненти індексу розвитку людського потенціалу [10]

Варто зазначити, що чисельне значення ІРЛП, може бути від 0 до 1, тобто одиниця в даній системі оцінки взята в якості недосяжного ідеалу або еталону. Середньосвітовий ІРЛП на кінець двадцятого століття склав 0,764.

Відповідно до цього майже усі країни світу можна поділити на наступні групи за ІРЛП:

1) благополучні (в них індекс від 0,799 і вище, середнє значення – 0,911), близько п'ятдесят країн світу;

2) середні (у них ІРЛП коливається від 0,798 до 0,500; де середньоарифметичне – 0,576), 78 країн;

3) неблагополучні (ІРЛП складає менше 0,500; в основному ж – 0,366).

У цілому, аналізуючи статистичні дані, ІРЛП дає схожі з рівнем економічного розвитку результати. Наприклад, в неблагополучні зараховані всі країни з низьким рівнем розвитку промисловості (Африка на південь від Сахари, деякі країни Азії) [6].

Схожість класифікації характерна і для інших груп, оскільки показники ІРЛП та рівня економічного розвитку взаємозалежні один від одного. В «Топ-20» найбільш розвинених держав за ІРЛП входять США, Швейцарія, Люксембург, Канада, Бельгія, Швеція, Данія, Нідерланди, Японія, Австралія та ін.

Простежується тенденція до все більшого відставання слабо-розвинених країн від найбільш багатих, (це 20% населення світу), відповідно до принципу про те, що багаті стають багатшими, а бідні – ще біднішими [6, с. 134].

Методологія розрахунку ІРЛП постійно уточнюється і вдосконалюється, з необхідністю отримання порівняльних показників за відсутності необхідної соціальної статистики в більшості країн, що розвиваються. ІРЛП, як зведений показник, розраховується як середньозважений декількох індексів, включаючи довголіття, рівень освіти, рівень життя, що вимірюється на основі реального ВВП на душу населення (у дол. США за паритетом купівельної спроможності – ПКС).

При розрахунку ІРЛП важливе місце посідає така компонента, як «довголіття», котра характеризує здатність прожити довге і здорове життя, що становить природний життєвий вибір і одну з основних універсальних потреб людини. Базовий показник довголіття – очікувана тривалість життя, що характеризується середньою тривалістю майбутнього життя при народженні. Ще однією складовою ІРЛП є освіченість і грамотність дорослого населення та повнота охоплення навчанням. Для індустріальних країн з ринковою економікою рівень грамотності встановлюється рівним 99% [6, с. 76]. Враховуючи тенденції

підвищення освітнього рівня і необхідність більш адекватного відображення відмінностей між індустріальними країнами, освіченість стала оцінюватися комбінацією двох базових показників: рівнем грамотності дорослого населення та сукупною часткою учнів. Отже, рівень життя характеризує доступ до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, включаючи «ведення здорового способу життя, забезпечення територіальної та соціальної мобільності, обмін інформацією та участь у житті суспільства. Рівень життя, на відміну від довголіття і освіченості, тільки відкриває можливості, що є у людини, але не визначає їх використання. Іншими словами, це засіб, що розширює можливість вибору, але не сам вибір. Рівень життя є непрямим індикатором можливостей. Вибір базового показника, котрий адекватно відображає даний напрямок людського розвитку, являє собою актуальну проблему.

На нашу думку, ідеальний показник рівня життя мав би враховувати такі фактори як особистий дохід; розподіл доходів між верствами суспільства; доступ до земельних ресурсів і кредитів; розвиненість інфраструктури і механізм доступу до громадських фондів споживання (охорони здоров'я, освіти, транспорту, комунальним послугами та ін.), індивідуальний стиль життя; розмір і структуру сім'ї; блага, вироблені в домашньому господарстві; природно-кліматичні та екологічні умови в місці проживання тощо.

Оскільки ІРЛП об'єднує натуральні і вартісні показники, то кожен з них повинен індексуватися в межах від 0 до 1. Індекси визначають відхилення показників регіону від мінімальних і максимальних значень відповідних показників. При розрахунках ІРЛП для кожного із зазначених показників встановлені фіксовані мінімальні й максимальні значення [6, с. 296].

Однак, само по собі економічне зростання ніде і ніколи не вирішувало соціальних проблем. Цілком імовірно видається ситуація, за якої плодами економічного зростання скористається дуже обмежене коло осіб. Цей прошарок буде прискореними темпами накопичувати в своїх руках багатство, а бідні верстви населення так і залишатимуться бідними.

З цією метою необхідно подолати вкрай негативну тенденцію соціальної поляризації суспільства, забезпечити зниження економічної нерівності шляхом запровадження гнучкої податкової політики, стимулювання малого та середнього бізнесу, захисту прав дрібних акціонерів, легалізації тіньової діяльності та незареєстрованих доходів тощо. Отже, економічне зростання створює необхідне підґрунтя для зниження безробіття та підвищення доходів від трудової діяльності,

стимулювання малого і середнього бізнесу. Ліквідація вищезгаданих причин призведе до зростання якості життя основної маси населення, зниження масштабів, рівня та глибини бідності.

Другий напрям має стосуватися безпосередньо соціально-вразливих верств населення. Передусім доцільно запровадити дієву систему соціального страхування, яка запобігатиме втраті доходів внаслідок безробіття, захворювання чи старості. Необхідно запровадити спочатку добровільну, а через кілька років і обов'язкову – накопичувальну систему пенсійного забезпечення. Це буде стимулювати населення реєструвати свої доходи і сплачувати внески до пенсійних фондів, забезпечить необхідний зв'язок між характером трудової діяльності (тривалістю стажу і сумою внесків до пенсійних фондів) та матеріальним забезпеченням на старість, і врешті-решт не тільки запобігатиме бідності населення похилого віку, а й забезпечить входження значної частини пенсіонерів до середнього класу.

Аналізуючи ефективність надання соціальної допомоги, необхідно підкреслити два основних її прояви: максимальне охоплення всіх нужденних і мінімальне надання допомоги тим, хто її найбільше потребує. В умовах існування різноманітної системи підтримки доходів населення (різних критеріїв надання різноманітних видів допомог і різних порогів доходу сім'ї) важливо забезпечити адресність допомог бідним верствам суспільства.

Базою ідентифікації має стати оцінка рівня доходів (споживання) сімей і максимально точна спрямованість допомоги. Поряд з тим є і ціла низка проблем, пов'язаних насамперед з невідповідністю реального рівня життя доходам. Орієнтація ж на рівень споживання при наданні адресної допомоги ускладнюється тим, що ця характеристика рівня життя не підтверджується документально і відповідно не може використовуватись безпосередньо у процедурі призначення допомоги. Враховуючи практику зарубіжного досвіду, дану проблему в Україні можна вирішити шляхом запровадження показника доходів у поєднанні з вибірковими перевітками реального рівня життя, що потребує коригування законодавства, істотного збільшення адміністративних витрат і, як правило, не користується підтримкою населення.

Такий підхід пов'язаний з тим, що всі індикатори ризиків бідності є непрямими і пов'язані з бідністю стохастично, а не функціонально. Відповідно можливі помилки у забезпеченні адресності: неповнота охоплення бідних або навпаки надання допомоги небідним.

Значною мірою запобігти розпилюванню коштів може так званий механізм самоідентифікації або самоадресності. Така ідея зводиться до формування таких видів допомоги, яку має отримувати

тільки дійсно бідне населення. Прикладом, прийнятним для працездатних верств суспільства, можуть бути програми громадських робіт з оплатою не вище порогу бідності.

Потребує істотного посилення увага до осіб з обмеженими фізичними можливостями, створення максимально сприятливих умов адаптації до суспільного життя, професійної реабілітації та зайнятості.

Висновки. Добробут будь-якого суспільства визначається рівнем добробуту кожного його громадянина, про що свідчить критерій ефективності Паретто (criterion effect Pareto) – кожна зміна, внаслідок якої поліпшується добробут хоча б в одного індивіда, причому становище будь-якого члена суспільства при цьому не погіршується, веде до збільшення добробуту в цілому.

На сучасному етапі більшість населення світу почувають себе приниженими через бідність і неможливість забезпечити собі й своїй сім'ї стабільні умови життя. Доходи значної частини населення не досягають прожиткового мінімуму, що негативно відбивається на соціальному самопочутті, психічному і фізичному здоров'ї людей. При цьому розрив у рівні доходів найбільш і найменш забезпечених груп населення сягнув критичного рівня.

Така ситуація суттєво гальмує процеси соціальної трансформації суспільства, створення середнього класу, котрий у розвинених країнах є гарантом соціально-політичної стабільності й головною продуктивною силою суспільства.

Стосовно України можна зробити висновок про те, що вона стане тоді сучасною демократичною державою з розвинутою економікою і культурою, коли у складі українського середнього класу будуть не лише бізнесмени і комерсанти, але й учені, лікарі, працівники освіти, культури, інженерно-технічні працівники, кваліфіковані робітники, трудові доходи яких дозволять забезпечити високі життєві стандарти та якість життя.

Першим кроком до розробки державної стратегії підвищення рівня життя та подолання бідності необхідна координація різнопланових зусиль щодо пом'якшення відносної бідності, пов'язаної насамперед з економічною нерівністю населення, запобігання соціальних конфліктів, довіра до влади на всіх рівнях і узгоджені дії всіх соціальних інститутів суспільства.

В основі державної політики подолання бідності та підвищення якості життя населення має бути визнання того, що цієї мети не можна досягти виключно шляхом підтримки знедолених.

Для цього необхідно здійснити комплексні підходи, зорієнтовані як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви суспільства.

Зусилля держави щодо підвищення якості життя всіх верств населення незалежно від їх матеріального становища мають спиратися на забезпечення сталого економічного зростання, всебічний розвиток і максимально повне використання трудового потенціалу країни і поліпшення ситуації на ринку праці.

---

1. Баланда А.Л. Неформальна зайнятість як новітній фактор розвитку національного ринку праці України / А.Л. Баланда. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2005.

2. Васильєва Л.Й. Демографічні аспекти сучасної сім'ї / Л.Й. Васильєва // Актуал. пробл. політики: зб. наук. пр. – Одеса, 2005. – Вип. 1–2. – С. 15–17.

3. Гукалова І.В. Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження: автореф. дис. д-ра геогр. наук: спец. 11.00.02 – економічна і соціальна географія / І.В. Гукалова; НАН України. – К., 2010. – 20 с.

4. Гугнін Е. Феномен соціального капіталу / Е. Гугнін, В. Чепак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – № 1. – С. 49–56.

5. Гетьманчук М.П. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для правників ОВС / за ред. М.П. Гетьманчука. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 188 с.

6. Доклад о развитии человека 2011. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / пер. с. англ. ПРООН. – М.: Изд-во «Весь мир», 2011. – 244 с.

7. Лесечко М.Д. Соціальний капітал: теорія і практика: монографія / М.Д. Лесечко, О.Г. Сидорчук. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 220 с.

8. Марченко С.М. Розвиток людських ресурсів регіонів України: проблеми та стратегічні завдання / С.М. Марченко // Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/NPM_2006/Economics/13marchenko%20s.m..doc.htm.

9. Мельниченко О.А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: монографія / О.А. Мельниченко. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – 350 с.

10. Diego Gambetta, *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection* (Cambridge: Harvard University Press, 2007). – P. 35.

11. Edward C. Banfield, *The Moral Basis of a Backward Society* (Glencoe, 111.: Free Press, 1958); та Robert D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton: Princeton University Press, 2009).

12. Кузьменко А. Рівень розвиненості системи недержавного забезпечення національної безпеки – чинник стійкого розвитку суспільства / Анатолій Кузьменко // Юридичний журнал. – 2007. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2533>

Томаневич Л.М. Качество жизни населения как фактор национальной безопасности государства.

Раскрывается сущность и содержание понятий «качество жизни» и «ценность жизни», комплексны подходы к повышению качества жизни всех слоев населения, обеспечение национальной безопасности и стабильное экономическое развитие государства.

Ключевые слова: *качество жизни, ценность жизни, национальная безопасность, фактор национальной безопасности, индекс развития человеческого потенциала, благосостояние, уровень жизни.*

Tomanevych L.M. Quality of Life as a Factor in National Security.

The essence and the content of the concepts «life quality» and «life value»; complex approaches to improve life quality of all levels of the population and to provide stable national economic are revealed in the article.

Key words: *life quality, life value, national security, factor of national security, index of development of human potential, welfare, life level.*

УДК 338

И.А. Галица

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ АНТИЭЛИТЫ КАК УГРОЗА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Дано определение интеллектуальных антиэлит. Описан механизм их формирования и функционирования. Показана деструктивная роль интеллектуальных антиэлит.

Ключевые слова: *интеллектуальные антиэлиты, интеллектуальная преступность, экономическая безопасность.*

Элиты в любом виде деятельности представляют собой «золотой фонд» наиболее квалифицированных специалистов и основной конкурентный ресурс.

Если говорить в целом, то к элите в том или ином виде деятельности можно причислить совокупность индивидуумов, обладающих наилучшими профессиональными характеристиками и дающими наилучшие профессиональные результаты. Во все времена говорили о литературной, научной, медицинской, юридической и прочих профессиональных элитах.

Но в современных условиях коренным образом меняется мир. Он переходит от индустриального к глобально-постиндустриальному этапу, где основным ресурсом является уже не техника, технология, энергоносители, а новые знания, превращенные в инновационный

потенциал. Соответственно, индивидуумы, способные генерировать новое знание, являются основным конкурентным ресурсом как государства, так и конкретного субъекта хозяйствования. Особенно это касается субъектов хозяйствования.

Если Вы спросите любого директора предприятия (и особенно того, кто начинал свою деятельность еще в советское время) об основных конкурентных ресурсах его производства (и особенно стратегических конкурентных ресурсах), то в ответ в большинстве случаев получите следующий набор факторов: техника, технология, финансовые ресурсы, материальные ресурсы. И лишь не многие топ-менеджеры поставят на первое место человеческий капитал. Хотя в последние годы в этом вопросе начинают происходить серьезные изменения: все более начинает доминировать точка зрения о решающей роли человеческого капитала и, прежде всего, его интеллектуальной составляющей.

Если давать определение внутрихозяйственной интеллектуально-инновационной элите, то в общем виде – это совокупность сотрудников предприятия, обладающих наибольшими интеллектуально-инновационными потенциалами и дающими наибольший интеллектуально-инновационный результат. Причем ошибочно думать, что в эту элиту могут входить лишь люди с высоким уровнем формального образования.

История науки и техники знает не единичные примеры, когда выдающиеся интеллектуально-инновационные результаты давали индивидуумы, не имевшие формального образования.

Поэтому единственный критерий вхождения в данную элиту – это получение наилучших интеллектуально-инновационных результатов.

Внутрихозяйственные интеллектуально-инновационные элиты превращаются в мощнейший стратегический ресурс обеспечения конкурентоспособности любого субъекта хозяйствования, так как позволяют аккумулировать, наращивать и эффективно использовать на постоянной основе интеллектуальный капитал.

Необходимо учитывать еще один крайне важный момент. Индивидуумы, имеющие реальные достижения для вхождения во внутрихозяйственную интеллектуально-инновационную элиту, но для которых поставлены существенные искусственные барьеры для такого вхождения, могут сформировать интеллектуальную антиэлиту.

Интеллектуальная антиэлита (далее – ИА) – это совокупность индивидуумов, обладающих наилучшими интеллектуальными результатами, которые в силу тех или иных причин не смогли реализо-

ваться в легальной среде, и реализуются в криминальной (антилегальной) среде.

Таким образом, если для индивидуума, обладающего наилучшими интеллектуальными достижениями, поставлены те или иные барьеры для его вхождения в легальную интеллектуальную среду и соответственно в легальную интеллектуальную элиту, то существует высокая вероятность того, что он будет искать возможности самореализации в антилегальной (криминальной) среде и войдет в антилегальную интеллектуальную элиту (интеллектуальную антиэлику)¹.

Причем механизм формирования и функционирования ИА состоит в следующем и может быть представлен в виде ряда операций. Под операцией здесь понимается относительно законченное действие, являющееся частью механизма и находящееся в определенной взаимосвязи с другими операциями.

Операция 1. Для индивидуума, обладающего достаточными интеллектуальными достижениями для вхождения в легальную интеллектуальную среду и интеллектуально-инновационную элиту, поставлены системные искусственные барьеры для вхождения в данные среду и элиту.

Системность этих барьеров состоит в том, что индивидууму на протяжении довольно длительного времени создаются искусственные препятствия для вхождения в легальную интеллектуальную среду и легальную интеллектуально-инновационную элиту и при этом на довольно длительном этапе игнорируются его реальные интеллектуальные достижения, дающие ему право вхождения в интеллектуальную элиту.

Операция 2. У индивидуума, которому поставлены системные барьеры для вхождения в элиту, существенно ослабляется мотивация для самореализации в легальной интеллектуально-инновационной среде, поскольку он знает, что «пробиться» ему там практически невозможно. В тоже время поступательно возрастает мотивация к реализа-

---

¹ Насколько бывает опасной интеллектуальная самореализация в криминальной среде показывает следующий пример. Неудовлетворенный своим материальным положением программист одного из автомобильных заводов подложил логическую «бомбу» в структуру, созданной им программы по управлению подачей комплектующих частей на главный конвейер. Произошла остановка конвейера и завода в целом. В результате было недовыпущено 60 автомобилей и завод понес миллионные материальные убытки. Дет. см.: Ананський Є. Деякі практичні питання інформаційної безпеки / Є. Ананський // ДАНІ (Допомога авторам нових ідей). – 1996. – № 1–2. – С. 18–19.

ции в атиллегалной (криминальной) интеллектуальной среде, то есть антимотивация.

Операция 3. В результате антимотивации формируется интеллектуальный антиресурс, то есть интеллектуальный ресурс индивидуумов, который реализуется в антиллегалной (криминальной) среде.

Операция 4. Из совокупности индивидуумов, обладающих антиресурсом, формируется интеллектуальная антиэлита.

Операция 5. Интеллектуальная антиэлита становится основным источником и основной движущей силой интеллектуальной преступности и, в частности, интеллектуального террора. А интеллектуальная преступность, в отличие от традиционной, имеет гораздо более серьезные последствия, поскольку она весьма дешева в осуществлении и очень дорога в раскрытии¹

Подводя итог данной статьи, можно прийти к системе выводов, состоящей из следующих заключений.

Вывод 1. В современных условиях интеллектуально-инновационные элиты превращаются в один из основных факторов повышения конкурентоспособности субъектов хозяйствования У руководства современных фирм и корпораций нет более важной задачи, чем тщательно формировать, развивать, оберегать и управлять внутривозьистой интеллектуально-инновационной элитой.

Вывод 2. Экономика, как и природа, не терпит пустоты. То место, которое должна была занять интеллектуально-инновационная элита, но по тем или иным причинам не заняла, поздно или рано будет занимать интеллектуальной антиэлитой.

Вывод 3. Эффективное формирование и развитие интеллектуально-инновационных элит – главный фактор борьбы и основной инструмент профилактики интеллектуальной преступности, а также важнейшая составляющая обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования.

Вывод 4. Интеллектуальные антиэлиты – это один из основных факторов снижения конкурентоспособности субъектов хозяйствования и важнейшая угроза их экономической безопасности, а также основной источник для развития интеллектуальной преступности.

---

¹ Об интеллектуальной преступности дет. см.: Галица И.А. Интеллектуальный террор и социально-экономические методы борьбы с ним / И.А. Галица // Экономика Украины. – 2009. – № 9– С. 53–57; Еляков А. Интернет – тотальная угроза обществу? / А. Еляков // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 11. – С. 92–98.

Галиця І.О. Інтелектуальні антиеліти як загроза економічній безпеці.

Подано визначення інтелектуальних антиеліт. Описаний механізм їх формування і функціонування. Показана деструктивна роль інтелектуальних антиеліт.

Ключові слова: *інтелектуальні антиеліти, інтелектуальна злочинність, економічна безпека.*

Galica I.A. Intelligent Antielities as a Threat to Economic Security.

The definition of intellectual antielities and the mechanism of the ir formation and functioning are described in the article. In addition, the destructiverole of intellectual antielities is shown.

Key words: *intellectual antielities, intellectual crime, economic security.*

Розділ II

СУЧАСНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО БЕЗПЕКИ

УДК 658.589

А.М. Гришук

ІННОВАЦІЇ В УПРАВЛІННІ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто суть терміна «інновація», його історичне походження та підходи до визначення. Виділені основні типи інновацій, особливості їх реалізації в сучасних умовах господарювання. Визначено роль і значення управлінських інновацій у діяльності підприємства.

Ключові слова: інновація, продуктова інновація, процесна інновація, управлінська інновація, інноваційний процес.

Постановка проблеми. У вітчизняній господарській практиці традиційно з усіх нововведень, що реалізуються на підприємствах, та частина, яка належить до сфери менеджменту, сприймається неоднозначно.

У бізнесовій сфері склався стереотип про вторинність управлінських інновацій по відношенню до виробничих. У той же час важливість якісного та ефективного управління, ступінь його впливу на результати діяльності будь-якої організації не підлягають сумніву. Але сам інноваційний процес у сфері управління (на відмінну від сфери основного виробництва) залишається незрозумілим. Тому спробуємо визначити місце управлінських інновацій у діяльності підприємств.

Стан дослідження. Проблематиці розробки та впровадженню інновацій були присвячені наукові праці багатьох зарубіжних (П. Друкера, П. Завліна, К. Маркхема, І. Массакі, Х. Рігса, Б. Санто, Р. Солоу, Б. Твісса, С. Тоффлера, М. Хаммера, В. Хартмана, В. Хіппеля, Дж. Чампі, Й. Шумпетера та ін.) та вітчизняних (Ю. Бажала, А. Батюка, І. Буднікевич, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Долішнього, О. Кузьміна, О. Лапко, В. Мельника, О. Гивончука, Л. Федулової, Д. Черваньова та ін.) дослідників.

Але, незважаючи на значний інтерес з боку вчених до проблем інноваційної діяльності підприємств, окремі питання залишаються

невирішеними. Так, питання, пов'язані з дослідженнями управлінських інновацій, розглядаються недостатньо, часто одноаспектно, некомплексно. Зокрема, не вистачає гостроти наукової дискусії щодо визначення місця та ролі управлінських інновацій в кінцевих результатах діяльності підприємств.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності впровадження та реалізації управлінських інновацій на вітчизняних підприємствах. Відповідно до цього сформульовані наступні завдання:

- дослідити історико-теоретичне підґрунтя виникнення поняття «управлінська інновація» та подати його визначення;
- визначити місце і роль управлінських інновацій у діяльності підприємств;
- проаналізувати проблеми і особливості реалізації управлінських інновацій та їх вплив на результати діяльності підприємства.

Виклад основних положень. Як вважається, поняттю «інновація» у 2012 році виповнюється сто років. Суть цього терміна вперше виклав у своїй праці «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) австрійський вчений Йозеф Шумпетер, застосувавши його для означення здійснення нових комбінацій. Проте сам термін «інновація» у даній праці він ще не використав. Це сталося згодом у його іншій роботі «Кон'юнктурні цикли» (1939 р.). Та перед тим, ніж говорити про розуміння інновацій Й. Шумпетером у теорії економічного розвитку, необхідно зазначити: по-перше, той факт, що в 1909–1911 рр. він викладав політичну економію в Чернівецькому університеті; по-друге, те, що згадана праця написана частково під впливом теорії циклів М. Туган-Барановського [3, с. 666].

Отже, біля витоків теорії інновацій також по праву треба ставити ім'я видатного вченого, відомого українського економіста-класика М. Туган-Барановського, який вперше застосував відтворювальний підхід до аналізу нерівномірності процесу розвитку економіки під впливом науково-технічного прогресу.

У розумінні Шумпетера «здійснення нових комбінацій», тобто поняття «інновація», охоплює [6, с. 159]:

1. Виготовлення нового, тобто ще невідомого споживачам, блага чи створення нової якості того чи іншого блага.
2. Впровадження нового, невідомого для даної галузі промисловості, методу (способу) виробництва, в основі якого не обов'язково лежить нове наукове відкриття, а також новий спосіб комерційного використання відповідного товару.
3. Освоєння нового ринку збуту, тобто такого ринку, на якому до цих пір дана галузь промисловості цієї країни ще не була представлена, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні.

4. Одержання нового джерела сировини чи напівфабрикатів, незалежно від того, існувало це джерело раніше чи ні.

5. Проведення відповідної реорганізації підприємства.

Основна особливість концепції Шумпетера полягає у тому, що, аналізуючи причини динамічних змін, він концентрує увагу зовсім на інших виробничих факторах, ніж на тих, які традиційно розглядаються. У його теорії підприємець постає рушійною силою розвитку.

Під підприємством Шумпетер розуміє здійснення нових комбінацій, а також те, у що вони втілюються: заводи тощо. Підприємцями вчений називає тих суб'єктів господарювання, функцією яких є здійснення нових комбінацій. До підприємців він відносить не всіх, хто займається підприємницькою діяльністю, а тих, які володіють особливими якостями характеру: ініціативою, авторитетом, даром передбачення, готовністю до ризику [6, с. 169–194].

Отже, Й. Шумпетер розглядав інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих чинників, створену підприємницьким духом. При цьому він розглядав інновації саме в динаміці, тобто як інноваційні процеси (виготовлення нового продукту, а не «новий продукт»; впровадження нового методу, а не «новий метод» тощо).

Саме слово «інновація» походить від латинського «*innovatio*», що дослівно означає «у напрямі змін», та англійського «*innovation*», що відповідає нашому «введення нового» чи «введення новацій».

У сучасній літературі поширені два підходи щодо визначення поняття «інновація»:

1. Статичний, де інновація виступає як «інновація-продукт», коли вона представляється як результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку;

2. Динамічний, де інновація виступає як «інновація-процес», коли в динаміці розглядається процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих.

Відповідно до міжнародних стандартів, під «інновацією» розуміється кінцевий результат інноваційної діяльності, що отримав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, який використовується в практичній діяльності або у новому підході до соціальних послуг.

Закон України «Про інноваційну діяльність» дає наступне визначення інновації – «це новостворені (застосовані) і (або) вдоскона-

лені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [1]. Слід зазначити, що дане визначення враховує ті моменти, які пропонуються документами міжнародних стандартів щодо опису інновацій. Воно базується більше на статичному підході до визначення своєї суті, аніж на динамічному.

Якщо говорити про інновації у менеджменті, то є всі підстави не протиставляти статичний та динамічний підходи, а розглядати інновацію як цілісний процес. Саме тому, на нашу думку, під інновацією у менеджменті слід розуміти процес розробки, створення, доведення до виконавців і розповсюдження нового технічного, організаційного, маркетингового чи іншого управлінського рішення, що вирішує певну господарську проблему, шляхом використання нових технологій, методів, прийомів та організаційних форм управління.

Під управлінською інновацією узагальнено розуміється результат розробки і провадження нових принципів, методів і структур управління, що змінюють внутрішнє середовище підприємства відповідно до змін у його зовнішньому середовищі [4]. Поняття «управлінська інновація» розглядається як результат творчої діяльності керівництва підприємства, спрямованої на розробку, створення та впровадження нових управлінських технологій.

За основними технологічними параметрами виділяють два типи інновацій – продуктові та процесні. Продуктові інновації включають виготовлення нового продукту або послуги з метою задоволення певної потреби на ринку. Процесні інновації передбачають нові елементи, введені у виробничі, управлінські, організаційні, маркетингові та інші процеси. Продуктові інновації мають ринкову орієнтацію і диктуються споживачем, у той час як процесні інновації визначаються внутрішніми факторами та вимогами ефективності. Виробничі інновації можуть бути як продуктовими, так і процесними, а управлінські інновації є переважно процесними.

Хоча продуктові інновації є запорукою конкурентоспроможності підприємств та їх економічного зростання, але по значущості головними вважаються управлінські інновації, оскільки саме вони дозволяють отримати значні конкурентні переваги в найбільш перспективних для суб'єктів господарювання сферах.

Вважаємо, що інновації у фінансовій, організаційній, соціальній та інших сферах діяльності підприємств (за винятком технологічної та виробничої сфер) можуть бути узагальнені як управлінські. Слід зазначити, що впровадження інновацій в одній сфері зачіпає інтереси

інших сфер діяльності підприємств і призводить до впровадження інновацій в них. Отже, всі види інновацій взаємопов'язані між собою.

Встановлено, що існує певна невідповідність у темпах створення та розповсюдження виробничих та управлінських інновацій. Управлінські інновації відстають від виробничих, створюючи так званий інноваційний лаг, який відображає, що досить часто здійснення виробничих інновацій відбувається в умовах старих управлінських структур, неадаптованих до нових умов господарювання на засадах науки і техніки [5]. Окрім того, виробничі інновації є більш спостережувані, «відчутні» і сприймаються легше ніж управлінські, переконатися в ефективності яких набагато складніше.

Говорячи про управлінські інновації, слід зазначити що саме відрізняє їх від технологічних та виробничих інновацій та робить унікальним процес їх створення. Технологічні інновації представляють собою певну сукупність знань, які можуть бути систематизовані та відносно легко відтворені.

Управлінські інновації більшою мірою специфічні по відношенню до підприємства. Для управлінських інновацій характерним є вплив зовнішніх агентів – вчених, консультантів, гуру менеджменту, саме тих, хто визначає сутність інновацій, формує їх, при тому, що реалізація нових управлінських ідей може відбуватися протягом декількох років. Управлінське ноу-хау компанії у разі позитивного результату комерціалізують незалежні консультанти, які просувають його на ринку та тиражують як вдалий досвід.

Управлінські інновації, з одного боку, є більш вигідними для підприємства, ніж технічні та технологічні, оскільки їх впровадження не потребує значних фінансових ресурсів, але, з іншого боку, вони більш складні та ризиковані.

Реалізація управлінських інновацій пов'язана зі зміною ділової культури, поведінки, звичок і уявлень персоналу про управління та господарську діяльність компанії. Оскільки наслідки впровадження управлінських інновацій менш передбачувані, ступінь ухилень персоналу від нововведень дуже високий, ризик управлінських інновацій значно вищий, ніж технічних [4].

На думку експертів, вітчизняні підприємства насамперед потребують інновацій, пов'язаних зі зміною організаційної структури, аудитом та оптимізацією бізнес-процесів, виявленням та мобілізацією внутрішніх резервів, концентрацією ресурсів на головних, найбільш рентабельних напрямках діяльності, передачею ряду функцій на аутсорсинг, зміною способів просування товарів та послуг, підвищенням якості робіт з клієнтами та ін.

За дослідженнями McKinsey Global Institute (MGI) однією з умов досягнення успіху компаніями є одночасний розвиток технологічних та управлінських інновацій: технології самі по собі не збільшують продуктивність, вона зростає завдяки управлінським інноваціям, тобто змінам у бізнес-процесах.

Технологічні нововведення, не підкріплені управлінськими інноваціями, виявляються даремними [2]. Отже, управлінські інновації на сьогодні є необхідною складовою забезпечення ефективного функціонування підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Управлінські інновації з часом трансформують сам спосіб функціонування організацій, але в більшості сучасних компаній не розроблено формальних процедур для сприяння створенню нових ідей у сфері менеджменту, та й теоретико-методичне забезпечення реалізації управлінських інновацій на низькому рівні.

Здебільшого сучасні управлінські інновації виникають через необхідність подолання певних кризових ситуацій, ліквідації, або зменшення тиску зовнішніх чи внутрішніх загроз по відношенню до підприємства. Слід враховувати, що інновації у сфері менеджменту є локальними, тобто досвід їх впровадження в одній компанії може не мати користі для іншої, а також існують відмінності зарубіжної та вітчизняної корпоративних культур.

Отже, про використання певних «готових рецептів» говорити недоцільно. Унікальність кожного підприємства обумовлює необхідність модифікації та корегування готових управлінських рішень або ж вимагає розробки принципово нових, які б поєднали різні елементи проблеми та варіанти її вирішення, а також чітке розуміння внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування підприємства.

---

1. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Давила Т. Работающая инновация / Т. Давила, Марк Дж. Эпштейн, Р. Шелтон; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. – 320 с.

3. Злупко С.М. Історія економічної теорії: підручник / С.М. Злупко – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005. – 719 с.

4. Плешу Г. Управлінські інновації як головний чинники реструктуризації підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності / Г. Плешу, С.С. Шаповал, Г.С. Фоменко // Труды Одесского политехнического университета. – 2009. – № 1 (31). – С. 193–199.

5. Rogers E.M. Diffusion of innovations (4th ed.) / E.M. Rogers. – New York: Free Press, 1995. – P. 252–280.

6. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития; пер. с англ. В.С. Автономова и т.д. – воспроиз. по изданию: Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – М.: Директмедиа Паблшинг, 2008. – 355 с.

Гришук А.М. Инновации в управлении деятельностью предприятия.

Рассмотрена суть термина «инновация», его историческое происхождение и подходы к определению. Выделены основные типы инноваций, особенности их реализации в современных условиях хозяйствования. Определена роль и значение управленческих инноваций в деятельности предприятия.

Ключевые слова: инновация, продуктовая инновация, процессная инновация, управленческая инновация, инновационный процесс.

Gryshchuk A.M. Innovations in the Management of the Company.

The article considers the term «innovation», its historical origin and approaches towards its definition. The main types of innovations and peculiarities of their realization in the modern business environment are distinguished. The role and importance of management innovations of the enterprise are defined.

Key words: innovation, product innovation, process innovation, management innovation, innovation process.

УДК 330.332

У.В. Андрейчук

НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ

Розглянуто основні форми та методи державного регулювання інвестиційного процесу.

Ключові слова: інвестиції, інвестування, державне регулювання інвестицій.

Постановка проблеми. Як відомо, інвестиції є найважливішим фактором економічного зростання, оскільки процеси структурного і якісного оновлення виробництва і ринкової інфраструктури відбуваються передусім шляхом і за рахунок інвестування. Чим інтенсивніше воно здійснюється, тим швидше проходить відтворювальний процес, тим активніше відбуваються ефективні перетворення.

Вирішення інвестиційних проблем в Україні повинно здійснюватись на основі загальнодержавної концепції чи програми. При цьому розробка ефективного механізму державного регулювання інвестицій має базуватися на позитивному досвіді зарубіжних країн, а функціону-

вання інвестиційної сфери в розвинутих країнах світу – слугувати Україні певною мірою за стратегічну мету.

Стан дослідження. Актуальність даних проблем закономірно привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних економістів. В Україні дослідженнями інвестиційної сфери займаються Ю. Бендерський, А. Гальчинський, В. Гесць, М. Герасимчук, Б. Губський, П. Єщенко, Б. Кваснюк, О. Коломойцев, О. Колосов, І. Лукінов, Ю. Макогон, В. Мамченко, О. Махмудов, А. Омельченко, М. Павловський, Б. Панасюк, А. Пересада, О. Плотніков, А. Покритан, А. Семенов, А. Фукс, М. Чумаченко, М. Швайка. До найвідоміших зарубіжних науковців з даної проблематики можна віднести І. Бланка, С. Горбунова, М. Богуславського, Дж. Кейнса, Д. Норкотта, Хікс Джон Річарда, Джеррі М. Розенберга, Д. Старіка, В. Студенцова ітн.

Виклад основних положень. Слід констатувати, що масштаби та рівень розробки державного регулювання інвестицій в Україні є недостатнім. Так, існує велика розбіжність і навіть суперечність поглядів щодо ролі держави в процесі інвестування, ступені, методах та формах державного регулювання цих процесів. Це й зумовило вибір теми статті.

Видатний шведський економіст К. Віксель є один з перших, хто вказав на необхідність зовнішнього (державного) регулювального впливу на економіку з метою підтримання в ній умов рівноваги.

Ці погляди ґрунтовно розвинув англійський економіст Дж. Кейнс у своїй концепції державного регулювання економіки. В роботі «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» Д. Кейнс піддав критиці ідеалізацію класичною школою механізму ринкового саморегулювання. Він показав, що функціонування ринкового механізму у високомонополізованому господарському середовищі неминуче призводить до економічної кризи. Причому, кризові процеси за таких умов набувають кумулятивного характеру, а ринок через втрату рівня конкурентності не здатний самостійно вивести економіку з кризи. Нестачу саморегулювальної спроможності ринкового механізму Дж. Кейнс запропонував компенсувати державним регулюванням.

Суть його ідеї полягала в тому, що залежно від стану макро-економічної кон'юнктури держава посилює недостатній (криза, депресія) або вилучає надлишковий (фаза піднесення) сукупний попит, чим сприяє оновленню рівноваги в національному господарстві. Дж. Кейнс обґрунтував не тільки необхідність і тактику втручання держави в економіку, а за допомогою ним же розробленого мультиплікатора запропонував спосіб визначення кількісних параметрів такого втручання.

Дестабілізуючі коливання сукупного попиту вчений найбільшою мірою пов'язував з коливаннями обсягів інвестицій, справедливо вважаючи, що в першу чергу і в найбільших обсягах скорочуються під час криз або нарощуються в періоди економічного піднесення саме інвестиційні витрати. Тому в своїй концепції антициклічного регулювання економіки Дж. Кейнс особливого значення надавав регулюванню обсягів і ефективності інвестицій, інструментами якого він вбачав бюджетно-фінансовий та грошово-кредитний механізми.

Близько двох десятиліть після Другої Світової війни кейнсіанське вчення посідало провідне положення в західній економічній думці, виступаючи теоретичною основою економічної політики урядів країн з ринковою економікою. Потужні стагфляційні кризи, що мали місце на Заході в 60–70 рр., поставили під сумнів істинність багатьох постулатів кейнсіанства. У світовій економічній думці виникли нові течії, концепції, економічні школи. Проте, значні фрагменти теорії Д. Кейнса, зокрема, його погляди на місце й роль інвестицій в економічному поступі країни, залишаються актуальними і в наш час.

Процеси державного втручання в економіку є об'єктивними та закономірними з точки зору ряду методологічних передумов.

Першою методологічною передумовою державного регулювання економіки є системний підхід. Будь-яка система характеризується визначеною субординованою структурою, в якій неодмінно є ядро системи, зв'язуючий елемент. Це передбачає визначення форми відносин між частинами і цілим. Зв'язуючі функції тут виконує державна економічна політика.

Друга методологічна передумова державного втручання в економіку обумовлена функціонуванням «змішаної економіки». Адже «чистих» економічних систем не існує, а функціонуючі в реальній дійсності системи всі без винятку неоднорідні. Принцип цей виводиться з положення системного аналізу, згідно з яким «відкрита система повинна характеризуватися відповідною багатосторонністю та динамікою, для того, щоб вона могла пристосуватися до всіх змін оточуючого середовища; ймовірність її знищення повинна бути мінімізована. Внутрішня будова системи повинна бути відповідно комплексною, різноманітною для того, щоб змішуватись з комплексністю реального світу, з його змінами та потрясіннями» [1]. Таким чином, «змішування», що проявляється в багатогранності системи, відображає внутрісистемну необхідність.

Третьою передумовою є активізація втручання держав у господарське життя через так звані «недоліки ринку». Згасання конкуренції, нерівномірний розподіл доходів у суспільстві, непропорційне

розміщення ресурсів в міру недооцінки ринковою системою витрат та вигод від переливу, а також існування суспільних товарів, вироблення яких є не вигідним для приватного сектора, обумовлюють необхідність втручання держави у функціонування ринку.

Четвертою методологічною передумовою державного регулювання економіки є підвищення концентрації виробництва та капіталу. Держава, акумулюючи значну частину власності, ресурсів, отримує можливість надавати субсидії приватним підприємствам для розширення господарської діяльності, розвитку виробничих сил та швидкого нагромадження капіталу.

П'ятою передумовою об'єктивної оцінки суті та ролі державного регулювання є чітке визначення його поняття як економічної категорії. В економічній літературі немає чіткого визначення поняття «державного регулювання». Так, В. Камаєв, Б. Доменко, М. Федотова у книзі «Основи ринкової економіки» під державним регулюванням розуміють «ціленаправлену дію держави на учасників процесу відтворення для досягнення завчасно поставлених цілей та результатів» [2]. З даним визначенням можна було б погодитись, однак у ньому відсутній системний підхід до проблеми. В. Братішко так визначає суть державного регулювання: «державне регулювання економіки – це процес ціленаправленого впливу на підприємства, тобто на створення нових вартостей, а також виробництва та використання ВВП. Цей процес входить в коло інтересів виключно держави, як керуючої системи в суспільстві» [3]. Автор вказує, що під державним впливом розуміє систему заходів, однак, сумнів викликає об'єкт застосування державних зусиль.

Група авторів [4] розуміє державне регулювання як «комплекс економічних та політичних засобів, що здійснюються державними органами з метою координації економічних процесів, скерованих на підтримання оптимальних пропорцій суспільного виробництва і відвернення в ньому кризових ситуацій». Таке формулювання найповніше розкриває зміст державного регулювання, однак тут відсутній динамічний аспект проблеми.

Більш спрощено поняття державного регулювання розглядається Г. Хавіною: «Державне регулювання – це спосіб ув'язки приватних та суспільних інтересів» [5].

Заслуговує на увагу точка зору Б. Панасюка, згідно якої під державним регулюванням розуміється «реалізація економічної політики на основі визначення безпосереднього зв'язку між економічними важелями та цілями у відношенні економічного зростання, інфляції та платіжного балансу» [6].

Як підсумок, виходимо з того, що державне регулювання економіки (в тому числі інвестиційної сфери) передбачає зміну умов взаємодії суб'єктів господарювання, в ході якої проходить узгодження приватних та суспільних інтересів. Враховуючи також, що економічне регулювання взагалі (в перекладі з латинської – «приведення до порядку») являє собою ціленаправлений процес, який забезпечує підтримання чи зміну економічних явищ та їх зв'язків, сутність державного регулювання інвестиційних процесів можна визначити як певну систему соціально-економічних відносин, що складаються в процесі узгодження інтересів суб'єктів інвестування, а також форм та методів стабілізації і пристосування інвестиційної системи до умов, що змінюються.

Поряд з поняттям державного регулювання економіки (інвестицій) в теорії та практиці використовується термін «державна економічна (інвестиційна) політика». На думку Л. Ходова, теоретичне поняття «державна економічна політика» є ширшим, ніж «державне регулювання економіки», оскільки зберігає силу тоді, як держава не втручається в господарське життя, а значить, державне регулювання економіки відсутнє [7]. Цілком погоджуємося з таким трактуванням.

Прихильниками державного втручання в економіку, підпорядкування державній економічній політиці всіх суб'єктів господарської діяльності є академіки І.І. Лукінов, Ю.М. Пахомов, М.Г. Чумаченко, професор С.В. Мочерний, професор В.М. Павловський, професор Б.Я. Панасик, професор А.Г. Савченко та інші. Історичний досвід вказує на особливо важливе значення такого регулювання на перехідному етапі, коли держава повинна найбільше втручатися в економіку, що є актуальним для України. Повчальним тут може стати досвід Японії, Китаю, Німеччини, коли в 60-ті роки у ФРН була запроваджена нова економічна політика, яка доповнювала діючу в той час політику господарського порядку політикою впливу на господарські процеси. У 1967 р. у ФРН було прийнято Закон «Про сприяння стабільності та зростанню народного господарства». За мету в ньому було поставлено стабілізацію рівня цін, забезпечення високого ступеня зайнятості та зовнішньоекономічної рівноваги при постійному і збалансованому зростанні. Ця мета була доповнена політикою справедливості та рівності при проведенні політики прибутків для забезпечення стійкості економічної системи.

В теорії існує два крайніх підходи відносно ступеня такого втручання [8]. В першому випадку (державний соціалізм) держава бере на себе якомога більшу частину функцій інвестора (концентрацію капіталу, забезпечення проектно-кошторисної документації, матеріаль-

но-технічними ресурсами, розподіл доходів від інвестицій та ін.). В такому випадку інвестор позбавлений можливості проявляти свою активність, що приводить до інертності з боку суб'єктів господарської діяльності, як потенційних інвесторів до участі у відтворювальних процесах у суспільстві.

У другому випадку (класичний капіталізм) – держава надає максимальну свободу діям суб'єктів господарювання. Однак, ринок нездатний виконувати свої функції, зокрема у таких сферах, як формування раціональної структури економіки та регулювання відносин у самому ринку.

Так, в 30-ті роки минулого століття (в період Великої депресії) економіка вільного ринку виявилася неспроможною задовільнити певні потреби суспільства. В той час в США рівень безробіття сягнув 25%, а національний продукт у порівнянні з піковим 1929 р. зменшився приблизно на 30%.

Депресія висвітлила ряд серйозних проблем: внаслідок банкрутства банків та розвалу ринку акцій багато людей втратили фактично всі свої заощадження; значна кількість осіб похилого віку залишилася без будь-яких засобів для існування; надто низькі ціни на сільськогосподарську продукцію позбавили багатьох фермерів можливості платити по заставних, що призвело до їхнього розорення. Для подолання депресії федеральний уряд США вживав активних заходів для стабілізації рівня економічної діяльності, прийняв ряд програм, які отримали назву «новий підхід» зокрема, законодавчі акти спрямовувалися на «пом'якшення» багатьох конкретних проблем (страхування від безробіття, соціальне забезпечення, федеральне страхування вкладників, федеральні програми дотування цін на сільськогосподарську продукцію), та низку інших програм, спрямованих на різноманітні соціально-економічні цілі.

Нині в усіх розвинених країнах світу держава контролює правові інститути, зокрема, через судову систему. Держава виступає арбітром у розв'язанні розбіжностей і спорів за контрактами. Уряд керує грошовою та кредитною системами, на яких будуються відносини, запобігає бартерним операціями, тобто диктує «правила гри» для суб'єктів господарювання. Досвід розвинутих країн світу показує, що існує «перевага державного регулювання порівняно з ринковою саморегуляцією».

Однак, в історії є факти, які говорять про недосконалість та дефектність урядових програм. Так, Дж.Е. Стігліц виділяє чотири основні причини систематичних невдач держави у досягненні поставлених цілей: обмеженість інформації уряду; обмежені можливості урядового

контролю окремими наслідками власної діяльності; обмеженість його впливу на бюрократію; обмеження, які накладаються політичними процесами [9].

Західна модель соціально-економічного розвитку (змішана економіка передбачає поєднання приватної та державної форм власності, плану і ринку проведення інституціонально-соціальних реформ з метою побудови більш прогресивного ладу.

Окремі положення теорії змішаної економіки були висунуті німецьким економістом А. Вагнером наприкінці минулого століття, але цілісне тлумачення теорії дано у 20-х роках німецьким економістом В. Зомбартом, який висунув теорію «соціального плюралізму». Згідно з цією теорією розвиток суспільства відбувається не шляхом зміни господарських систем, а шляхом співіснування певної низки систем, причому кожний новий устрій, що виникає, не витісняє попередній, а приєднується до нього. Такі погляди стали поштовхом для різноманітних теорій змішаної економіки.

Під «змішаною економікою» найчастіше розуміють поєднання державного і приватного підприємництва, монополії і конкуренції, ринку і плану. Саме на таких принципах базуються теорії змішаної економіки (теорія Самуельсона та теорія Гелбрейта).

Модель змішаної економіки стала оптимальним вибором для України. Концепцією економічної стабілізації та зростання в Україні передбачено важливий вплив на економіку (в тому числі на інвестиційні процеси) за допомогою виважених методів регулювання паралельно з ринковим регулюванням. Для цього повинні оптимально використовуватися економічні, правові та адміністративні важелі. Причому, законодавством України передбачено, що державне регулювання має здійснюватись на основі наступних принципів:

принцип достатності – державі перепідпорядковуються лише ті економічні функції, котрі за жодних умов не можуть виконувати нижчі ланки господарської системи (виробники та інші суб'єкти ринкових відносин) внаслідок обмеженої компетентності;

адекватності – система державних регуляторів економіки та системи їх застосування мають відбивати реально існуючий стан соціально-економічного розвитку;

поступовості – командно-адміністративні регулятори замінюються економічними в міру того, як створюються об'єктивні умови у вигляді процесів роздержавлення, демонополізації, приватизації, стабілізації економіки, створення ринкової інфраструктури [10].

Держава повинна самостійно вкладати та скеровувати інвестиції інших форм власності в кожен елемент продуктивних сил, залежно

від потреб економіки в їх розвитку. Причому, таке регулювання має здійснюватися з метою створення оптимальної структури власності для забезпечення вкладень у робочу силу, засоби праці, предмети праці, науку, форми і методи організації праці, використовувани людськими силами природи та інформацію з метою покращення їх якості. Власне послаблення суперечності між речовим змістом та суспільною формою категорії інвестиції є вихідним моментом державного регулювання інвестицій.

Інакше кажучи, для вдосконалення структури та покращення якості продуктивних сил країни держава повинна забезпечувати існування адекватних форм власності.

Оптимальною у соціально орієнтованій економіці є таке співвідношення різних типів власності, за якого на частку державної власності припадатиме 30–35% сукупної власності (передусім на стратегічні об'єкти), на частку колективної (акціонерні компанії, кооперативи, народні підприємства та ін.) – 45–50%, на частку приватної – 15–20%.

Впродовж 90-років в Україні частка інвестицій колективних підприємств була на досить високому рівні.

Внаслідок неефективного державного регулювання в Україні в 90-х роках позитивна тенденція у формуванні оптимальної структури власності не спостерігалось.

До негативних її наслідків слід віднести приватизацію окремих стратегічних об'єктів (наприклад, обласних енергосистем), руйнування навіть рентабельних колективних сільськогосподарських підприємств, відсутність ефективної допомоги малому бізнесу, в т.ч. фермерським господарствам та інше.

Оскільки сучасна економіка є регульованою (на рівні мікроекономіки таке регулювання здійснюється в межах різних типів підприємств, фірм, корпорацій шляхом планування усіх видів діяльності; на макроекономічному рівні – за допомогою держави), то з погляду господарського механізму (як складового елемента економічної системи) інвестиції можна визначити як регульовані відносини економічної власності між учасниками інвестиційного процесу з приводу вкладання різноманітних цінностей у фактори виробництва з метою отримання більших економічних благ.

Висновок. Враховуючи досвід США (політика Ф. Рузвельта відіграла вирішальну роль у подоланні кризи «Великої депресії») та інших зарубіжних країн щодо використання державних та ринкових регуляторів в управлінні розвитком економіки, сьогодні для нашої держави необхідно навчитися вміло використовувати державні і ринкові

економічні механізми в практиці господарювання у їх оптимальному поєднанні.

Більше того, у структурі сучасного господарського механізму домінуючим є державне регулювання.

Головною умовою подолання кризи є спільна робота законодавчої і виконавчої влади з розробки чіткого, етапного, послідовного комплексу рішучих заходів державного регулювання.

---

1. Hodson G.M. Economies and Institutions / A/Manifesto for a Modern Institutional Economies // Politu Press. – Cambridge, 1988. – P. 256–258.

2. Камаева В.Д. Основы рыночной экономики / В.Д. Камаева, Б.И. Доменко, М.А. Федотова. – М.: Информрекламиздат, 1999. – С. 276.

3. Братишко В. Национальная экономика как объект государственного управления / В. Братишко // Экономика України. – 2004. – № 6. – С. 71–74.

4. Зухба Д.С. Принципы и проблемы государственного регулирования экономики / Д.С. Зухба, Е.Н. Зухба, Н.Г. Каптуренко. – Донецк: ИПЦ «Донецк», 2001. – С. 345.

5. Хавина С. Государственное регулирование в современной смешанной экономике / С. Хавина // Вопросы экономики. – 1999. – № 11. – С. 85–90.

6. Панасюк Б. Реалізація економічної політики держави в плані на 1995 рік / Б. Панасюк // Экономика України. – 1994. – № 1. – С. 58–60.

7. Курс экономики / под ред. Б.А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2007. – С. 206.

8. Джозеф Е. Стігліц. Економіка державного сектора / Джозеф Е. Стігліц. – К.: Основи, 1998. – С. 854.

9. Всемирная история экономической мысли. – Т. 3. – М.: Мысль, 1999. – С. 295–298.

10. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки / А.Ф. Мельник. – К.: ІСДО, 2004. – С. 272.

Андрейчук У.В. Необходимость государственного регулирования инвестиций в Украине.

Рассматриваются основные формы и методы государственного регулирования инвестиционного процесса.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестирование, государственное регулирование инвестиционного процесса.*

Andreychuk U.V. The Need for Government Regulation of Investments in Ukraine.

The articles considers basic forms and methods of government control of investment process.

Key words: *investments, investing, government control of investments.*

АНАЛІЗ І ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОХІДНОЇ ЧАСТИНИ ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виявлено сталу тенденцію до зростання питомої ваги трансфертів у доходах місцевих бюджетів. Проаналізовано причину невиконання плану власних і закріплених доходів зведеного бюджету Харківської області. Запропоновано напрями вдосконалення законодавчо-нормативної бази щодо можливості передачі в розпорядження місцевих органів влади частини надходжень від загальнодержавних податків та зборів.

Ключові слова: *зведений бюджет, власні доходи, закріплені доходи, державні трансферти, фіксовані нормативи податків, дотації вирівнювання.*

Постановка проблеми. Проблема формування дохідної бази місцевих бюджетів перебуває в центрі уваги науковців, працівників органів виконавчої влади і місцевого самоврядування та фінансових органів, оскільки саме місцевим бюджетам, як основній фінансовій базі органів місцевого самоврядування, належить особливе місце в бюджетній системі України. Формування місцевих бюджетів є водночас умовою і результатом соціально-економічного розвитку територій. Тому створення ефективного механізму їх формування, проведення постійного аналізу причин невиконання плану за окремими джерелами надходжень місцевих бюджетів, пошук резервів збільшення власних та закріплених доходів є однією з актуальних проблем, від вирішення якої залежить стабільність розвитку економіки країни та її регіонів.

Стан дослідження. Проблема зміцнення фінансової бази органів місцевого самоврядування була в центрі уваги багатьох представників економічної науки. Значний внесок у теорію формування дохідної бази місцевих бюджетів зробили такі вчені, як О.Д. Василик, К.В. Павлюк, Ю.В. Пасечник, В.І. Кравченко, І.Х. Озеров, С.І. Юрій, В.М. Федосов, О.П. Кириленко та ін.

Мета статті полягає в аналізі джерел наповнення дохідної частини місцевих бюджетів (на прикладі зведеного бюджету Харківської області) та виявлення найсуттєвіших проблем удосконалення системи формування місцевих бюджетів.

Виклад основних положень. Місцеві бюджети посідають одне з центральних місць в економічній системі кожної держави, оскільки в них зосереджена значна частина державних фінансових ресурсів. Місцеві бюджети є також найчисельнішою ланкою бюджетної системи

країни, вони відіграють важливу роль у перерозподілі валового національного продукту, фінансуванні державних витатків насамперед, соціальної спрямованості. Доходи бюджетів є результатом розподілу вартості валового внутрішнього продукту між різними учасниками відтворювального процесу та виступають об'єктом подальшого розподілу сконцентрованої в руках держави вартості, тому що остання використовується для формування бюджетів різних рівнів.

Згідно з Бюджетним кодексом України, до доходів місцевих бюджетів належать податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, цільові фонди та офіційні трансферти [1]. Основними джерелами постійних надходжень місцевих бюджетів є власні та закріплені доходи і трансферти з державного бюджету.

За відсутності в достатньому обсязі власних доходів витатки місцевих бюджетів забезпечуються за рахунок надання трансфертів із державного бюджету, які відіграють важливу роль у формуванні доходів місцевих бюджетів. За період 2005–2011 років питома вага трансфертів у доходах місцевих бюджетів має сталу тенденцію до зростання.

Так, частка податкових надходжень за цей період зменшилась з 68,8 до 56,7% і, навпаки, частка офіційних трансфертів збільшилась з 31,2 до 43,3%, що свідчить про зниження стійкості дохідної бази місцевих бюджетів в Україні та зниження рівня фінансової самостійності місцевих бюджетів [2].

В табл. 1 наведено динаміку надходжень до загального фонду зведеного бюджету Харківської області у 2009–2011 роках. За даний період спостерігається тенденція зростання загальної суми доходів зведеного бюджету області.

Таблиця 1

Надходження до загального фонду зведеного бюджету Харківської області у 2009–2011 рр., млн. грн.

Найменування доходів	Роки		
	2009	2010	2011
Доходи, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів	2842,2	2912,7	3557,2
Доходи, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів	600,5	738,7	813,2
Всього доходів загального фонду без урахування трансфертів	3442,7	3651,4	4370,4
Надходження трансфертів з державного бюджету	2790,4	3701,2	4174,2
Всього доходів загального фонду з урахуванням трансфертів	6233,1	7352,6	8544,6

Однак, в цьому періоді відбулися певні зміни у формуванні структури доходів зведеного бюджету – зменшилася частка податкових надходжень, натомість збільшилася частка трансфертів з державного бюджету.

Так, в 2009 році показник надходжень до загального фонду бюджету Харківської області без урахування трансфертів у загальній сумі доходів склав 55,2% (3442,7: 6233,1), а трансфертів – 44,8% (2790,4 : 6233,1).

У 2010 році ситуація змінилась в сторону зменшення частки надходжень без урахування трансфертів до 49,7% (3651,4: 7352,6), і, навпаки, частка трансфертів збільшилась до 50,3% (3701,2: 7352,6).

За результатами роботи за 2011 рік частка надходжень без урахування трансфертів становила 51,1% (4370,4: 8544,6), частка трансфертів – 48,9% (4174,2: 8544,6).

Аналіз виконання дохідної частини зведеного бюджету Харківської області у 2011 році представлено в табл. 2.

Таблиця 2

**Аналіз виконання дохідної частини зведеного бюджету
Харківської області у 2011 році, млн. грн.**

Найменування доходів	Затверджено місцевими радами	Надійшло	Відхилення (+/-)	
			відносне, %	абсолютне, млн. грн.
Доходи, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів	3615,2	3557,2	98,4	-58,0
Доходи, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів	810,5	813,2	100,4	2,7
Всього доходів загального фонду без урахування трансфертів	4425,7	4370,4	98,8	-55,3
Всього доходів спеціального фонду без урахування трансфертів	995,1	860,0	86,4	-135,1
Разом доходи загального та спеціального фондів	5420,8	5230,4	96,5	-190,4

Таким чином, за надходженнями власних і закріплених доходів зниження в 2011 році в порівнянні з 2009 роком склало 4,1% (55,2% – 51,1%), а за трансфертами – зростання на тому ж рівні – 4,1% (44,8% – 48,9%), тобто спостерігається зростаюча залежність місцевих бюджетів від державних трансфертів у порівнянні з 2009 роком (див. табл. 1).

В цілому по Харківській області за 2011 рік збір платежів до бюджетів усіх рівнів склав 18,9 млрд грн., що на 2,6 млрд грн. Більше, ніж у 2010 році, тобто забезпечений темп росту 115,1% в порівнянні з минулим роком [3].

До державного бюджету надійшло 14,3 млрд грн., в т. ч. ПДВ – 3,7 млрд грн., податок на прибуток – 2,3 млрд грн., акцизний податок – 5,7 млрд грн.

Незважаючи на досягнуті результати, план доходів загального та спеціального фондів зведеного бюджету, затвердженого місцевими радами, без урахування трансфертів в 2011 році виконано на 96,5%, в 2010 – на 96,9% (див. табл. 2).

У табл. 3 наведено невиконання у 2011 р. планових призначень за деякими джерелами власних та закріплених доходів.

Таблиця 3

Невиконання планових призначень за деякими джерелами власних та закріплених доходів у 2011 р., млн. грн.

Найменування доходів	Затверджено місцевими радами на 2011 рік	Надійшло за 2011 рік	Відхилення до затвердження місцевими радами на 2011 рік	
			відносне, %	абсолютне, тис. грн.
Податок на доходи фізичних осіб	3381,5	3321,3	98,2	-60,2
Плата за землю	661,1	647,4	97,9	-13,7
Плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення	173,5	167,0	96,3	-6,5
Державне мито	17,5	15,7	89,7	-1,8

Надходження доходів загального фонду без урахування трансфертів у 2011 році склали 4370,4 млн. грн., що становить 98,8% до річного плану, затвердженого місцевими радами (4425,7 млн. грн.).

До спеціального фонду бюджету області без урахування трансфертів зараховано 860 млн. грн., при плані, затвердженому місцевими радами на рік 995,1 млн. грн. (див. табл. 2).

Із усіх джерел власних та закріплених доходів загального фонду без урахування трансфертів не забезпечено виконання планових призначень, затверджених місцевими радами в найбільших обсягах за податком на доходи фізичних осіб, платі за землю, платі за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення, державному миту (див. табл. 3).

Висновки. Проведений аналіз виконання зведеного бюджету Харківської області показав, що за останні роки спостерігається стабільне невиконання плану власних і закріплених доходів. Зростає залежність місцевих бюджетів від державних трансфертів. На невиконання плану доходів впливає низка причин, які є закономірними і відображають загальнодержавні тенденції в суспільстві.

З метою надання місцевим бюджетам достатніх податкових надходжень, що більше відповідатимуть обсягу покладених на них функцій, варто розглянути можливість передачі в розпорядження місцевих органів влади частини надходжень від загальнодержавних податків та зборів, рівень мобілізації яких залежить від податкових зусиль місцевих органів влади (ПДВ, акцизного податку, податку на прибуток державних підприємств).

Визначення вектора перетворення і удосконалення системи формування місцевих бюджетів сприятиме зміцненню дохідної бази і забезпечувати виконання соціальних завдань розвитку регіонів.

---

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI (зі змінами та доповненнями). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

2. Міністерство фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.

3. Харківська обласна державна адміністрація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Kharkivoda.gov.ua>.

Сидоренко Е.А. Анализ и проблемы формирования доходной части сводного бюджета Харьковской области.

Виявлена устійчивая тенденция к повышению удельного веса трансфертов в доходах местных бюджетов. Проанализирована причина невыпол-

нення плана собствених и закрепленных доходов сводного бюджета Харьковской области. Предложены направления совершенствования законодательно-нормативной базы относительно возможности передачи в распоряжение местных органов власти части поступлений от общегосударственных налогов и сборов.

Ключевые слова: сводный бюджет, собственные доходы, закрепленные доходы, государственные трансферты, фиксированные нормативы налогов, дотации выравнивания.

Sidorenko A.A. Analysis and the Problem of Forminga Profitable Partof the Consolidated Budget of Kharkiv Region.

The paper summarizes the stable tendency of growth of the share of transfers in the incomes of local budgets, analyzes the reasons for failure to plan for their own and fixed income of the consolidated budget of the Kharkiv region. Directions of improvement of legislation – the legal framework regarding the possibility of transferrng to local authorities of the proceeds of national taxes and fees are proposed.

Key words: the consolidated budget, own revenues, fixed income, government transfers, a fixed standard of tax equalization grant.

УДК 657.1:658 511+655.1./3

Д.С. Лозовицький

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК НОВИЙ ФАКТОР ВИРОБНИЦТВА XXI СТОЛІТТЯ

Продуктом облікової системи та водночас ресурсом для системи управління підприємством є інформація різноманітного характеру та складності. Сучасний стан розвитку інформаційних технологій значно змінює умови ведення бізнесу та процедуру отримання і генерування інформації як основного ресурсу в процесі прийняття управлінських рішень. Тому існує необхідність розгляду суті інформації, процесу формування інформаційних ресурсів підприємства, створення інформаційних технологій, необхідних для управління підприємством у XXI столітті.

Ключові слова: інформаційні ресурси, облікова система, інформаційні технології, модель перетворення інформації, предметна технологія.

Постановка проблеми. Невід’ємною ознакою ведення бізнесу у XXI столітті є різноманітні ризики, що супроводжують підприємство протягом усього періоду його діяльності, виникнення яких пов’язане із надзвичайно вагомими зовнішніми та внутрішніми факторами функціонування підприємства.

Нині існує зовсім невелика кількість підприємств, які здатні ефективно протидіяти ринковим або економічним факторам впливу. Тільки дуже великі корпорації та компанії можуть мати суттєвий вплив на ринкове середовище. Інші підприємства – учасники ринку повинні знайти способи виживання та пристосовуватися до сучасних ринкових умов господарювання. Для підприємств виживання у ринкових умовах в першу чергу пов'язане з пошуком ефективних інструментів отримання конкурентних переваг та розробкою стратегії їх діяльності.

Стан дослідження. Забезпечення можливості прийняття ефективних, своєчасних та необхідних управлінських рішень, створення бази інформаційного прогнозування діяльності підприємства та планів його стратегічного розвитку є основними пріоритетними завданнями сучасної системи управління підприємством.

Для досягнення конкурентних переваг керівництво підприємства повинно мати повноцінну інформацію не тільки поточного, а й передусім стратегічного характеру [8, с. 11–12].

Як зазначає відомий теоретик кібернетики С. Бір, «...управління підприємством являє собою дещо більше, ніж взаємодія вищого керівництва. Воно зобов'язане мати справу з інформацією такого масштабу і складності, що перевищує можливості вищих керівників її сприйняти та інтерпретувати. Отже, управління повинно ґрунтуватися на знанні структури інформаційного потоку, методів обробки інформації, її стискання та ін.» [9, с. 11]. Орієнтація управління на використання інформаційних ресурсів підприємства вимагає створення такої інформаційної системи, яка забезпечує своєчасні та якісні дані, їх трансформацію в корисну інформацію для прийняття рішень. Враховуючи те, що система управління має ієрархічну структуру (верхній, середній та нижчий рівень), то й інформацію поділяють на окремі види: операційну, тактичну та стратегічну [9, с. 11].

Докорінна зміна форм і змісту менеджменту суб'єктами господарювання при динамічній еволюції сучасної економіки потребує коректив від підсистем, які його функціонально забезпечують з точки зору потреб реальної практики щодо розширення і введення нових об'єктів [11, с. 112–114].

У зв'язку зі зміною структури ресурсного забезпечення – зменшення уречевленості багатства, інформація стає основним стратегічним ресурсом, який здатен забезпечити конкурентні переваги на рівні підприємства [11, с. 113].

Сучасне матеріальне виробництво базується на індустріальних технологіях, які дедалі більше потребують розширеного обміну

інформацією, тобто залежать від ступеня досконалості процесів обробки даних.

Мета статті. Успіх підприємства у ринковому середовищі визначається насамперед його здатністю генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію. Чим якіснішою інформацією володіє організація, тим вона має більшу ймовірність самозбереження та успішного розвитку [2; 3; 5; 6].

Тому, основною метою статті є розгляд суті інформації та її ролі у сучасних підходах до управління діяльністю підприємства: поняття і процесу формування інформаційних ресурсів, створення інформаційних технологій необхідних для управління підприємством у XXI столітті.

Виклад основних положень. Економічне значення інформації полягає у її спроможності виступати як економічний ресурс, як необхідна умова і фактор економічної дійсності.

Поряд з іншими ресурсами – матеріальними, фінансовими, трудовими, інформаційний ресурс є об'єктивним явищем економічної дійсності [7; 10; 11].

Інформація є основним виробничим ресурсом сучасної постіндустріальної економіки у протилежність сировині й енергії в доінформаційну епоху.

Сама інформація не приводить в дію підсистеми підприємства, проте виконує роль провідника та трансформатора у перетворенні необхідних матеріальних ресурсів за допомогою продуктивних сил підприємства у кінцевий продукт його діяльності, оскільки дозволяє зняти невизначеність об'єкта управління, показуючи відмінність одного об'єкта управління від іншого [4, с. 15–19].

Під поняттям «інформаційних ресурсів» розуміють знання, що підходять під визначення «інформація», а також інформацію, що характеризується як знання [4, с. 10–11].

Інформаційний ресурс – це семантична інформація у вигляді понятійного знання, що відображає не стільки індивідуальні, скільки суспільні (колективні) знання.

Для розуміння інформаційного ресурсу важливе значення має форма існування та подачі знання. Під знаннями розуміють відображення різних сторін дійсності у вигляді ідей, понять, уявлень про предмети та явища.

Знання можуть передаватися іншим людям, матеріалізуватися та існувати в різних формах:

- «живі» знання (кваліфікація працюючих);
- уречевлені знання (в продукції, роботах, послугах);

– інформація (повідомлення) [17, с. 6–7].

В системі обліку знання виступають як повідомлення, котрі мають цінність для користувача і мають ознаки інформаційних ресурсів.

Слід відзначити, що не всі повідомлення є інформаційним ресурсом до того часу, поки вони не будуть оцінені користувачем. Це означає, що зафіксована, але не оцінена інформація не є інформаційним ресурсом.

Інформаційні ресурси на відміну від матеріальних, енергетичних трудових та фінансових, характеризуються деякою специфікою, яку слід враховувати при проектуванні інформаційних систем:

- невичерпність – з часом не зникають, а прирастають;
- багаторазовість використання однієї і тієї ж інформації;
- цінність інформації зростає у її поєднанні з факторами виробництва;
- інформація ціниться нижче вартості внаслідок того, що часу відтворення вимагає менше, ніж на здобуття знань;
- висока наукоємність інформаційних ресурсів;
- легко збирається та передається;
- можливість використання у різних цілях управління [17, с. 6–7].

Інформаційні ресурси залучаються в господарський оборот за допомогою розробки моделей, алгоритмів, програм, проектів, які вивчають процеси та явища виробничої системи і можуть бути формалізовані [17, с. 7].

Інформаційний ресурс підприємства характеризується сукупністю технологічних елементів (методів, процедур), які реалізують функції збирання, збереження, обробки, передавання й доведення до користувачів інформації в організаційно-управлінських системах з використанням вибраного комплексу технічних засобів та наявністю, крім рутинних операцій, елемента творчого характеру, тобто людського фактора, який не підлягає регламентації та формалізації.

Сукупність засобів, методів та умов, що дають змогу використати інформаційні ресурси, становить інформаційний потенціал підприємства. Це не тільки весь індустріально-технологічний комплекс виробництва сучасних засобів і методів обробки та передавання інформації, а мережа науково-дослідних, навчальних, адміністративних, комерційних та інших організацій, які забезпечують інформаційне обслуговування на базі сучасної інформаційної технології.

Ефективність діяльності й вартісна оцінка суб'єктів господарювання у сучасних умовах залежить значною мірою від використання інтелектуально-інформаційного потенціалу підприємства.

Ефективне управління діяльністю підприємства значною мірою визначається рівнем інформації, необхідний обсяг якої може та має забезпечити відповідна інформаційна система підприємства [10, с. 106–111].

Під інформаційною системою розуміють організований набір елементів, що збирає, обробляє, передає, зберігає, інтерпретує та надає дані. До складових інформаційної системи входять люди, обладнання, процеси, процедури, дані та операції.

Наприклад, у США під інформаційними системами розуміють усі письмові й електронні форми поширення інформації, обробки даних та обміну ідеями. Цікаво, що в більшості джерел інформаційну систему розуміють досить вузько – як сукупність технічних засобів, що служать для накопичення, зберігання, обробки і передачі інформації [4, с. 15].

До визначення інформаційної системи іноді включають компоненти системи, а також сфери діяльності, в яких ця система використовується. Хоча, по суті, у цьому визначенні увага зосереджується лише на технічних засобах. Необхідно наголосити, що використанням засобів обчислювальної техніки поняття інформаційної системи не вичерпується. Інформаційну систему слід розуміти значно глибше.

Термін система у даному разі потрібно вживати у двох значеннях:

– як певний метод, суть якого полягає у раціональному поєднанні та впорядкованості всіх елементів у часі й просторі в такий спосіб, щоб кожний з них сприяв успіху діяльності всього об'єкта. З цим трактуванням пов'язано розуміння координації і синхронізації дій персоналу управління, поєднаних з метою досягнення поставлених завдань;

– як об'єкт, який має достатньо складну, певним чином упорядковану внутрішню структуру (наприклад, виробничий чи інший процес) [4, с. 15].

Кожна інформаційна система має такі компоненти:

– структуру системи – множину елементів системи і взаємозв'язок між ними. Наприклад, організаційна і виробнича структура підприємства;

– функції кожного елемента системи. Як приклад, управлінські функції – прийняття рішень у певних структурних підрозділах підприємства;

– вхід і вихід кожного елемента і системи в цілому. Наприклад, матеріальні або інформаційні потоки, які надходять у систему або вводяться нею;

– мета й обмеження системи та її окремих елементів. Наприклад, досягнення максимального прибутку, фінансові обмеження [4, с. 17–19].

Необхідно пам'ятати, що елементами системи є не лише апаратна і програмна частини, а й сама інформація, що міститься у системі, її специфічні алгоритми обробки та інтерпретації, спеціалісти, які взаємодіють із системою.

При застосуванні комп'ютерів обробку економічної інформації здійснює комп'ютерна інформаційна система підприємства (КІСП). Вона є сукупністю інформації, методів, моделей, технічних, програмних, технологічних засобів та рішень, а також спеціалістів, які виконують обробку інформації і приймають управлінські рішення в межах підприємства.

Комп'ютерна інформаційна система є частиною виробничої та водночас складовою частиною інформаційної системи підприємства, як технологічне обладнання, ресурси і персонал.

Всі інформаційні системи характеризуються наявністю функціональної та забезпечувальної частин, відповідно до декомпозиції системи на складові частини – підсистеми, що перебувають у певних відносинах одна з одною [4, с. 29–31].

Множина таких відносин разом з елементами утворюють структуру інформаційної системи.

Функціональна частина КІСП фактично є моделлю системи управління об'єктом. Оскільки складна система завжди багатфункціональна, інформаційну систему може бути класифіковано за різними ознаками: за рівнем управління (вищий, середній, оперативний), видом керованого ресурсу (основні засоби, матеріальні, трудові, фінансові й інформаційні ресурси), за сферою застосування (банківські інформаційні системи, статистичні, податкові, бухгалтерські, фондового ринку, страхові, тощо), за функціями і стадіями управління [4, с. 16].

До забезпечувальної частини КІСП входять технічний, інформаційний, технологічний, математичний, організаційний, правовий, ергономічний та інші види забезпечення [4, с. 16].

При побудові КІСП використовується широкий спектр знань з різних наукових дисциплін, зокрема: кібернетики, інформатики, теорії управління, економічної теорії, блоку економічних дисциплін (фінансів, бухгалтерського обліку, економічного моделювання, стратегічного

аналізу, контролінгу, економетрії і інших), соціології та психології, організації та ергономіки праці, математичні дисципліни тощо.

Інформаційні системи передбачають використання інформаційних технологій. Під технологією в широкому тлумаченні розуміють науку про виробництво матеріальних благ, що має три аспекти: інформаційний, інструментальний і соціальний [1; 2; 10; 12–16].

Будь-яка інформаційна система характеризується наявністю технології перетворення вихідних даних у результатну інформацію. Такі технології прийнято називати інформаційними. Інформаційна технологія не може існувати окремо від технічного і програмного середовища. Термін «інформаційні технології» відображає величезну кількість різноманітних технологій у різних комп'ютерних середовищах і предметних галузях.

Поняття інформаційної технології виникло в останнє десятиліття ХХ століття в процесі становлення науки інформатики. Інформатика як наука про виробництво інформації виникла саме тому, що інформація стала розглядатися як реальний виробничий ресурс поряд з іншими матеріальними ресурсами. Причому виробництво інформації та її верхнього рівня – знань – сьогодні має вирішальний вплив на модифікацію і створення нових промислових технологій [4, с. 18].

В інформаційній технології можна виділити дві складові: здатність генерувати за запитом інформаційний продукт та засоби доставки цього інформаційного продукту в зручний час і в зручній для користувача формі. Кожна інформаційна технологія орієнтована на обробку інформації певних видів: даних, текстової інформації, статистичної графіки, знань, динамічної графіки, анімації, відеозображення, звуку й інших можливих видів. Інформаційні технології відрізняються за типом інформації, яка обробляється, але можуть і об'єднуватися, утворювати інтегровані системи.

На думку проф. В. І. Подольського, щоб термінологічно виділити традиційну технологію вирішення економічних та управлінських завдань, було введено термін предметна технологія. Предметна технологія являє собою послідовність технологічних етапів з модифікації первинної інформації в результатну в будь-якій предметній галузі і за змістом не залежить від використання засобів обчислювальної техніки й інформаційних технологій. Предметна галузь та інформаційна технологія впливають одна на одну. Використання комп'ютерної техніки внесло у предметну технологію принципово нові оперативні можливості. З іншого боку, предметні технології, наповнюючи специфічним змістом інформаційні технології, скеровують їх на цілком

визначені функції. Такі технології можуть мати типовий чи унікальний характер залежно від ступеня уніфікації під час виконання цих функцій [4, с. 18].

Інформаційні технології у своєму розвитку пройшли довгий шлях, кожний етап якого характеризувався своїми засобами обробки інформації та інформаційними носіями. Сучасний рівень розвитку інформаційної технології називається новою інформаційною технологією, ознаками якої є розвинута комп'ютерна техніка, «дружнє» програмне забезпечення, надійні комунікації, діалоговий режим спілкування користувача з комп'ютером. Нова інформаційна технологія уможливає інтегрування різноманітних можливостей обробки інформації на одному робочому місці включно з розрахунковими, довідково-інформаційними, сервісними. Системи, побудовані за принципами нової інформаційної технології, можуть гнучко реагувати на зміни в складі функцій та розв'язуваних ними задач, в алгоритмах розрахунку, в інформаційних потребах користувачів.

Інтерактивний режим роботи системи забезпечує задоволення нагальних інформаційних потреб користувачів, оперативний обмін інформацією та реагування на запити. Характерним для нової інформаційної технології є робота користувача в режимі оперативної взаємодії з даними, наскрізна інформаційна підтримка користувача на основі інтегрованої бази даних, безперервний процес підготовки документа, коли на папері фіксується тільки його кінцевий варіант. В умовах нової інформаційної технології стають можливими колективне формування та заповнення документів і адаптивна перебудова форм та способів подання інформації у процесі розв'язання управлінських завдань. Вивчення наукових підходів до суті, процесу та результатів створення інформаційних ресурсів підприємства, дає змогу розробити модель перетворення інформації у виробничий ресурс в середовищі КІСП на підприємстві (рис.).

Аналіз моделі перетворення інформації у виробничий ресурс дає можливість зробити висновок, що в процесі трансформації інформаційних ресурсів виникає специфічний продукт праці – результатна інформація або знання.

Основними напрямками використання отриманих знань є: створення нових ефективних виробничих технологій – для процесу виробництва продукції, створення додаткової вартості та споживчої цінності у продукції підприємств, генерування безперервного процесу формування бази знань підприємства (його інформаційного капіталу), збільшення якого сприяє зростанню вартості бізнесу та конкурентоспроможності бізнесу загалом.

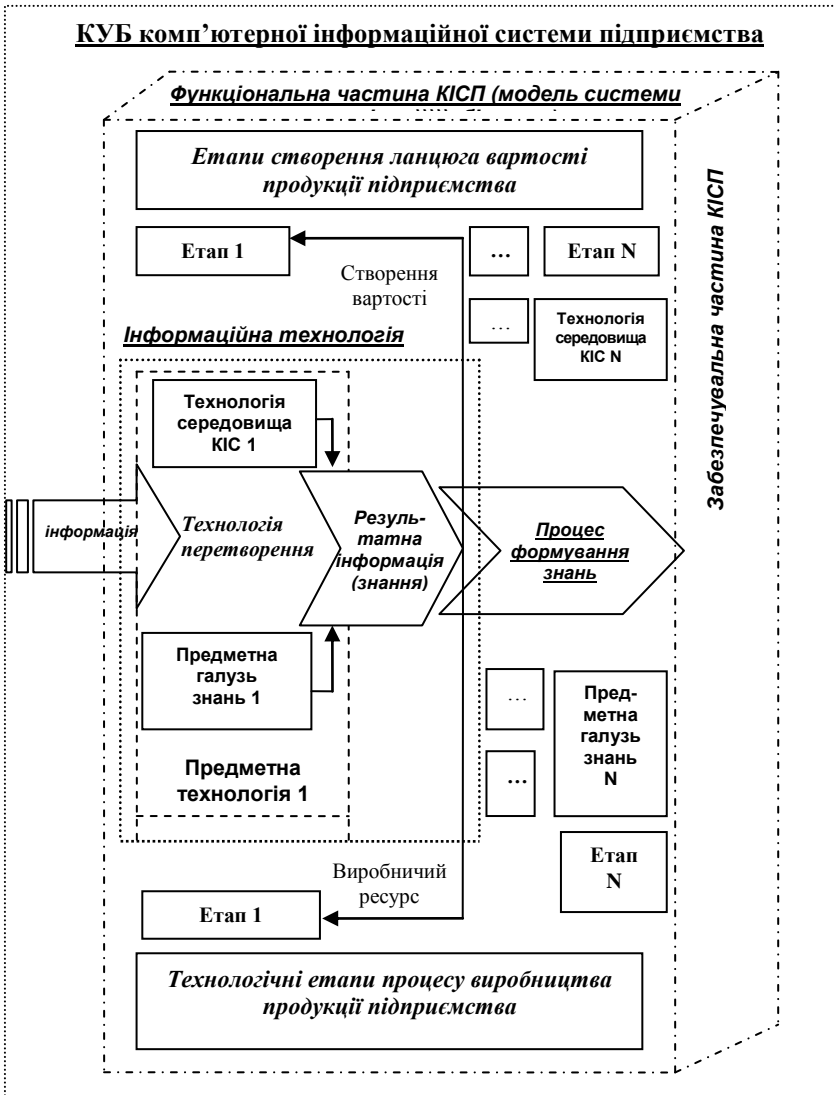

Рис. Модель перетворення інформації у виробничий ресурс на підприємстві в середовищі КІСП

Висновки. Процес тривалого формування, накопичення та вдосконалення знань підприємством у своїй діяльності створює умови до переходу системи на вищі рівні розвитку із застосуванням прогресивних інформаційних технологій та одночасним збільшенням інтелектуального капіталу підприємства.

Рівень критичного накопичення знань інформаційною системою підприємства спричиняє еволюцію системи управління підприємством.

Перспективи подальших наукових досліджень за розглянутою тематикою, на нашу думку, мають бути зосереджені на питаннях вивчення механізмів створення предметних технологій оптимального вирішення управлінських завдань, а також на аналізі участі системи обліку підприємства та інтерпретуванні ролі інформації у цьому процесі.

1. Армстронг М. Стратегическое управление человеческими ресурсами / М. Армстронг; [пер. с англ. Н. В. Гринберг]. – М.: Инфра-М, 2002. – 328 с.
2. Башкатова Ю.И. Управленческие решения / Ю.И. Башкатова // Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права. – М., 2003. – 89 с.
3. Боумэн К. Основы стратегического менеджмента / К. Боумэн. [пер. с англ. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколова]. – М.: Юнити, 1997. – 177 с.
4. Івахненко С. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку та аудиту: навч. посібник / С. Івахненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 349 с.
5. Иванов Д. Логистика. Стратегия кооперации / Д. Иванов. – М.: Вершина, 2006. – 176 с.
6. Липунцов Ю. Управление процессами. Методы управления предприятием с использованием информационных технологий / Ю. Липунцов – М.: ДМК Пресс; Компания АйТи, 2003. – 224 с.
7. Лозовицький Д.С. Стратегічний облік: теоретичні і методичні аспекти організації / Д.С. Лозовицький // Перспективи розвитку контролінгу як науки: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17 груд. 2008 р.). – Тернопіль: Екон. думка, 2008. – С. 65–75.
8. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку: монографія / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 152 с.
9. Пушкар М.С. Концепція контролінга / М.С. Пушкар // Перспективи розвитку контролінгу як науки: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17 груд. 2008 р.). – Тернопіль: Екон. думка, 2008. – С. 7–23.
10. Семанюк В.З. Інформаційні системи управління й контролінг / В.З. Семанюк, В.Б. Шпак // Перспективи розвитку контролінгу як науки: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17 груд. 2008 р.). – Тернопіль: Екон. думка, 2008. – С. 106–111.

11. Сидоренко І.В. Інформаційна система управлінського обліку в умовах становлення інтелектуальної економіки / І.В. Сидоренко // Перспективи розвитку контролінгу як науки: теорія та практика: матеріали наук.-практ. конф. (Тернопіль, 17 груд. 2008 р.). – Тернопіль: Екон. думка, 2008. – С. 112–114.
12. Редченко К.І. Стратегічний аналіз у бізнесі: навч. посібник / К.І. Редченко. – 2-ге вид., доп. – Львів: Новий Світ-2000; Альтаїр, 2003. – 272 с.
13. Чейз Р.Б. Производственный и операционный менеджмент / Р.Б. Чейз, Н.Дж. Эквилайн, Р.Ф. Якобс; [8-е изд.: пер. с англ.]. – М., 2004. – 704 с.
14. Эддоус М. Методы принятия решений / М. Эддоус, Р. Стенфилд; [пер. с англ.; ред. Елисейевой И.И.]. – М.: Банки и биржи, 1994. – 317 с.
15. Экономическая стратегия фирмы: учеб. пособие / [ред. А.П. Градова]. – 3-е изд. – СПб.: Спец.-лит., 2000. – 589 с.
16. Winston, Albright. Practical Management Science. – 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kelley.in.edu/albrightbooks>.
17. Чумаченко М.Г. Розвиток системи обліку на принципах інформатики і кібернетики / М.Г. Чумаченко, М.С. Пушкар // Удосконалення системи обліку, аналізу та аудиту як складової інформатизації суспільства: матеріали міжнар. міжвуз. наук.-практ. конф. (Тернопіль–Мукачєво, 2004). – Тернопіль, 2004. – С. 5–11.

Лозовицкий Д.С. Информационные ресурсы предприятия – как новый фактор производства XXI века.

Продуктом учетной системы и одновременно ресурсом для системы управления предприятием является информация различного характера и сложности. Современное состояние развития информационных технологий значительно меняет условия ведения бизнеса и процедуру получения и генерирования информации как основного ресурса в процессе принятия управленческих решений. Поэтому существует необходимость рассмотрения сути информации, процесса формирования информационных ресурсов предприятия, создание информационных технологий, необходимых для управления предприятием в XXI веке.

Ключевые слова: *информационные ресурсы, учетная система, информационные технологии, модель преобразования информации, предметная технология.*

Lozovytsky D.S. Information Resources of the Company – as a New Factor of the XXI Century.

The article suggests that the product of accounting system and also the resource for management information system is a diverse information and different sorts of other problems. It states that the current state of information technology has changed business conditions and the procedure for receiving and generating information as a basic resource in the decision-making. Therefore, there is a need to consider the merits of information, the formation of enterprise information resources, create information technologies necessary for management in the XXI century.

Key words: *information resources, accounting system, information technology, the model of transformation of information, subject technology.*

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Проаналізовано основні негативні явища і тенденції конкурентоспроможності українських підприємств, зокрема в інноваційно-інформаційній та управлінській сферах. Визначено основні шляхи вирішення проблеми конкурентоспроможності.

***Ключові слова:** економічна безпека, інновації, конкурентоспроможність підприємств, інноваційно-інформаційна та управлінська сфери.*

Постановка проблеми. Досягнення підприємствами переконливих, сталих, конкурентних переваг є одним з найважливіших категорій ринкової економіки, які характеризують здатність підприємства вчасно та ефективно адаптуватися до умов зовнішнього середовища, що швидко змінюється, протистояти кризовим явищам в економіці, виживати та розвиватися навіть за несприятливих макроекономічних умов. Особливої актуальності це питання набуває сьогодні, в ситуації виникнення та поглиблення світової фінансово-економічної кризи, яка значною мірою ускладнює умови функціонування всіх суб'єктів господарювання, суттєво загострюючи конкурентну боротьбу та ускладнюючи виживання підприємств в умовах ринку. Відсутність нових конкурентних розробок і теоретико-методолічних положень щодо забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах ринку зумовлює необхідність і актуальність дослідження даної проблеми.

Стан дослідження. Теоретичні, методологічні й практичні питання забезпечення конкурентоспроможності підприємств досліджували такі відомі вітчизняні дослідники, як Ю. Іванов, Н. Лепа, О. Нефедова, І. Отенко, С. Савчук, Г. Азоев, А. Челенков, а також присвячені роботи закордонних вчених економістів – Ф. Котлера, М. Портера, А. Томсона, І. Ансоффа, Г. Асселя та ін.

Мета дослідження. Обґрунтування теоретичних підходів щодо сутності забезпечення конкурентоспроможності національних підприємств, зокрема в інформаційній та управлінській сферах.

Виклад основних положень. На мікрорівні підвищення конкурентоспроможності вимагає кардинальної реорганізації системи внутрішньофірмового управління, переведення його на принципи сучасно-

го стратегічного менеджменту. Досвід українських підприємств свідчить, що на підставі традиційних важелів не можна забезпечити адаптацію підприємств до ринкових умов господарювання, домогтися позитивних структурних зрушень. Особливе значення набуває вирішення цього завдання на підприємствах базових галузей вітчизняної промисловості. Дослідження українських фахівців показали, що розрив у методичних і практичних підходах до управління виробництвом на великих підприємствах машинобудівного профілю у нас та в розвинутих країнах сягає у часовому масштабі десятки років. Методи та принципи стратегічного менеджменту для більшості вітчизняних промислових підприємств залишаються неосвоєною цілиною. Щоб надолужити відставання, необхідно: створити організаційні структури управління та освоїти механізми конкурентної, інноваційної та підприємницької адаптації до змін у зовнішньому середовищі; забезпечити системний підхід до диверсифікації виробництва та внутрішньофірмового планування; розробити нову стратегію управління якістю продукції, привести нормативно-технічну базу і всю систему підготовки виробництва й випуску продукції у відповідність до вимог європейських та міжнародних стандартів; реформувати системи управління персоналом і трудовою мотивацією.

Вирішення цих та інших ключових завдань, що входять у комплекс організаційно-управлінських, технічних і технологічних заходів із створення і впровадження системи внутрішньофірмового стратегічного менеджменту на підприємствах вітчизняної промисловості, об'єктивно вимагає не тільки власних зусиль з боку підприємств, але й цілеспрямованого та зацікавленого сприяння з боку держави.

Питання переходу до нової управлінської парадигми повинні стати наріжним каменем сучасної економічної політики. У загальнонаціональному масштабі важливим є: забезпечення умов для отримання сучасних економічних знань усіма верствами населення; підготовка економістів і менеджерів-професіоналів, здатних підняти національний бізнес і його міжнародну конкурентоспроможність; разом з економічною наукою та практикою виховання політичної та бізнес-еліти як носія сучасного економічного світогляду.

Одним з головних чинників забезпечення ефективності системи управління виробничо-господарською діяльністю підприємства є інформаційна підтримка управлінських рішень. Саме наявність якісної та повноцінної системи інформації на підприємстві обумовлює раціональний вибір при прийнятті управлінського рішення. Проте, навіть в умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій та активного впровадження програмного забезпечення системи управління підпри-

емством, існує багато проблем і критики відносно якості й ефективності інформації.

Законодавчо-управлінські важелі підвищення конкурентоспроможності формуються і реалізуються на макро- і мікрорівнях. Макрофакторами гальмування ефективного економічного розвитку є:

- недосконалість законодавства, пов'язаного з управлінням економічними процесами і діяльністю суб'єктів ринку та неефективність управління державним сектором економіки;

- корупція в управлінських структурах, високий ступінь галузевого лобізму при прийнятті управлінських рішень;

- невважене реформування відносин власності, зловживання при здійсненні приватизаційних процесів, відсутність ефективного власника приватизованого майна;

- великі (офіційно 32%, а за експертними оцінками близько 50% від ВВП) масштаби «тіньової» економіки, посилення її криміналізації, нелегальне вивезення капіталу з України;

- нехтування необхідністю організаційної фінансової та інформаційної підтримки конкурентоспроможності українського експорту;

- надмірна відкритість економіки України, невважена лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, недостатній державний контроль експорту та імпорту;

- відсутність реальної зацікавленості і відповідних зусиль державних органів у диверсифікації джерел постачання в Україну багатьох видів продукції стратегічного характеру.

У сучасних умовах істотно зросла роль інформації як на мікро-, так і на макроекономічному рівні, у розвинених країнах швидко розвивається інформаційна складова бізнесу. На сьогодні світова індустрія інформаційних та комунікаційних комп'ютерних технологій за оцінками Світового банку, становить більш ніж 800 млрд дол. США, відбувається перехід від економічної до інформаційної ери розвитку цивілізації. Сьогодні до 30% працездатного населення світу, зайнятого у сфері економіки, пов'язано з обробкою економічної інформації. За деякими прогнозами, ця частка надалі зростатиме до 70%.

У світі розгорнулася реалізація проекту зі створення Глобальної інформаційної інфраструктури, окремими складовими якої мають стати здійснювані в кожній країні проекти створення національної інформаційної інфраструктури. Створюються умови для становлення самодостатніх інтернет-економік, на які не можуть впливати уряди. У сучасних інтернет-компаній своє, дійсно глобальне середовище діяльності, свої глобальні механізми конкуренції. Останні «недоступні» для національного регулювання, і єдиним шляхом уникнути втрат є розви-

ток і лібералізація телекомунікацій: як тільки інтернет-провайдери стикаються з високими цінами на оренду ліній в тій чи іншій країні, вони передають інформацію, наприклад, до США, де оренда ліній більш дешева; якщо якість країни встановлять жорсткі умови інтернет-зв'язку, то інтернет-компанії вестимуть свій бізнес в «м'якшому» діловому кліматі тощо.

Загальна комп'ютеризація, мережа «Інтернет» внесли до сучасного життя зовсім інші можливості й зовсім інші загрози. Поряд із швидкими передачею та отриманням в будь-якому кінці світу необхідної для ведення бізнесу інформації за допомогою кваліфікованих «хакерів» у злочинних цілях здійснюються несанкціоновані проникнення до найважливіших комп'ютерних систем банків, компаній, фірм та міжнародних корпорацій. У такий спосіб безліч технологічних та інших комерційних таємниць переходять до інших власників у різних країнах світу.

Взагалі глобальна інформатизація стає виразом сутності постіндустріального розвитку і ключовим технологічним викликом ХХІ століття універсального характеру, оскільки відповідь необхідно шукати всім країнам в усіх сферах життєдіяльності. Поки що, на жаль, Україна достатньою мірою не репрезентована в міжнародних інформаційних мережах (відсутні сервери центральних та місцевих органів державної влади, більшості суб'єктів господарювання тощо), що не дає створювати і підтримувати позитивний імідж держави та її підприємств за кордоном, демонструвати їх потенціал та конкурентні переваги. За рівнем оснащення новими технологіями (технологічної готовності) Україна значно покращила свою позицію (на 28 сходинок), посівши 65-те місце із загальним балом 3,38. Позитивна динаміка спостерігається за усіма показниками субіндексу, за винятком індикатора щодо абонентів швидкісного Інтернету.

Однак з огляду на глобальну сутність сучасних інформаційно-комунікаційних систем абсолютно не фантастичний, а, навпаки, реальний вигляд має наша інформаційна перспектива. На сьогодні всі країни світу незалежно від рівня доходів тією чи іншою мірою інформаційно взаємозв'язані. Серед 50 найбільш телекомунікаційних компаній світу, де вочевидь домінують США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, є представники і Бразилії (15-та позиція), Мексики (19-те), Аргентини (33-тя, 35-та), Угорщини (47-ме). Розширення доступу до світових інформаційних ресурсів можна сміливо пов'язувати з їх відносним здешевленням. Так, вартість мереж передачі інформації за допомогою цифрових кодів за останні 20 років «зменшилась приблизно в 10000 разів, при такому ж збільшенні потужності обчислювальної

техніки в розрахунку на 1 долар. До речі, швидкість обробки даних сучасним комп'ютером (10 в мінус дванадцятому ступені секунди) прирівнюється до швидкості світла. Обсяг пам'яті стандартного комп'ютера зріс у 250 разів, а вартість на одиницю пам'яті знизилась більш, ніж у 1800 разів.

У сучасних умовах інформаційної насиченості великого значення набувають якісні характеристики інформації, які повинні забезпечувати високий рівень інформаційного забезпечення, і, як наслідок, ефективність управлінських рішень.

У науковій літературі акцентується увага на важливості досліджень якісних характеристик управлінської інформації, проте ця проблема зараз не досить досліджена.

Серед основних якісних характеристик, що повинні бути властиві будь-якій управлінській інформації, можна зазначити достовірність, об'єктивність, повноту, своєчасність, суттєвість. Проте навіть наявність всіх перерахованих якісних характеристик у достатній мірі не завжди забезпечує ефективність використання управлінської інформації на підприємстві.

У теорії інформації основною якісною характеристикою інформації, яка пов'язана безпосередньо з ефективністю її використання, вважається цінність інформації. Саме цінність інформації повинна лежати в основі оцінки ефективності використання управлінської інформації у процесі прийняття управлінських рішень на підприємстві. Проте статус «цінна» інформація може придбати, якщо вона володіє низкою другорядних якісних характеристик, наведених вище. Таким чином, можна вважати цінність управлінської інформації узагальненим показником її якості, що характеризує наявність у достатній мірі інших характеристик.

З одного боку, виділивши такі характеристики, можна здійснювати оперативний контроль існуючих видів інформації з оцінкою якісних характеристик для потенційних користувачів для того, щоб користувач знав якісний рівень інформації, на основі якої він прийматиме управлінське рішення.

З іншого боку, можна управляти цим якісним рівнем, тобто у процесі створення й підготовки інформації удосконалювати якісні характеристики до встановленого нормативного рівня.

Головною метою будь-якого підприємства є підвищення ефективності діяльності. Тобто цінність використовуваної інформації визначається через досягнення планованої ефективності діяльності підприємства. «Цінність інформації, необхідної для управління підприємством, можна визначити за критерієм ефективності функціонування

даної підсистеми». Тоді оцінку цінності управлінської інформації на підприємстві слід проводити через показники, що характеризують ефективність його діяльності.

Ефективність діяльності підприємства характеризують різні показники, серед яких і абсолютне значення чистого прибутку, і відносні показники рентабельності.

Проте, на нашу думку, найкращий показник, що характеризує ефективність діяльності підприємства за всіма аспектами – це показник доданої вартості.

Висновок. Таким чином, у стратегічному (глобальному) плані економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка, а основою сучасної конкурентоспроможності виступають інновації – інформаційні та управлінські.

---

1. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення: монографія / В.А. Павлова. – Д.: ДУЕП, 2006. – 276 с.

2. Мунтян В.І. Конкурентоспроможність національної економіки, як головний критерій економічної безпеки / В.І. Мунтян // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 2.

3. Войчак А.В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація / А.В. Войчак, Р.В. Камишніков // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 2.

Цюпко І.В., Сtryчак Г.В. Информационная составляющая отечественных предприятий в контексте обеспечения экономической безопасности страны.

Проанализированы главные негативные явления и тенденции конкурентоспособности украинских предприятий, в частности в инновационно-информационной и управленческой сферах. Обозначены основные пути разрешения проблемы конкурентоспособности.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, инновации, конкурентозависимость предприятий, инновационно-информационная и управленческая сферы.*

Tsiupko I.V., Strychak G.V. Information Component of National Enterprises in the Context of Economic Security.

The article analyzes the main negative phenomena and trends in competitiveness of Ukrainian enterprises, in particular in innovation and information and management spheres. The main ways to solve the problem of competitiveness are defined.

Key words: *economic security, innovation, enterprise competitiveness, innovation and information management fields.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРИ РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ

Розглянуто необхідність врахування міжнародного досвіду при реформуванні системи державного фінансового контролю України, впровадження нових і більш ефективних форм проведення контролю.

Ключові слова: державний фінансовий контроль, Державна фінансова інспекція України, державний аудит ефективності.

Постановка проблеми. Інтеграція України у Європейське співтовариство передбачає низку змін законодавчого характеру та реформування адміністративного устрою держави у відповідності зі стандартами ЄС. Не є винятком і реформування системи державного фінансового контролю.

Реформування державного органу фінансового контролю – Державної контрольно-ревізійної служби (далі – ДКРС, на даний час Державна фінансова інспекція України) було розпочато багато років тому з започаткування і впровадження в роботі нових форм контролю – державного фінансового аудиту, перевірок державних закупівель та операційного аудиту. До речі, ці нові різновиди державного контролю були законодавчо закріплені за ДКРС.

Поряд з цим, Указом Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» орган ДКРС – Головне контрольно-ревізійне управління України було реорганізовано в Державну фінансову інспекцію України, яка здійснює свою діяльність на підставі Положення, затвердженого Указом Президента України від 23.04.2011 р.

В цілому реорганізація звелася до зміни назви органу, скорочення чисельності та структури державного органу. Будь-яких стратегічних змін у функціях та завданнях державного фінансового контролю не відбулося. До недоліків даної реорганізації можна віднести виведення із законодавчого поля функціонування органу, який в даний час здійснює свою діяльність на підставі Положення, а не закону, як це було раніше.

Питання чи може діяти орган ефективно і дієво відстоювати інтереси держави, будучи законодавчо не визначеним, лишається відкритим. Відповідь на нього скоріше за все дасть час.

Виклад основних положень. Пропонуємо розглянути аргументи аналогічних змін назви, які відбулись у США, висловлені колишнім керівником Державного офісу відповідальності – Генеральним контролером Девідом Уолкером [4].

Після 83 років діяльності Головний рахунковий офіс США (General Accounting Office) змінив свою назву на Державний офіс відповідальності (Government Accountability Office). Дехто може задатись питанням: чому Головний рахунковий офіс (далі – ГРО) надав значення інституційній ідентичності органу, так тісно пов'язаного з державною економікою, поняттями ефективності та доцільності? Але добре відома всім стара назва державного органу не відповідала зростаючій ролі Головного рахункового офісу в уряді. Справа в тому, що дослідження стану бухгалтерського обліку ніколи не було головним завданням Головного рахункового офісу.

В дійсності ГРО зосереджував увагу на урядових витратах. Час бухгалтерів у наукавниках давно минув. Хоча Державний офіс відповідальності (далі – ДОВ) здійснює свою діяльність як головний аудитор фінансової діяльності уряду США, фінансові аудити складають лише близько 15 відсотків від поточної робочої ДОВ. Робота переважно включає в себе оцінку виконання програм, стратегічний аналіз, а також юридичні висновки і рішення за широким колом державних програм і заходів, як на території країни, так і за кордоном.

Сфера діяльності ДОВ сьогодні включає в себе практично все, що здійснює федеральний уряд або планує робити в будь-якій точці світу. Для прикладу, працівники ДОВ в Іраку вивчали все, починаючи від військової логістики до укладання угод за програмою ООН «Нафта в обмін на продовольство». ДОВ став сучасним, багатогалузевим професійним органом, в якому серед 3200 співробітників є економісти, науковці, інженери, юристи, фахівці IT, а також інші фахівці в галузях від охорони здоров'я до національної безпеки (для порівняння – чисельність державних службовців Державної фінансової інспекції України – 5597 чол.) [3].

Сьогодні більшість звітів ДОВ не обмежуються питаннями наскільки федеральні кошти витрачаються належним чином та чи відповідають федеральні програми потребам і очікуванням суспільства. ДОВ досліджує, як міністерства і відомства витрачають кошти, отримані від платників податків.

Будучи безперечним прихильником законності і прозорості фінансової діяльності уряду, ДОВ прагне до того, щоб проблеми, які мали місце в компаніях Enron і Worldcom, не повторилися в державному

секторі. З цією метою публічне інформування громадськості про роботу вважається надзвичайно важливим, практично всі звіти ДОВ у Конгресі в той же день розміщуються в Інтернеті.

Сучасний ДОВ вважає за необхідне надавати громадськості точну, справедливу і збалансовану картину діяльності уряду. Окрім звичайного звернення уваги на помилки, ДОВ також звітує про федеральні програми і діяльність уряду, які успішно функціонують і мають позитивні досягнення.

Представники ДОВ регулярно консультуються з законодавцями та керівниками відомств про шляхи покращення діяльності уряду, впровадження кращого досвіду, об'єднання або ліквідації непотрібних урядових програм.

У середовищі зацікавлених, а деколи заангажованих груп, ДОВ здатен надати Конгресу професійну, об'єктивну, підтверджену фактами, без політичного та/або ідеологічного забарвлення інформацію. Вирішальне значення має незалежна діяльність ДОВ.

Місце ДОВ у законодавчій гілці влади знаходиться на певній відстані від органів виконавчої влади, в яких проводяться перевірки. Крім того, керівник ДОВ призначається на 15-річний термін, який дає органу безперервність керівництва, що досить рідко зустрічається в федеральному уряді.

В результаті ДОВ та його керівник – Генеральний контролер може дозволити собі розглядати довгострокові перспективи і вирішувати цілу низку складних, а іноді й спірних питань. Незалежність ДОВ також підтверджується тим, що його співробітники складаються з державних службовців, прийнятих на роботу на основі їх знань, навичок і здібностей.

Оскільки більша частина завдань ДОВ присвячена щоденному моніторингу роботи уряду, ДОВ також привертає увагу політиків і громадськості до проблем національного значення ще до того, як вони досягнуть критичних значень.

ДОВ також тримає в полі зору довгострокові проекти, які потребують підвищеної уваги внаслідок погіршення фінансового стану уряду, виникнення проблем соціального захисту, охорони здоров'я та боротьби з тероризмом.

ДОВ усвідомлює свою відповідальність за оприлюднення і підняття перед владою і суспільством цих проблем.

Сьогодні ДОВ прагне бути прикладом для інших органів, являючись відповідальним за результати своєї діяльності. З 2000 року ДОВ видає річні звіти, які відображають результати роботи та стратегічні завдання на майбутні періоди.

Для прикладу, результати роботи за рік дозволили додатково мобілізувати 35,4 млрд доларів США, що складає 78 доларів віддачі за кожен долар, витрачений на утримання УОВ (даний показний являє собою окупність органу, який значно вищий від роботи вітчизняних органів державного контролю).

ДОВ також повідомляє про значні нефінансові досягнення, такі, наприклад, як зміцнення безпеки у федеральних будівлях і поліпшення якості медичної допомоги на дому. Надано понад 2000 конкретних рекомендацій щодо поліпшення діяльності уряду. В останні роки близько чотирьох з п'яти наданих ДОВ уряду рекомендацій були виконаними. Оцінка роботи за критеріями витрати/вигоди має стати звичною для всього уряду.

Зміна назви є маленьким кроком, але має бути великим викликом – необхідність змінити діяльність уряду таким чином, щоб це відповідало потребам і вимогам сьогодення.

Сьогоднішній ДОВ визначає стан справ в уряді країни та змушує його відповідати за результати діяльності. Громадськість повинна бути поінформованою про всі аспекти діяльності органів державного управління – від здійснених витрат діяльності до обґрунтованості прийняття політичних рішень. Зрештою, представник уряду залежить від інформованого електорату.

Вивчаючи зарубіжний досвід державного фінансового контролю, варто розглядати принципи і стандарти, на яких він базується. Для цього слід також розглянути досвід Сполучених Штатів Америки, зокрема державні стандарти аудиту (Government Auditing Standards) [5].

Усі перевірки розпочинаються з визначення мети, яка в свою чергу визначає форму проведення контрольного заходу та застосування відповідних стандартів контролю.

Типи аудиту, які визначені їх завданнями, класифіковані стандартами і передбачають фінансовий аудит (financial audits) і аудит ефективності (performance audits).

Перевірки можуть поєднувати елементи фінансового аудиту і аудиту ефективності, або можуть мати обмежені завдання одного з аудитів.

Для прикладу, аудитори проводять перевірки укладання урядом угод та грантів з установами приватного сектора, а також некомерційними організаціями, які часто можуть включати завдання обох видів аудиту.

Зазвичай вони називаються аудити угод або аудити державних грантів.

Інші приклади таких перевірок включають внутрішні аудити, аудити дотримання законодавства та контроль в середовищі комп'ютерних систем.

Аудитори повинні дотримуватись стандартів, які застосовуються до конкретної мети аудиту.

Фінансовий аудит включає перевірку фінансової звітності і перевірку фінансово-господарської діяльності.

Перевірка фінансової звітності забезпечує впевненість в тому, наскільки звітні дані відповідають результатам діяльності, а грошові потоки здійснюються у відповідності з загальновстановленими принципами обліку.

Перевірка фінансово-господарських діяльності встановлює:

- чи відповідає фінансова інформація встановленим критеріям;
- чи дотримувалось підприємство встановлених фінансових обмежень;
- чи здійснює підрозділ внутрішнього контролю підприємства належний контроль за складанням фінансової звітності та збереженням активів, чи його діяльність забезпечує досягнення поставленої мети.

Перевірки фінансово-господарської діяльності можуть включати дослідження:

- сегментів фінансової звітності; фінансову інформацію (наприклад, звіт про доходи і витрати, звіт про прибуткування готівки і здійснення виплат, звіт за основними фондами); розрахунки з бюджетом та аналіз причин розбіжностей між плановими і фактичними показниками;
- внутрішній контроль дотримання законів і інших нормативних актів, внутрішніх розпоряджень;
- придбання товарів і послуг;
- стан ведення бухгалтерського обліку;
- звіт щодо виконання грантів та угод;
- внутрішній контроль фінансової звітності та аналіз стану активів, включаючи контроль за використанням інформаційних систем;
- дотримання законодавства про запобігання шахрайства.

Аудит ефективності – об'єктивна і систематична перевірка результатів діяльності з метою забезпечення незалежної оцінки діяльності уряду, виконання програм, здійснення функцій, яка має на меті подання інформації щодо посилення відповідальності, надання допомоги сторонам у прийнятті рішень та при необхідності коригувати рішення.

Аудити ефективності включають в себе перевірки економії і ефективності та перевірки виконання бюджетних програм.

1. Перевірки економії і ефективності включають наступні визначення:

- чи використовує підприємство свої ресурси (такі, як персонал та власність) економно і ефективно;
- причини неефективної і неекономної діяльності;
- чи дотримується підприємство законів й інших нормативних актів, націлених на економію і ефективність.

2. Перевірки бюджетних програм передбачають визначення:

- якою мірою досягнуто результат, що встановлювався законодавчим або виконавчим органом;
- ефективність діяльності установи, програми, або виконання функцій;
- чи забезпечила установа дотримання норм законодавства, які належать до виконання програми.

Перевірка економії та ефективності розглядає:

- чи відкрито здійснюється діяльність;
- чи відповідає тип, кількість, якість ресурсів відповідній вартості;
- чи належним чином зберігаються ресурси;
- чи не допускається дублювання роботи працівниками, яка має незначну вагу;
- чи не допускається незначне завантаження персоналу або збільшені штати;
- чи застосовуються ефективні прийоми і процедури в роботі;
- чи використовується оптимальна кількість ресурсів (персонал, обладнання, засоби) у виробництві або наданні відповідної кількості й якості продукції та/або послуг і чи своєчасно;
- чи дотримуються вимоги законів і інших нормативних актів, які можуть впливати на придбання, захист, збереження і використання ресурсів підприємства/установи;
- чи налагоджена відповідна система управлінського контролю для оцінки рівня ефективності виконання програм;
- чи повідомлялось про заходи економії і ефективності, наскільки вони доцільні і відповідають дійсності.

В ході перевірки виконання бюджетних програм:

- оцінюють, наскільки цілі нової або діючої програми є вірними і відповідають поставленим завданням;
- визначають ступінь відповідності виконання програми встановленому рівню або результатам;

- оцінюють ефективність програми та/або окремих складових програми;
- виявляють фактори, які перешкоджають досягненню запланованих результатів;
- визначають, чи вдалось керівництву розглянути альтернативні рішення для досягнення найефективніших результатів при менших затратах;
- визначають, чи складові програми не дублюють або чи не конфліктують/суперечать іншим складовим;
- окреслюють шляхи покращення виконання програми ;
- оцінюють відповідність програми законодавству й іншим нормативним актам;
- визначають, чи забезпечує система контролю управління належну оцінку, звітування та контроль за ефективністю виконання програми;
- визначають, чи розробило керівництво відповідні заходи щодо оцінки виконання програми, на скільки вони дієві і актуальні.

Державні аудитори також можуть здійснювати іншу діяльність, крім проведення аудитів.

Зокрема:

- допомагати законодавчому органу виносити питання на слухання;
- вдосконалювати методи контролю і підходи до оцінки виконання нових програм і діючих програм;
- здійснювати прогноз виконання програм без оцінки поточних операцій/результатів;
- брати участь у слідчих діях.

Висновок. Без усвідомлення необхідності зміни пріоритетів у напрямках і завданнях державного фінансового контролю неможливо забезпечити реформування органів державного управління. Для пошуку прогресивних форм контролю і нових підходів до нього повинен широко використовуватись зарубіжний досвід.

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010.

2. Про положення про Державну фінансову інспекцію України: Указ Президента України від 23.04.2011 р. № 499/2011.

3. Про затвердження граничної чисельності працівників територіальних органів центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2011 р. № 1184.

4. David M. Walker Comptroller General of the United States GAO Answers the Question: What's in a Name? / M. David // Roll Call on July 19, 2004.

5. Government Auditing Standards The Inspector General Act of 1978, as amended, 5 U.S.C. App. (1982).

Любенко А.М. Актуальность внедрения зарубежного опыта при реформировании системы государственного финансового контроля Украины.

Рассмотрена необходимость использования международного опыта при реформировании системы государственного финансового контроля Украины, внедрения новых и более эффективных форм осуществления контроля.

Ключевые слова: *государственный финансовый контроль, Государственная финансовая инспекция Украины, государственный аудит эффективности.*

Lyubenko A.M. Urgency of Implementing International Experience in Reforming the System of Financial Control over Ukraine.

The article considers the need of taking into account international experience in reforming the system of financial control of Ukraine, the use of new and more effective forms of control.

Key words: *state financial control, the State Financial Inspection of Ukraine, the Government Performance Audit.*

УДК 658.012.338

О.А. Мартинюк

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКУ

Розглянуто сучасні підходи формування інноваційних технологій на основі проектування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки банку, а також сутність та показники, які формують можливість стабільного та сталого розвитку. Визначено місце та роль ІАЗ ЕББ, та основні напрямки розвитку стратегії інноваційного типу.

Ключові слова: *інновація, інноваційний продукт, інноваційна складова, інформаційно-аналітичне забезпечення, стратегія інформаційно-аналітичної безпеки.*

Постановка проблеми. Процеси, які відбуваються у вітчизняній банківській системі, протікають в умовах недостатньо розвиненої ринкової інфраструктури, правового нігілізму суб'єктів господарювання, високої динаміки змін у правовому просторі економіки, істотно підвищують рівень загроз економічній безпеці банку. Ефективна підтримка функціонування сталої системи банку, можлива тільки в разі

використання провідних інноваційних технологій та наявності обґрунтованого теоретичного та методологічного забезпечення. Методично обґрунтовані інноваційні технології мають переважальне значення для кожного банку, що реалізує стратегію сталого розвитку. Ефективність реалізації інноваційних технологій значною мірою залежить від якості процесів розвитку економічної безпеки.

Стан дослідження. Проблема розвитку основ економічної безпеки банку присвячена достатня кількість праць, зокрема таких науковців, як О.О. Барановський [1], А.В. Гаврилюк, М.М. Єрмошенко, А.О. Єпіфанов [5], М.І. Зубко, С.М. Шкарлет [12] та ін.

Відаючи належне доробку вчених у цій сфері, слід зауважити, що у вітчизняній економічній літературі бракує комплексних досліджень, які розглядають саме інноваційний аспект як ключовий фактор успішного формування механізму економічної безпеки банку. А питання формування комплексного підходу до проектування інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки банку на основі інноваційних технологій із кібернетичною складовою взагалі виявилось малодослідженим [6; 10; 11].

Мета дослідження розкрити можливості впровадження інноваційних технологій в діяльність банку, спроектованих на основні комплексного інформаційно-аналітичного забезпечення в контексті загальної економічної безпеки та засобів мінімізації ризиків, пов'язаних з нею.

Виклад основних положень. Питанню економічної безпеки банку останнім часом приділяється багато уваги як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Проте мало хто з дослідників зазначає місце інноваційної діяльності у забезпеченні економічної безпеки банку, а також вплив провідних інноваційних технологій на рівень економічної безпеки.

У світовій економічній літературі «інновація» інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного потенціалу в реальний та втілення в нових продуктах і технологіях [10].

Проблематика нововведень у нашій країні протягом багатьох років розроблялася в рамках економічних досліджень науково-технічного прогресу.

У законодавстві України інновації визначено як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва або соціальної сфери.

Інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідною або дослідно-конструкторською розробкою нової технології (в тому числі – інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії.

Головна особливість інноваційної діяльності банку полягає в надмірно значному ризику фінансових та інформаційних втрат. Банки вимушені постійно вдосконалювати інноваційну складову своїх продуктів, випереджаючи впровадження темпів розвитку науково-технічного прогресу інших галузей.

Відставання в інформаційно-технологічних параметрах вже містить певні фінансові ризики.

Інноваційний тип розвитку характеризується перенесенням акценту на використання принципово нових прогресивних технологій, переходом до випуску високотехнологічної продукції, прогресивними організаційними і управлінськими рішеннями в діяльності, що стосується як ендегенних, так і екзогенних процесів розвитку банку [7].

Отже, інноваційна складова економічної безпеки банку – це система заходів економічної безпеки банку, що покликана:

1) забезпечувати широке використання інноваційних нововведень як при створенні банківських продуктів, так і на інших стадіях діяльності банку;

2) створювати інноваційно-сприятливий клімат як в процесі продажу банківських продуктів, так і у захисті банку від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

До чинників, що гальмують розвиток інноваційної складової економічної безпеки банку, можна віднести: відсутність фінансових ресурсів для постійного розвитку інноваційної складової; впровадження упродовж тривалого часу нової системи; високий ризик при створенні високотехнологічних банківських продуктів; відсутність необхідних НДДКР; закритість інформації про новітні технології лідерів галузі.

З огляду на зазначене, автор вважає за необхідне впровадження комплексного підходу до забезпечення економічної безпеки банків, практична реалізація якого буде здійснена через створення моделі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки банку (ІАЗ ЕББ), яка повинна ґрунтуватися на інноваційних технологіях. Її ефективність забезпечується поєднанням механізмів захисту різних видів безпеки, взаємоузгоджений та цілеспрямований вплив яких на діяльність банку створює сприятливі умови для отримання запланованого результату.

Комплексна інформаційно-аналітична модель ІАЗ ЕББ – це набір методологій і інструментів, що дозволяє вибрати найтехнологічніший спосіб побудови BPM-системи (Business Process Management) конкретного банку, максимально спростити та прискорити впровадження бізнес-процесів і знизити ризики різної природи (технологічні, фінансові, транзакційні). Основна цінність ІАЗ ЕББ полягає в тому, що реалізація бізнес-вимог банку проводиться в рамках єдиної моделі управління шляхом налаштування індивідуальних управлінських і аналітичних методик з використанням відповідних ІТ-інструментів. Остання обставина особливо важлива для успішної інтеграції системи економічної безпеки в інформаційно-інноваційну інфраструктуру банку.

Висновки. Використання комплексної моделі інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки, яка базується на сучасних видах та методах аналізу та високоефективних інформаційних технологіях, дозволяє забезпечити прийняття ефективних управлінських рішень стосовно формування та використання усіх видів ресурсів банку, зміни пріоритетів у наданні банківських послуг та підвищенні якості банківських продуктів.

ІАЗ ЕББ (інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки банку) із використання BPM-системи проектується «від бізнес-завдань». В її основу покладена єдина модель інформаційно-аналітичного управління банком, що використовує практичні методики бюджетування, управлінського обліку, управління ризиками, побудови звітності, аналізу фінансових результатів, параметрів СЗОІ (системи збалансованих оцінних індикаторів) для системи економічної безпеки. Модель забезпечує виконання вимог національного та міжнародного банківського законодавства. Має високий рівень адаптивності та містить набір бізнес-орієнтованих елементів для опису управлінських і аналітичних методик конкретного банку.

---

1. Барановський О.І. Фінансова безпека: монографія / О.І. Барановський // Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.

2. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

3. Буренков О.В. Економічна безпека підприємства: поняття, сутність та еволюція в сучасних умовах / О.В. Буренков // Вісник. – К., 2007. – № 3 (35). – С. 76–80.

4. Безбожний В.Л. Соціально-економічна безпека підприємства: функціональний підхід / В.Л. Безбожний // Економіка. Менеджмент. Підприємство. – Луганськ, 2007. – № 17 (1). – С. 48–55.

5. Єпіфанов А.О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.

6. Куркин Н.В. Ситуационный функционально-ресурсный подход к обеспечению экономической безопасности развития предприятия / Н.В. Куркин // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Х., 2003. – Вип. 3. – С. 17–24.

7. Мойсеєнко І.П. Управління інтелектуальним потенціалом: монографія / І.П. Мойсеєнко. – Львів: Аверс, 2007. – 304 с.

8. Новікова Н.І. Економічна безпека підприємства: сутність та види загроз / Н.І. Новікова // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк, 2006. – № 4. – С. 118–126.

9. Позднишев Є.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (методи та їх застосування): навч. посібник / Є.В. Позднишев. – Кн. 1. – К.: Видавець Позднишев, 2007. – 89 с.

10. Тарасенко С.І. Сутність та складові економічної безпеки підприємства / С.І. Тарасенко // Вісник. – Х., 2007. – Вип. 50: Економічні науки. – С. 228–232.

11. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2008. – 272 с.

12. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія / С.М. Шкарлет. – К.: Книжкове видавництво Національного авіаційного ун-ту, 2007. – 436 с.

Мартынюк А.А. Инновационные технологии в управлении экономической безопасностью банка.

Рассмотрены современные подходы формирования инновационных технологий на основе проектирования информационно-аналитического обеспечения экономической безопасности банка, а также сущность и показатели, формирующие возможность стабильного развития банка. Определены место и роль ИАО ЭББ и основные направления развития стратегии инновационного типа.

Ключевые слова: инновация, инновационный продукт, инновационная составляющая, информационно-аналитическое обеспечение, стратегия информационно-аналитической безопасности.

Martyniuk O.A. Innovative Technologies for Banking Economic Security.

The article considers modern approaches of forming innovative technologies on the basis of planning the research and information provision of banking economic security together with the essence and indexes that form stable economic development. The location and the role of RIP ESB and basic directions of development of strategy of innovative type are also determined.

Key words: innovation, innovative product, innovative constituent, research and information provision, strategy of research and information security.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ СОЦІАЛЬНОГО ВІДХИЛЕННЯ

Стаття присвячена розкриттю існуючих наукових підходів щодо пояснення та обґрунтування девіантної поведінки в сфері економіки як форми соціального відхилення.

Ключові слова: *девіантна поведінка, деструкція, соціалізація індивідуума, соціальна група, соціальна норма, соціальне відхилення, аномія.*

Постановка проблеми. Кардинальні суспільні перетворення і динаміка соціальних процесів зумовлюють активні зрушення в суспільному світогляді. Однак, найбільш помітні зміни відбуваються в індивідуальному світогляді особистості. «Оскільки загальне існує в індивідуальному, то... роль індивідуальних властивостей зростає мірою того, як ми маємо справу з біологічними, психологічними, суспільними, економічними, культурними утвореннями. У цих сферах стає дуже важливим збереження не тільки загальних, а й індивідуальних суттєвих властивостей» [1, с. 133–134]. Дослідження ієрархії впливів на особистість і специфіку їх виявів посідає важливе місце в пошуку багатьох суспільних наук. Для суспільно-наукової думки України ця проблематика має особливе значення тому, що на сучасному етапі наше суспільство перебуває на шляху реформації та розбудови нових соціально-економічних відносин.

Стан дослідження. Із досліджуваної тематики опубліковано значну кількість праць сучасних закордонних авторів, таких як С. Белічев, Я. Гилянський, Ж. Іванов, Ю. Клейберг, В. Менделевич, Р. Кловард, Б. Крег, Г. Данхем, К. Еріксон, Р. Феріс, Е. Херші, Е. Леммер, А. Ліска, Р. Парк, Ф. Таненбаум, В. Томас, С. Трауб, В. Шелдом та ін. Доводиться констатувати, що вітчизняна філософська та правова науки не можуть похвалитися фундаментальними дослідженнями даної проблеми, за винятком публікацій Н. Ківенка, І. Лановенка, П. Мельника, В. Моргуна, К. Сєдих, А. Бучака, С. Корецького та деяких інших.

Мета даної статті полягає у розкритті поняття «девіація» як здатності малих і великих соціальних систем відхилитися від заздалегідь визначених траєкторій розвитку показі девіації як всезагальної форми існування суб'єктів і систем, що визначають поступ світового цивілізаційного прогресу.

Виклад основних положень. Упродовж останніх двох тисячоліть розвитку людської цивілізації сфера знань, орієнтованих на дослідження девіантологічних проблем, розвивалася завдячуючи зусиллям як християнських, так і світських мислителів – філософів, соціологів, психологів, правників, письменників. У результаті їх плідної аналітичної діяльності сформувалася масштабна сфера пізнавальної інформації, всередині якої надзвичайно важливу роль відіграють такі поняття як девіація, деривація та дисфункція.

У контексті даного дослідження нас, насамперед, цікавитиме поняття «девіація» як здатність малих і великих систем, живих організмів та розумних суб'єктів відхилятися від наперед заданих траєкторій розвитку, що було усвідомлено як всезагальна форма ще в часи античності. Зокрема, Епікур сформулював цю проблему у вигляді онтологічно-космологічної формули у своєму вченні про атоми, що відхиляються. Він трактував девіантну поведінку атомів, здатних до довільних відхилень від своїх траєкторій як головну онтологічну засаду існування *свободи*. Деяко пізніше, вже в новий час, європейська наукова думка впритул наблизилася до розуміння свободи як надзвичайно важливої умови розвитку цивілізації та культури. Таким чином, утворився логічний ланцюжок неоднозначних, але цілком явних залежностей між девіантністю, анормативністю, свободою та культурою. Як наслідок, в європейській культурній свідомості девіація набула статусу своєрідної універсалії, що характеризує живі, рухомі та змінні системи.

Оскільки девіація – це всезагальна форма існування суб'єктів і систем, то вона розповсюджується і на соціальні макросистеми, що визначають поступ світового прогресу. Інакше кажучи, можливі досить істотні девіації навіть масштабних систем, здатні набувати геосоціального характеру та зачіпати інтереси всього людства. Разом із тим необхідно пам'ятати, що феномен девіантності амбівалентний за своєю природою і може означати як негативні, так і позитивні соціальні зміни.

Так, американський соціолог Н. Смелзер розділив усі девіації на деструктивні та конструктивні. До перших, названих ним іллегальними, він відніс поведінські акції з явними ознаками деструктивності, імморалізму та кримінальності. В цьому ж контексті він згадує ересі, а також ті прояви авангардизму, котрі негативно впливають на соціальне здоров'я всього суспільного макроорганізму. До конструктивних або легальних девіацій, що носять понаднормативний характер, Смелзер відносить інноваційні ініціативи, прояви самовідданості, подвижництва, святості, що підтримують відносини

солідарності між окремими громадянами та зміцнюють соціально-економічну систему.

Однією з характерних рис життєдіяльності сучасних розвинутих суспільств є підвищення ролі людської особистості, зростання соціально-економічної значимості всіх проблем, тією чи іншою мірою пов'язаних із людиною. Таке становище зумовлено багатьма факторами, включаючи ускладнення форм соціального спілкування. Відповідно, розв'язувані людиною проблеми стають усе більш багатоступінчастими і багатоплановими. Природно, у цих умовах суттєво зростає значення особистого досвіду. Разом із тим підвищується й особиста відповідальність людини перед оточуючими її людьми та суспільством у цілому.

Проте було б явним перебільшенням концентрувати увагу тільки на зростанні значення особистісних факторів у житті сучасного суспільства, ігноруючи зростаюче значення самого суспільства і його впливу на індивідуальну життєдіяльність, а також ті негативні процеси в суспільстві, що пов'язані з антисоціальними формами поведінки людей, які у переважній більшості випадків користуються демократичними законами задля того, щоб уникнути відповідних покарань за свої протиправні чи аморальні дії. Тому сьогодні особливої гостроти та значимості набувають питання контролю за негативними формами поведінки особистості в сфері економіки, які можуть являти серйозну соціальну загрозу.

Вивчаючи людину, завжди необхідно розрізняти, з одного боку, психологічний аспект людської поведінки, а з іншого – брати до уваги зовнішні форми його прояву. Характер психічних переживань визначає характер вчинків. Тому, аналізуючи соціально-економічні явища під кутом зору поведінки особистості, варто завжди враховувати дані аналізу тих психічних переживань, якими супроводжуються ті чи інші поведінкові акти. Такий аналіз дає ключ до розуміння вчинків людини, із сукупності яких і складається її поведінка, в тому числі девіантна [2, с. 52].

Поняття «девіантність» (від пізньолат. *deviatio* – *відхилення* від лат. *de* – *від* + лат. *via* – *дорога*; відхилення від норми, відхилення від основного шляху руху, від правильної лінії) у термінологічному значенні «девіація» використовується у фізиці (наприклад: відхилення магнітної стрілки компаса від лінії магнітного меридіана внаслідок впливу близько розташованих намагнічених тіл), у радіотехніці (наприклад: девіантні частоти – відхилення (максимальне) від середнього значення частоти електричних коливань при частотній модуляції), в інших галузях наукового знання. Це поняття широко використовується

в соціології та психології, в яких під девіантною (з відхиленням) поведінкою розуміють поведінку, яка порушує загальноприйняті в даному суспільстві норми і правила. Звичайно до категорії девіантної поведінки відносять правопорушення, злочинність, наркоманію, самогубство тощо.

Як констатують сучасні дослідники, нині у філософії, праві, соціології та соціальній психології не існує єдиного чітко визначеного підходу щодо вивчення усіх аспектів девіантної поведінки. Так, наприклад, концепція соціалізації, сформульована представниками Чикагської школи (А. Коен та ін.), заснована на твердженні, що девіантна поведінка відтворюється деякими людьми у процесі засвоєння культури відповідних соціальних груп, де переважають і вважаються нормальними цінності, що привертають до девіації (відхилення). Індивідууми, соціалізація яких відбувається в основному у такому середовищі, стають носіями норм поведінки, що відхиляється. Відповідно до теорії аномії (фр. *anomie* – відсутність закону, організації), якщо індивіди мають загальні цілі, але узаконені засоби для досягнення цих цілей доступні не всім однаковою мірою чи зовсім не доступні для деяких соціальних груп, то в суспільстві варто очікувати високий рівень поведінки, що відхиляється від норми.

Термін «аномія» був уведений у науковий обіг Е. Дюркгеймом, який розглядав аномію як постійний і нормальний стан капіталістичного суспільства. Оскільки це суспільство заохочує однакові для всіх цілі та цінності індивідуального успіху, то більшість людей, позбавлених багатства, влади, високого престижу, неминуче вступають у конфлікт із соціальними нормами чи розцінюють своє життя як таке, що не склалося. Разом із тим аномія, породжуючи систематичні відхилення від соціальних норм, є підґрунтям прискорення таких змін у суспільстві, які у перспективі можуть дозволити звести існуючі нині види аномії до певного мінімуму.

Е. Дюркгейм уважав, що умови соціального здоров'я і соціальних хвороб не повинні визначатися абстрактно та абсолютно, тому що будь-який соціологічно значимий факт може бути віднесений до патології тільки стосовно даного, конкретного суспільства. Так, скажімо, нормальне для дикуна не завжди нормальне для цивілізованої людини, і навпаки [3, с. 106].

Е. Лемберт, Г. Бекер, Е. Гофман – автори концепції стигматизації («таврування»), стверджують, що девіація є наслідком негативної соціальної реакції, зокрема «наклеювання» на індивідуума ярлика «девіант». Основну увагу вони переключають із об'єктивних характеристик девіантної поведінки на соціальну реакцію інших людей.

Щодо з'ясування критеріїв визначення «девіантності», то історично існують два основні підходи. Перший з них пов'язаний із прагненням до досягнення деякого абсолютного визначення і стосується уявлень про існування визначених форм поведінки, що розглядаються як девіантні поза залежністю від контексту, в якому вони спостерігаються. Однак, відшукування подібних зразків поведінки виявляється досить складною справою. Наприклад, такий типово девіантний акт, як убивство людини, у певному суспільстві може цілком узгоджуватися з культурними приписами. Антропологічні дослідження ескімосів початку ХХ століття показують, що убивство дітей, старих людей і хворих може бути (в умовах постійного та гострого дефіциту ресурсів виживання) соціально прийнятною практикою. Не рятує становище розмежування понять девіантності як такої (девіантності, трактованої як порушення загальноприйнятих норм) і злочину як порушення закону.

Зверненню до другого – релятивістського підходу щодо визначення девіантності – багато в чому сприяли дослідження статево-рольової соціалізації в різних культурах та історичні дослідження стереотипів сексуальної поведінки, що висунули важливі питання про існування чи відсутність універсальних правил людської поведінки, щодо яких дії чи вчинки можуть визначатися як девіантні.

Навіть коротке ознайомлення зі змістом і механізмом відхиленої поведінки дає змогу зробити деякі узагальнення щодо впливу конфлікту на соціальні зміни. По-перше, конфлікт і девіантна поведінка є небажаними точками соціального напруження, що викликають чимало турбот і занепокоєнь. По-друге, нерідко вони мають спільні корені походження. Девіантна поведінка може провокувати конфлікти, і саме вона досить часто виступає наслідком соціального напруження, кризових і конфліктних ситуацій.

Власне кажучи, вся соціально-економічна історія людства являє собою безупинний процес самовиховання і самоорганізації індивіда та суспільства, розвитку та зміни різних типів і форм регулювання людських взаємин, їх упорядкування та нормування [4, с. 21]. Зазвичай, суспільство створює інститути соціального контролю за поведінням людей з метою гарантування суспільного ладу та спокою. Соціальний контроль – це величезна кількість методів і засобів впливу: звички, моральні принципи, традиції, звичаї, загальноприйняті правила, розпорядження, норми та моменти примусу. Узагальнюючим поняттям виступає «соціальна норма» як невід'ємний елемент суспільного управління, один із важливих засобів орієнтації індивіда чи соціальної групи в досить заплутаних особистісних, групових, соціальних зв'язках і відносинах, найважливіша умова контролю за їх поведінням [5, с. 489–493].

Можна цілком аргументовано стверджувати, що вся історія людства є історією спроб, які не припиняються, змінювати соціальні норми. Становлення і розвиток людства відбувалися через проти борство двох тенденцій: прагнення увіковічнити соціальні інститути, через стабільність, упорядкованість, панування сформованих норм співжиття, з одного боку, і прагнення переглянути, переробити, удосконалити пануючі норми – з іншого. Цю протиборчу тенденцію докладно простежила Л. Мамут, здійснюючи порівняльний аналіз розвитку етатизму та анархізму [6]. Люди, які порушують соціальні норми, на погляд більшості, є ворогами, баламутами, дисидентами, у кращому випадку – диваками.

Однак із часом під впливом глибинних соціально-політичних, економічних, науково-технічних, екологічних та інших факторів змінилася соціальна структура суспільства, народилися нові ідеї, з'явилися нові моральні цінності та соціальні орієнтири. Відповідно змінилися і соціальні норми. Частина «дисидентів» стають засновниками нового суспільного устрою та нових істин.

Як засвідчує історія, соціально-економічні відхилення можуть носити і прогресивний характер, оскільки ламають усе консервативне, застаріле, що не відповідає новим вимогам і реаліям життя. Ті з них, що найтісніше пов'язані з суспільними перетвореннями, поєднані з виникненням значної кількості конфліктів усіх рівнів і форм. Девіанти викликають як цікавість до себе, інтерес, так і заздрість, страх і ненависть [7, с. 531].

М. Вебер доповнює концепцію К. Маркса аналізом стану балансу взаємин статусних груп і його порушення. Одні групи прагнуть зберегти свій суспільний статус, свої цінності, ідеали, економічні, політичні та інші привілеї. Інші, навпаки, мають власні економічні й інші інтереси, амбіції, своє уявлення про навколишній соціальний устрій, що в підсумку породжує виникнення конфліктів. Однак стан суспільства, за М. Вебером, визначається не конфліктами, а балансом конфліктів і стабільності [8, с. 138–180].

Розмаїтість відхилень постійно перевищує розмаїтість сталих, панівних норм, оскільки норма є типовою, а відхилення від неї можуть бути надзвичайно різноманітними та індивідуалізованими. У криміналістиці, прикладній соціології існує думка, що відхилення від норми завжди є соціальним, тому що соціальною є сама норма [9, с. 94].

Соціально-економічні відхилення, незважаючи на свою розмаїтість, викликані спільними причинами. За своїм складом вони являють собою взаємодію об'єктивних суперечностей суспільного розвитку та суб'єктивних факторів (усвідомлення, мотивації).

Індивідуальні відхилення можуть бути новаторськими або консервативними, корисними або шкідливими, випадковими або типовими. Сам учинок може виражатися в дії чи бездіяльності. Відхилення, зазвичай, не зводиться до одного вчинку, скоріше за все – це послідовна лінія усвідомленого поведіння людини, її спосіб життя. Соціально-економічне відхилення здійснюється людиною і спрямоване на той чи інший зовнішній об'єкт, що має соціальну значущість [10, с. 30–42]. Як масове явище соціальне відхилення виступає елементом громадського життя, небажаним соціальним процесом.

Чому з'являються соціальні відхилення і яка їх основа?

Відповідей на ці питання є чимало. Але вони не завжди можуть задовольнити нас.

У літературі XIX ст. велике поширення мало біологічне пояснення, зокрема Ч. Ломброзо доводив, що люди за своїм біологічним складом схильні до різних типів поведінки, зокрема до злочинної. Практика серйозно похитнула цю теоретичну концепцію, але цілком її відкинути не змогла: з'явилися нові модернізовані варіанти біологічного пояснення, які ґрунтувалися на останніх досягненнях науки. Так, американський лікар і психолог Х. Шелдон схильний уважати, що певна будова тіла означає присутність характерних особистісних рис [11, с. 180–200].

Існує і психологічне пояснення появи девіантів. певним чином це явище обґрунтував Е.Фромм, розглядаючи вчення К. Лоренца про природу агресії людини [12, с. 200–220]. Багато психологів пояснюють появу девіантів, зокрема злочинців, наявністю в них психічних дефектів, слабоумства, психопатії, психічної нестійкості, емоційної незрілості тощо. Однак психологічний підхід, на нашу думку, не розкриває причин відхилення. Психічні дефекти також мають у своїй основі соціальні корені. Саме до цього, на наш погляд, і спрямована ідея Е.Фромма про деструкцію десоціалізації людської особистості, коли у вчинку можна виявити поєднання як соціальних, так і психологічних факторів. Біологічне і психологічне пояснення девіантної поведінки пов'язані головним чином із аналізом природи девіантної особистості. Соціально-економічні та культурні фактори, що визначають відхилення людей, досліджує соціологія.

Глибоке соціальне пояснення виникнення відхиленої поведінки на прикладі самогубств дав Е. Дюркгейм. Причини її він убачав у соціальній дезорганізації, що настає внаслідок аномії, коли культурні цінності, норми і соціальні взаємозв'язки відсутні, або слабшають чи навіть суперечать один одному. Сама аномія може виникати з різних причин, наприклад, через інтенсивне змішування релігійних, етнічних

і расових груп, що мають різні вірування та виявляють вірність різним ідеалам і цінностям. Формальний і неформальний соціальний контроль найлегше здійснюється там, де культура (чи субкультура) однорідна, а її цінності та ідеали поділяє більшість людей [11, с. 217]. У зв'язку з інтенсивністю міграційних процесів, змішуванням різних за типом культур і субкультур, відсутністю загальних моральних і соціальних критеріїв утруднено адекватне оцінювання поведінки людей. Якщо при цьому слабшає контроль зі сторони влади, то зростання правопорушень і відхилень практично неминуче. Р. Мертон причини девіантної поведінки убачав, насамперед, у розриві між культурними цілями суспільства та соціально схвалюваними засобами їх досягнення [13, с. 89–105].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо стверджувати, що девіантна поведінка за всіх часів була об'єктом особливої уваги з боку дослідників різних напрямів: юриспруденції, психології, філософії, економіки, соціології, педагогіки, а також зі сторони релігійних і громадських організацій, які несуть чи не найбільшу відповідальність за моральне здоров'я як окремого громадянина, так і суспільства загалом. Власне кажучи, вона спричинила створення держави, правоохоронних органів, спеціалізованих установ для виправлення та ізоляції тих людей, які створюють певну небезпеку для соціально-економічної системи. У соціальній філософії практично важко знайти мислителя, який би не порушував питання про причини відхилень окремими індивідами чи цілими соціально-економічними групами від усталених моральних норм, цінностей чи традицій. Без перебільшення можна сказати, що уся історія становлення суспільно-політичної, соціально-економічної та етичної думки є спробою знайти найоптимальніші шляхи розвитку суспільства, тобто звільнитися від порушень, які нерідко становлять небезпеку для життя та добробуту людей, є відхиленнями від загальноприйнятих цінностей і стандартів.

-
1. Лісовий В.С. Предмет і метод метафізики: стаття перша / В.С. Лісовий // Філософська думка. – 2000. – № 4. – С. 133–134.
  2. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество; пер. с англ. / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – С. 52.
  3. Осипова Е.В. Социология Эмиля Дюркгейма. Критический анализ теоретико-методологических концепций / Е.В. Осипова. – М.: Наука, 1977. – С. 106.
  4. Социальные отклонения. – М., 1989. – С. 21.
  5. Кашаев А.Е. Отклоняющееся поведение и социальный конфликт / А.Е. Кашаев // Новые тенденции в философии и проблемы гуманитарного образования: материалы межвуз. конф. – Иркутск, 1998. – С. 489–493.

6. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания. Домарксистский период / Л.С. Мамут. – М., 1989.
7. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Вебер М. Избр. произв. – М., 1990. – С. 531.
8. Вебер М. Хозяйственная этика мировых религий / М. Вебер // Избр. образ общества. – М., 1994. – С. 138–180.
9. Спенсер Г. Синтетическая философия / Г. Спенсер. – К., 1997. – С. 94.
10. Фромм Е. Душа человека / Е. Фромм. – М., 1992. – С. 30–42.
11. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М., 1994. – С. 180–200, 217.
12. Социальные конфликты в современном обществе. – М., 1993. – С. 200.
13. Мертон Р. Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Рубеж. Альманах социальных исследований. – Сыктывкар, 1992. – № 2. – С. 89–105.

Гарасимив Т.З. Девиантне поведіння в сфері економіки як одна из форм соціального відхилення.

Стаття присвячена розкриттю існуючих наукових підходів до об'ясненню і обґрунтуванню девиантного поведіння в сфері економіки як форми соціального відхилення.

Ключові слова: *девиантне поведіння, деструкція, соціалізація індивіда, соціальна група, соціальна норма, соціальне відхилення, аномія.*

Narasymiw T.Z. Deviant Behavior in the Economy as a Form of Social Rejection.

The article is devoted to existing scientific approaches to explanation and justification of deviant behavior in the economy as a form of social rejection.

Key words: *deviant behavior, destruction, the socialization of an individual, social group, social norms, social rejection, anomie.*

УДК 316.334.2

Н.В. Коваліско

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Висвітлюється специфіка соціолого-статистичного дослідження застосування сучасних класифікацій професій для виявлення динаміки змін соціально-професійної структури українського суспільства. За результатами емпіричних досліджень з'ясовано особливості професійного профілю України, статево-вікової та поселенської диференціації населення за професійними групами.

Ключові слова: *соціолого-статистичне дослідження, емпіричні дослідження, сучасні класифікації професій, українське суспільство.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство в умовах загальної кризи й радикального економічного реформування зіткнулось із загостренням багатьох соціально-демографічних проблем, зокрема тих, що пов'язані з трансформацією соціального становища високоосвічених та професійно спроможних груп населення внаслідок різкого переструктурування суспільства. В ході формування нової суспільної моделі соціально-професійна структура населення стала однією з головних сфер кардинальних соціальних змін. Перебіг економічної кризи, підвищення рівня безробіття і збільшення його тривалості, знецінення освіти, різке падіння добробуту населення в Україні у 90-ті роки минулого століття супроводжувались зростанням чисельності маргінальних соціально-професійних груп, значними втратами інтелектуального потенціалу. Розпад старих соціальних спільнот і зв'язків, невизначено-розмитий стан соціальної структури цього періоду зумовлений різким майновим розшаруванням, масовою низхідною соціальною мобільністю населення тощо.

Досвід розвинутих країн показує, що в міру перетворення професіоналізму на стратегію зайнятості та зростання соціальної значущості вищої освіти, саме освітньо-професійна вісь стає стрижневою у соціально-економічному розподілі населення. З професійним же виміром найчастіше тісно пов'язані такі чинники-критерії соціальної стратифікації, як рівень доходу та особистісна самоідентифікація, обсяг влади, ступінь соціального визнання й поваги тощо.

Аналіз досліджень та наукових робіт свідчить про те, що вивчення соціально-професійної структури суспільства є тією областю досліджень, в якій чи не найактивніше працювали західні соціологи. Ледве не кожен відомий дослідник висував власну систему критеріїв соціально-класового поділу, однак, принаймні з другої половини минулого сторіччя, представники різних напрямів одностайні у визнанні того, що зайнятість, професія та ступінь освіченості виступають серед ключових ознак-чинників класифікації індивідів у сучасному суспільстві.

Уявлення про зумовленість соціально-економічної диференціації населення природним і технічним розподілом праці, спеціалізацією трудових функцій і, відповідно, про професійну належність індивідів як головний критерій соціальної стратифікації започатковано в рамках структурно-функціонального підходу (М.Вебер, Е.Дюркгейм, Е. Девіс, Т. Парсонс та ін.). Ідеї про пріоритет зайнятості, професії у системі соціальних ресурсів, що визначають соціально-економічні класи у своїх роботах розвивали П. Блау, О. Д. Данкен, Е. М. Едвардс, П. Россі, Д. Дж. Трейман та ін. При цьому у роботах Е. М. Едвардса закладено

основи поєднання об'єктивних (оцінки професійного статусу) та суб'єктивних (самоідентифікація) характеристик соціально-класової належності. П. Блау й О.Д. Данкен для характеристики соціального становища окремих верств використовували професійну позицію у взаємозв'язку з рівнем освіти і доходу, Д.Дж. Трейман здійснював порівняльний аналіз соціальних статусів за допомогою шкали професійного престижу тощо. Серед дослідників, що у різні періоди аналізували соціально-класові утворення на основі багатофакторних моделей соціальної ієрархії із залученням освітньо-професійних чинників, слід згадати також Г. Гензбума, Д. Греймана, Г. Ленські, П. Сорокіна.

До прихильників популярного нині судження про те, що сучасне постіндустріальне суспільство рухається в напрямі встановлення «монополії знання», котра йде на зміну владі власності і матеріального багатства, й саме професія стає «основним капіталом» (термін П. Бурдьє) можна зарахувати таких відомих західних дослідників, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Гоулднер, Р. Міллс та ін. Наукові пошуки останніх десятиріч у площині освітньо-професійного виміру соціальної стратифікації пов'язані з розробкою концепцій «нового класу інтелектуалів та інтелігенції» (Е. Гоулднер), «службового класу» (Н. Аберкромбі, Дж. Голдторп, Д. Дарендорф, М. Севедж) з їх незмінним акцентом на високоосвічених верствах населення, специфічній культурі та соціально-трудових відносинах.

В українській соціології проблематиці соціально-професійної структури, мобільності й престижу присвячено низку праць М. Кона, О. Куценко, С. Оксамитної, О. Симончук, А. Патракової та ін. Останніми роками, в міру залучення до великих міжнародних соціологічних проектів – Європейського соціального дослідження (ESS) і Міжнародної програми соціальних досліджень (ISSP) – українські соціологи почали активно використовувати традиційні для західних дослідників професійні класифікації (ISCO-88) та класові схеми, зокрема Дж. Голдторпа, Г. Еспін-Андерсена, Е.О. Райта.

Завдяки цьому відкрилася перспектива створення зусиллями багатьох вітчизняних дослідників багатогранної порівняльної картини вітчизняних і європейських соціальних реалій, зокрема опису специфіки професійної структури України.

Метою статті є дослідження специфіки соціолого-статистичного застосування сучасних класифікацій професій для виявлення динаміки змін соціально-професійної структури українського суспільства, а також вивчення особливостей професійного профілю, статево-вікової та поселенської динаміки диференціації населення за професійними групами.

Виклад основних положень. Професійна структура – це сукупність соціальних груп, критерієм виділення яких є розподіл працівників на підставі їхньої приналежності до певного виду діяльності (професії), а також система взаємозв'язків між цими групами. Професійна структура базується на професійному розподілі праці, що відображає виробничо-технологічну сторону і функціональний зміст праці. В результаті професійного розподілу праці відбувається процес відособлення професій, а усередині них – виділення спеціальностей.

Професійна структура перебуває у взаємозв'язку з соціальною структурою суспільства, оскільки професійний розподіл праці тісно пов'язаний з його суспільним розподілом. Тому її часто розглядають як *соціально-професійну структуру*.

Професійний розподіл праці пов'язаний з усіма видами суспільного розподілу праці, особливо з галузевим і кваліфікаційним. Звідси щільний взаємозв'язок з галузевою структурою. Кожній галузі економіки відповідає певна група професій. Існують професії, що є загальними для декількох галузей («наскрізні» професії).

Разом з професійною структурою галузей і сфер господарської діяльності виділяють професійну структуру регіонів (територій) і окремих підприємств.

Соціально-професійна структура є досить динамічною. З часом у суспільстві виникають нові професії, відбувається постійне зростання спеціальностей і занять.

Дещо повільнішими темпами має перебіг зворотний процес – природний процес відмирання застарілих професій. Відбувається зуження або розширення професійних груп за кількістю працівників, змінюється місце цих груп в ієрархії професій. Найтрадиційнішими підставами для класифікації професій можуть служити: характер праці (професії переважно розумової і переважно фізичної праці; чи ручної, механізованої і автоматизованої праці); складність виконуваної роботи, що вимагає певного рівня кваліфікації працівника (професії висококваліфікованої, кваліфікованої, малокваліфікованої і некваліфікованої праці); характер виконуваних функцій (професії допоміжні, обслуговуючі, основні) [1].

В основу класифікацій видів діяльності (професій) можуть бути закладені різні підстави (критерії) залежно від дослідницької мети, засад і рівня групування професій. Так, відмінність між зайнятими фізичною і розумовою працею у західній соціології традиційно дістає відображення у термінах «робітничий клас» і «середній клас», «синьо-комірцеві» і «білокомірцеві» працівники. Термін «синьо-комірцевий робітник» стосується тих, хто зайнятий фізичною працею і має від-

рядну чи погодинну оплату, а термін «білокомірцевий працівник» застосовують до зайнятих професійною чи відносно рутинною офісною й адміністративною працею в секторах зайнятості нефізичною працею, котрі отримують за свою працю фіксовану заробітну плату [2, с. 65].

Професійні класифікації призначені для відображення розподілу професійних груп, виділених зазвичай на основі критеріїв рівня кваліфікації та спеціалізації.

Попервах класифікатори цього типу розробляли статистичні агенції окремих країн, і вони мали національно-специфічний характер, проте два останні десятиліття простежується тенденція щодо уніфікації фіксування професійної належності індивідів як у статистичних, так і в соціологічних масивах. Проте, від 60-х років минулого сторіччя посилюється інтерес до порівняльних соціальних досліджень, що актуалізувало розробку єдиної методології. Зокрема, для оптимального порівняння масивів різних країн було створено міжнародні стандарти для ідентифікації певних змінних, і насамперед професії, галузі, статусу зайнятості, освіти тощо.

Міжнародна організація праці (МОП) перебрала на себе відповідальність за розробку й впровадження цих стандартів, щоб допомогти країнам поліпшити якість, надійність і порівнюваність їхніх статистик праці, а також сприяти розвитку методології порівняльних досліджень різного профілю. Останніми десятиліттями була створена й набула значного поширення Міжнародна стандартна класифікація професій ISCO-88 (International Standard Classification of Occupations).

Її застосування послугувало поштовхом для розвитку багатьох порівняльних соціальних проектів.

В Україні на основі ISCO-88 був розроблений національний Класифікатор професій України, на підставі якого з 1996 року Державний комітет статистики відстежує і публікує дані стосовно професійного розподілу населення [3; 4].

Узгодження національних класифікаторів з ISCO-88 дало підстави зіставляти професійну структуру економік із відповідними структурами європейських країн, регулювати процеси трудової міграції, здійснювати аналіз змін у професійній структурі попиту і пропозиції праці як на національному, так і на міжнародному ринку робочої сили, заповнювати міжнародні опитувальники з праці, а також повноцінно брати участь у порівняльних соціологічних проектах.

Звернемося до порівняння професійного профілю населення України та інших країн Європи за даними Європейського соціального дослідження 2006/2007 року (табл. 1).

**Професійний профіль населення в Україні й Росії,
у країнах Східної й Західної Європи
(за даними ESS-2006), %**

Професійні групи	Серед зайнятих респондентів				Серед усіх респондентів			
	Україна	Росія	Східна Європа	Західна Європа	Україна	Росія	Східна Європа	Західна Європа
Законодавці, вищі держслужбовці, керівники	14,2	6,7	9,3	9,9	9,2	4,9	8,1	8,7
Професіонали	13,6	16,8	12,4	15,6	10,3	14,9	8,7	12,8
Спеціалісти	15,4	16,0	11,9	18,9	14,4	15,4	10,5	17,0
Технічні службовці	6,0	7,0	7,9	11,9	5,6	6,8	7,6	12,9
Працівники сфери торгівлі та послуг	12,5	12,3	13,4	14,3	12,2	10,8	13,1	15,3
Кваліфіковані робітники сільськогосподарського, лісового і рибного господарств	1,0	1,9	5,5	2,1	2,0	3,4	7,2	2,7
Кваліфіковані робітники з інструментом	12,9	17,7	16,8	12,4	14,0	18,7	16,9	12,4
Оператори і складальники устаткування і машин	12,9	14,5	11,7	6,5	13,5	13,4	11,5	6,9
Найпростіші професії	11,5	7,2	11,0	8,5	18,8	11,8	16,4	11,4
Кількість респондентів	784	1244	2428	14277	1794	2057	4682	24869

За: [2, с. 78].

Отже, професійний профіль населення доволі близький у всіх країнах Східної Європи і принципово відрізняється від розвинених західних країн. Так, співвідношення «білих комірців» (перші чотири категорії) і «синіх» (наступні п'ять) в Україні становить 40% до 60%, у Росії – 42% до 58%, у країнах Східної Європи – у середньому 35% до 65%, а в західних країнах – у середньому 51% до 49%. Здійснюючи міжнародне порівняння професійних структур, вітчизняний соціолог О. Симончук зазначає, що це лише приблизний портрет професійної

диференціації, оскільки існують значні відмінності за якісними характеристиками, наприклад, групи «професіоналів» (юристів, лікарів, викладачів вищої школи тощо) у розвинених західних і пострадянських суспільствах різняться за рівнем автономії трудової поведінки, владного статусу в суспільстві, престижу праці, рівня життя, внутрішньогрупової солідарності тощо [2, с. 77]. Професіонали і спеціалісти, що утворюють так званий «новий середній клас», мають значні відмінності в різних країнах. Якщо за часів існування біполярного світу цей клас формувався незалежно у двох системах, то зараз він розвивається під впливом глобалізації. На думку російського соціолога В.Ільїна, розробники технологій виробництва, інфраструктури тощо концентруються у найрозвиненіших країнах світу, звідки їхні продукти поширюються в інші регіони світу, а в посткомуністичних країнах «новий середній клас формується за рахунок професій, що забезпечують збут імпортованих товарів, та менеджерів, що організують виробництво за схемами й технологіями, розробленими за кордоном» [5, с. 11]. У вітчизняних соціологічних проектах змінна професії, закодована відповідно до ISCO-88, використовується нещодавно – уперше її було закладено в масив Європейського соціального дослідження ESS у 2004 році, а в моніторинг Інституту соціології НАН України – у 2008 році. Порівняння професійного складу населення України, згідно з даними офіційної статистики і різних соціологічних проектів наведено в табл. 2.

Результати *статистичних досліджень* дають можливість представити професійний склад зайнятих в узагальненому вигляді, тобто розподіл за заняттями, які охоплюють всі види трудової активності, що є джерелами отримання засобів до існування. Заняття – це вид (рід) діяльності, посада чи виконувана робота, що характеризує предметний зміст праці, ступінь її інтелектуальності, кваліфікаційний рівень, потрібну освіту, рівень технічної оснащеності. За вітчизняних виробничо-господарських і технологічних умов наявні вагомні соціокультурні відмінності між переважно розумовою і фізичною працею, промисловою й сільськогосподарською тощо, зберігається надто висока частка зайнятих ручною працею (нерідко пов'язаною з докладанням значних фізичних зусиль), що потребує мінімальної професійної підготовки та не передбачає скільки-небудь високого освітньо-кваліфікаційного рівня. Так, саме представники «найпростіших професій» є найчисленнішою з-поміж професійних груп всього зайнятого населення України. Дві інші вагомні групи робітничих професій – «оператори та складальники устаткування і машин» та «кваліфіковані працівники з інструментом», які здебільшого пов'язані з виконанням робіт середньої кваліфікації, за чисельністю зайнятих посідають відповідно друге й четверте місця у переліку всіх занять.

Порівняння розподілу населення України за професійними групами відповідно до даних Держкомстату України, моніторингу та ESS, %¹

Професійні групи	Перепис населення України (5 грудня 2001 р.) [8]	Держкомстат 2007 р. (серед зайнятих)	Європейське соціальне дослідження (ESS) 2006/7 р.		Моніторинг Інституту соціології НАН України, 2008 р.	
			серед зайнятих респондентів	серед усіх респондентів	серед зайнятих респондентів	серед усіх респондентів
Законодавці, вищі держслужбовці та керівники	10,0	7,6	14,2	9,2	8,9	8,8
Професіонали	11,4	12,6	13,6	10,3	14,7	11,8
Спеціалісти	14,0	11,4	15,4	14,4	20,8	18,3
Технічні службовці	3,6	3,6	6,0	5,6	2,9	3,8
Працівники сфери торгівлі та послуг	11,2	13,6	12,5	12,2	12,0	11,4
Кваліфіковані робітники сільського, лісового і рибного господарств	2,6	1,3	1,0	2,0	1,3	1,7
Кваліфіковані робітники з інструментом	12,0	12,6	12,9	14,0	18,6	17,1
Оператори і складальники устаткування і машин	15,3	12,6	12,9	13,5	12,7	13,8
Найпростіші професії	19,6	24,7	11,5	18,8	8,0	13,3
Кількість респондентів	–	20904700	784	1784	1033	1648

За: [2, с. 69].

¹ У порівнюваних соціологічних проєктах дані щодо професійного розподілу населення України досить близькі, а відхилення є цілком припустимими й можуть бути пояснені відмінностями методів збирання даних про зайнятість респондента (в ESS – інтерв'ю, а в моніторингу – роздавально опитування) і принципів побудови вибірки (випадкова і квотна – відповідно). Натомість дані Держкомстату України і соціологічних проєктів мають низку розбіжностей; найсуттєвіша з них стосується категорії найпростіших професій серед зайнятого населення (у статистичних даних частка їх значно вища).

Серед «білих комірців» в Україні найчисленнішою є група «фахівці», які охоплюють професії, що потребують знань в одній чи більше галузях природознавчих, технічних чи гуманітарних наук, а професійні завдання полягають у виконанні спеціальних робіт, пов'язаних із застосуванням положень та використанням методів відповідних наук. Наступною за чисельністю у їхньому складі кожна дев'ята працююча особа – є сукупність працівників, зайнятих розумовою працею більш високого рівня складності та творчого характеру – «професіонали». Це професії, що передбачають високий рівень знань у галузі фізичних, математичних, технічних, біологічних, агрономічних, медичних чи то гуманітарних наук. Тут професійні завдання полягають у збільшенні існуючого фонду (обсягу) знань, застосуванні концепцій, теорій та методів для розв'язання певних проблем чи у систематизованому викладенні відповідних дисциплін у повному обсязі. А загалом сумарна частка зайнятих переважно розумовою працею (до них традиційно відносять представників чотирьох вищеназваних груп занять) у жінок України помітно вища (48,9%), ніж у чоловіків (30,2%); абсолютна чисельність жінок – «білих комірців» у півтора рази перевищує відповідну кількість чоловіків. Зазначимо при цьому, що вищеозначені «білокомірцеві» групи занять охоплюють широке коло професій, пов'язаних зі здійсненням різнопланових функцій, що часто значно відрізняються за ступенем складності, відповідальності, потребують різного рівня освіти та кваліфікації, і отже, посідають різне місце на шкалі суспільного престижу занять, мають істотні відмінності щодо рівня оплати відповідних професійних видів робіт тощо. Жіноча ж перевага значною мірою формується за рахунок представників тих занять, що потребують відносно нижчого професійно-кваліфікаційного рівня (фахівці), а також групи технічних службовців, які виконують переважно функціональні обов'язки, що найчастіше не передбачають наявності вищої освіти. Однак і у групі «професіоналів» (за загальної чисельної переваги жінок) вони часто домінують саме у найбільш «фемінізованих» підгрупах занять, що представлені спеціалістами відносно нижчої кваліфікації з числа працівників даної професійної групи. Так, серед викладачів (найчисленнішої підгрупи жінок-професіоналів) понад 2/3 жінок працюють у середніх навчальних закладах (чоловіків-викладачів – 55%), понад 15% – вчителі початкової школи та працівники дошкільних закладів (проти 2% у чоловіків) і лише 12% припадає на викладачів університетів та вищих навчальних закладів (тоді як у чоловіків – понад 36%) [6].

Специфіка ж *соціологічного* застосування класифікатора професій полягає в тому, що професію використовують як важливу змінну

при вивченні відмінностей у соціальних позиціях, життєвих стилях і поведінці, в аналізі соціальної й економічної структури суспільства та її динаміки.

Серед зайнятого населення приблизно десята його частина здійснює керівні й адміністративні функції (*законодавці, вищі державні службовці та менеджери*). Під час соціологічного опитування до цієї професійної групи зазвичай потрапляють керівники підприємств (установ) підрозділів, які мають понад 10 підлеглих, і керівники малих підприємств із 2–9 підлеглими. Від чверті до третини зайнятих є працівниками кваліфікованої нефізичної праці, серед них – *професіонали* (наукові співробітники, інженери, лікарі, юристи, економісти, архітектори, викладачі ВНЗ, учителі середньої школи тощо) і *спеціалісти* (техніки, медсестри, інспектори митної, податкової, фінансової служби, торгові представники, брокери, соціальні працівники, спортивні тренери тощо). Від 3 до 6% зайнятих в економіці становлять *технічні службовці / клерки* – професійна група, що здійснює допоміжні функції в роботі професіоналів (секретарі, діловоди, працівники, пов'язані з абформацією, оператори обчислювальних машин, бібліотекарі, адміністратори, страхові абл., збиральники податків тощо). Близько 15% – це *працівники сфери торгівлі та послуг* (продавці, перукарі, охоронці, пожежники, кухарі, офіціанти, стюардеси, кондуктори та аб.). Понад чверть зайнятих респондентів охоплені кваліфікованою фізичною працею, серед них 1–2% *сільськогосподарські робітники* (тваринники, доярки, лісники, бджолярі, садівники та аб.), 13% *робітники з інструментом* (малярі, столярі, паркетники, зварники, слюсарі, монтажники, електромеханіки, друкарі, швеї тощо) і 13% *оператори і складальники устаткування і машин* (водії вантажного і легкового транспорту, машиністи потягів, кранівники, бурильники, складальники меблів, робітники автоматичних збиральних ліній, робітники з обслуговування металоплавильних печей, трубного устаткування, бойлерів, холодильних, водоочисних печей тощо). За різними даними від 10 до 25% зайнятого населення мають *найпростіші заняття* (двірники, прибиральники, сторожі, вантажники, мийники вікон, консьєржі, пралі, працівники некваліфікованої праці в сільському господарстві та ін.) [2, с. 70].

Порівняння професійного профілю зайнятих і всіх респондентів буде наочнішим, як вже зазначалося вище, якщо дев'ять названих професійних категорій умовно згрупувати за критерієм зайнятості фізичною і нефізичною працею – у групу позицій «білокомірцевої» (перші чотири категорії у табл. 1) і групу «синьокмірцевої» (наступні п'ять категорій) зайнятості. Згідно з даними ESS, це співвідношення

серед усіх респондентів становить відповідно 39% і 61%, а серед зайнятих – 49% і 51%. Таким чином, очевидно, що сучасна структура зайнятості більшою мірою зсунута в бік білокомірцевих позицій, тобто є менше позицій зайнятості в сільському господарстві та промисловості й більше – у сфері торгівлі й інтелектуальних, соціальних і особистих послуг. Найзагальніше пояснення цим відмінностям у професійному профілі зайнятого і всього населення можна знайти, мабуть, у макроекономічних змінах і відповідній динаміці структури робочих місць [2, с. 70–71].

Отже, упродовж періоду відстеження даних про професійний розподіл спостерігається значна динаміка диференціації населення за професійними групами, що мала різну спрямованість й інтенсивність. Так, на тлі зниження загального обсягу зайнятості спостерігався зсув від синьокмірцевих занять індустріального сектора в бік сфери торгівлі та послуг.

Результати соціологічних досліджень також засвідчують важливість таких детермінант як стать, вік і місце проживання для аналізу професійної структури суспільства. Серед виявлених закономірностей соціологи відзначають факти:

- *горизонтальної гендерної асиметрії* у професійному поділі праці (жінки домінують у сфері кваліфікованої та рутинної нефізичної праці, а чоловіки – у професіях робітників фізичної праці та в управлінських позиціях; причому гендерні відмінності ринку праці мають подібний характер у всіх порівнюваних країнах);

- *вертикальної сегрегації*, показані на прикладі гендерних відмінностей в оплаті праці (у всіх професійних групах заробітна плата чоловіків значно вища, ніж у жінок), а також у посадовому профілі (чим вищим є статус позиції в посадовій ієрархії, тим рідше її обіймають жінки).

Аналіз *вікового профілю* виявив своєрідність професійних позицій різних вікових груп. Зафіксовано так званий «ефект краю»: крайні вікові групи на ринку праці – наймолодша (до 20 років) і найстарша (після 60 років) – мають специфічну структуру зайнятості, що відрізняється від «середніх» – наймасовіших і найактивніших вікових груп (віком від 30 до 60 років), що реалізують увесь спектр професій сучасного суспільства. Так, молодь віком до 20 років переважно має заняття некваліфікованої фізичної праці й сфери торгівлі та послуг, а серед працівників пенсійного віку порівняно велика частка тих, хто має найпростіші заняття, і менша – працівників торгівлі та послуг. Професійні профілі 30-, 40- і 50-літніх працівників виявилися найближчими, а 20-літні відрізняються від них меншою часткою керівників. Виявле-

ний характер взаємозв'язку віку і професії подібний у всіх порівнюваних країнах.

Поселенський профіль свідчить про принципову диференціацію професійного складу міського і сільського населення, зокрема за рівнем кваліфікації: представники найпростіших занять сконцентровані головню в селі, тоді як управлінці й працівники кваліфікованої праці – у містах; щоправда, і серед городян фіксуються розбіжності: в столиці зосереджені заняття «білих комірців», а у великих і невеликих містах – «синіх». Соціологи відзначають, що вище перелічено лише ті закономірності професійної структури українського суспільства, що дістають переконливе підтвердження в даних як офіційної статистики, так і соціологічних проектів [2, с. 94–95].

Емпіричними соціологічними дослідженнями також обґрунтовано вплив професійної зайнятості на низку соціальних показників: дохід, матеріальний добробут, статусні самооцінки, задоволеність різними аспектами життя, освітні практики тощо. Зафіксовано чітку тенденцію зростання усіх названих показників мірою підвищення професійно-кваліфікаційного статусу [7, с. 59].

Висновок. Підводячи підсумки, слід зазначити, що результати соціолого-статистичних досліджень дають можливість окреслити загальні контури диференціації класифікованих професій українського суспільства в порівняльній і часовій перспективах у комплексному вивченні соціально-професійної структури. Це робить вагомий внесок у знання про соціальну структуру українського суспільства. Вивчення соціально-професійної структури, узагальнення її рис, дослідження процесів формування, дії та трансформації дає можливість осмислити загальні закономірності соціального поступу суспільства.

---

1. Мир словарей. Социально-профессиональная структура. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mirslovarei.com/content/soc/professionalnaja-struktura-10858.html>

2. Симончук Е. Профессиональная структура современной Украины / Е. Симончук // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2009. – № 3. – С. 62–99.

3. Симончук О. Класифікатор професій ISCO-88: історія розроблення, концептуальні засади, модель операціоналізації, застосування в соціологічних дослідженнях / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 24–41.

4. ISCO-88 «Международная стандартная классификация занятий». Женева – М., 1998. – 352 с.

5. Ильин В.И. Модели классовобразования в посткоммунистическом мире // Мир России. – 2008. – № 2. – С. 3–21.

6. Курило О. Соціально-економічна структура населення: освітньо-професійний вимір. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/11847/16Kyriilo.pdf?sequence=1>

7. Симончук О. Взаємозв'язок професії і соціально-статусних характеристик / О. Симончук // Українське суспільство 1992–2009: динаміка соціальних змін; за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: ІС НАН України, 2009. – С. 48–59.

8. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Ковалиско Н.В. Специфика социально-профессиональной структуры современного украинского общества.

Отражается специфика социолого-статистического исследования применения современных классификаций профессий для выявления динамики изменений социально-профессиональной структуры украинского общества. По результатам эмпирических исследований определены особенности профессионального профиля Украины, поло-возрастной и поселенческой дифференциации населения по профессиональным группам.

Ключевые слова: *социолого-статистическое исследование, эмпирические исследования, современные классификации профессий, украинское общество.*

Kovalisko N.V. Specific Character of Socio-Professional Structure of Modern Ukrainian Society.

He article reveals the specificity of sociology, statistical analysis of the use of modern classifications of occupations to identify changes in social and professional structure of Ukrainian society. On the basis of the results of empirical studies some features of the professional profile of Ukraine, gender, age and settling differentiation of the population in accordance with occupational groups are underlined.

Key words: *sociology and statistical research, empirical research, modern classification of occupations, Ukrainian society.*

УДК 339.16.012.32

І.Б. Гапій

ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА НЕОРГАНІЗОВАНОГО СЕКТОРА ТОРГІВЛІ

Описано організаційно-економічну структуру неорганізованого сектора торгівлі загалом та детально проаналізовано його функціональну структуру. Окреслено найважливіші складові функціональної структури та визначено їх питому вагу у загальних показниках діяльності внутрішньої торгівлі, обґрунтовано об'єктивну необхідність існування та підтримки досліджуваного сектора.

Ключові слова: *торгівля, неорганізований сектор торгівлі, організаційно-економічна структура, функціональна структура.*

Постановка проблеми. Функції і завдання торгівлі постійно ускладнюються та вдосконалюються, з'являються нові механізми і форми її функціонування, відбуваються суттєві зміни в її структурі. Значного поширення набуває також неорганізований сектор торгівлі. У зв'язку з цим виникає необхідність обґрунтування стратегічних пріоритетів структурної перебудови неорганізованого сектора торгівлі та переведення його майбутнього розвитку і функціонування в кероване русло.

Методологія дослідження структурних змін ґрунтується на системному підході, відомих методах динаміки індивідуальних або групових часток тощо. При цьому кожен вид структури доцільно дослідити окремо із урахуванням особливостей та функцій.

Стан дослідження. Окремий сектор торгівлі, а саме: неорганізований, куди входять переважно фізичні особи-підприємці, залишається малодослідженим. Окремі дослідження таких видатних українських вчених, як В. Апопія [1], О. Пустовойта [6], О. Шубіна [2], А. Мазаракі [5], Т. Футало [11] дають лише загальну уяву про секторальну структуру внутрішньої торгівлі України та місце в ній досліджуваного сектора.

Мета дослідження – на основі системного підходу проаналізувати функціональну структуру неорганізованого сектора торгівлі як складової соціально-економічної системи під назвою «Торгівля».

Виклад основних положень. Ключовою в неорганізованому секторі торгівлі є організаційно-економічна структура, яка включає організаційні підсистеми, організаційно-правові форми, організаційно-управлінські структури та інші складові елементи організаційно-економічного змісту (рис. 1).

У секторі неорганізованого ринку підсистема «Торгівля» є переважною. До її складу входять:

- фізичні особи-підприємці, а також незареєстровані підприємці, які здійснюють торгівлю на постійних засадах, значна частина приватних підприємств торгівлі, їх філії і відокремлені підрозділи;
- різноманіття об'єктів торгівлі: стаціонарні (магазини, кіоски, ятки, павільйони, формальні і неформальні ринки), пересувні (автолавки, автопричепа), напівстаціонарні (торгові автомати).

Ця підсистема охоплює об'єкти, які функціонують безпосередньо в галузі торгівлі, а також позагалузеві об'єкти торгівлі, які здійснюють свою діяльність у виробничих сферах та у сфері матеріальних і нематеріальних послуг [3, с. 61].

Частка фізичних осіб-підприємців у галузі торгівлі складає понад 90%.

Рис. 1. Організаційно-економічна структура неорганізованого сектора торгівлі

Поглиблений аналіз показує, що суб'єктний склад неорганізованого сектора торгівлі не тільки зростає кількісно, але й укрупнюється (табл. 1).

Дані таблиці 1 свідчать, що обсяг товарообороту фізичних осіб-підприємців зростає досить швидко (у 2009 р. він майже подвоївся, порівняно з 2005 р.), а середня кількість працівників – дещо повільно (2009 р. до 2005 р. – 33,3%).

Крім фізичних осіб-підприємців у неорганізованому секторі торгівлі зустрічаємо приватні підприємства, філії, відокремлені підрозділи, збутові кооперативи тощо.

Середні розміри суб'єктів господарювання у сфері торгівлі*

№ з/п	Показник	Рік				
		2005	2006	2007	2008	2009
1.	Середня кількість працівників, осіб					
	- підприємства роздрібно́ї торгівлі	10,1	11,8	12,8	14,3	14,5
	- фізичні особи-підприємці	2,1	2,4	2,5	2,6	2,8
2.	Товарооборот, тис. грн.					
	- підприємства роздрібно́ї торгівлі	1349,2	2017,8	2820,7	3909,6	4733,0
	- фізичні особи-підприємці	67,9	85,2	105,9	136,7	133,6

* Розрахунки подано за даними Держкомстату України.

Серед інших організаційно-правових форм, що функціонують у внутрішній торгівлі України, частка приватних підприємств протягом останніх років складала 22–23% всіх організаційно-правових форм.

Частка філій та відокремлених підрозділів протягом останніх років перебуває на рівні 3,6–3,8% [7–10].

Важливими об'єктами в секторі неорганізованої торгівлі виступають ринки з продажу продовольчих і непродовольчих товарів.

У перехідній економіці спостерігається зміщення споживчого попиту в сферу неорганізованої торгівлі (продовольчих та непродовольчих ринків).

Так, сьогодні мережева торгівля займає близько 30% ринку роздрібно́ї торгівлі України, а ринки трохи більше 40% [4, с. 214].

Відповідно збільшується частка ринків у структурі роздрібно́го товарообороту. Причиною цього є нижча ціна на пропоновану продукцію, що при скороченні платіжнoздатного попиту населення відіграє вагомую роль.

На ринках переважно зосереджені напівстаціонарні й пересувні об'єкти торгівлі (магазини, кіоски (контейнери), лотки (ятки) тощо).

Такі об'єкти торгівлі, як магазини, розташовуються на території ринків і на прилеглих територіях.

Динаміку розвитку магазинів у сфері торгівлі можна відстежити за допомогою даних рис. 2.

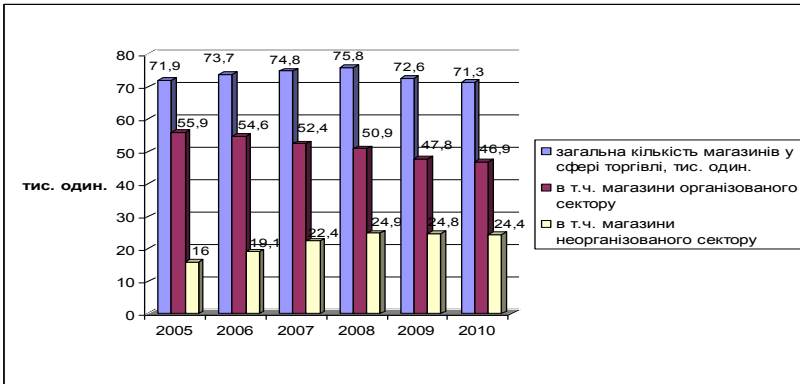

Рис. 2. Динаміка розвитку магазинів у сфері торгівлі

З рис. 2 можна спостерігати позитивну динаміку розвитку магазинів фізичних осіб-підприємців (в середньому на 5,2% щороку). У той же час кількість магазинів в організованому секторі суттєво зменшилась. Особливе місце в неорганізованому секторі торгівлі займає його функціональна структура. Вона охоплює різні види торговельної діяльності, які відображаються в профілі спеціалізації та формах здійснення торгівлі (рис. 3).

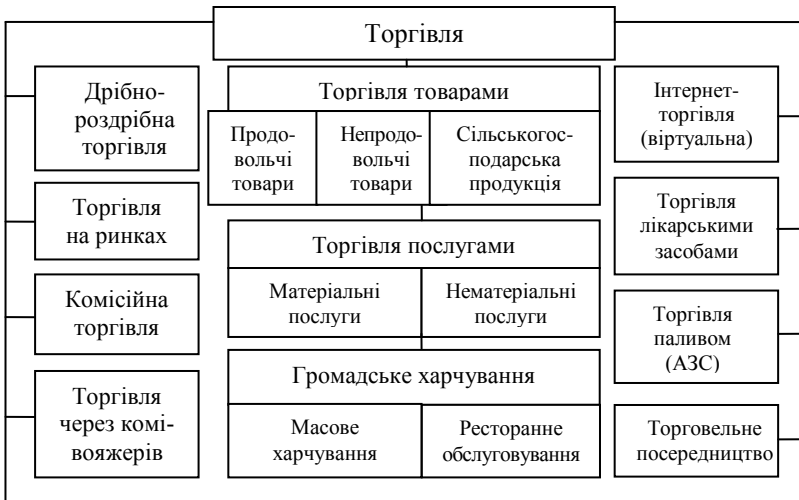

Рис. 3. Функціональна структура неорганізованого сектора торгівлі

В неорганізованому секторі переважає роздрібна торгівля, яка в свою чергу поділяється на торгівлю продовольчими (в т.ч. сільськогосподарською продукцією) та непродовольчими товарами.

За формами здійснення торгівлі виділяють комісійну, аптечну та Інтернет-торгівлю, торгівлю за методом прямого продажу, АЗС тощо. Доцільно також виокремити блок «Громадське харчування», де суб'єкти неорганізованого сектора здійснюють роздрібну торгівлю продуктами харчування та готовими стравами.

Неабияке значення для дослідження неорганізованого сектора торгівлі мають показники спеціалізації мережі роздрібної торгівлі (див. табл. 2) [7–10].

Таблиця 2

Спеціалізація мережі роздрібної торгівлі

Роки	Кількість об'єктів, одиниць	Кіоски, одиниць	Аптечні заклади, одиниць	Автозаправки, одиниць	Крамниці, одиниць	
					продовольчі	непродовольчі
2005	75203	19399	17600	5522	31891	23913
2006	73551	18970	17374	5913	29577	25004
2007	71888	19573	17145	6280	27719	24596
2008	69183	18703	16824	6594	26011	24469
2009	65334	17683	16141	...	24639	23012

Як свідчать дані, наведені у таблиці 2, загальна кількість об'єктів торгівлі, починаючи з 2005 р., зменшується. Найвищі темпи зменшення по продовольчих крамницях, а найнижчі – по непродовольчих крамницях.

Якщо у 2005 р. кількість продовольчих крамниць суттєво переважала кількість непродовольчих (майже на 8 тис. об'єктів, або на 33,4%), то у 2009 р. ця різниця склала заледве 1,5 тис. об'єктів, або 7,1%.

Таку тенденцію можна пояснити збільшенням кількості супер- та гіпермаркетів, їхніх мереж, створенням на місцях колишніх ринків сучасних торговельно-сервісних центрів, підвищенням життєвого рівня населення, що приводить до поступового переміщення споживчого попиту лише з продовольчих товарів до непродовольчих.

Крім того, за даними одноразового суцільного обстеження мережі фізичних осіб-підприємців у 2005 році суб'єктам неорганізованого сектора належало 131,2 тис. крамниць, 250,2 тис. кіосків та контейнерів, 29,3 тис. об'єктів ресторанного господарства, 411 тис. об'єктів торгівлі поза крамницями.

Цілком очевидно, що мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства, яка належить суб'єктам неорганізованого сектора, кількісно значно перевищує мережу роздрібної торгівлі в організованому секторі.

Важливими показниками, що характеризують функціональну структуру неорганізованого сектора торгівлі, є оборот роздрібної торгівлі (до якого включено роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках і фізичними особами-підприємцями) та оборот ресторанного господарства (включаючи оборот ресторанного господарства фізичних осіб-підприємців). Ці показники представлені у табл. 3 [7–10].

Таблиця 3

**Динаміка показників обороту роздрібної торгівлі
та обороту ресторанного господарства**

Роки	Оборот, млн. грн.	
	роздрібної торгівлі	ресторанного господарства
2005	174367,1	7500,0
2006	237812,0	9100,0
2007	325063,3	11392,0
2008	455964,5	15374,5
2009	444299,6	15509,9
2010	529883,2	17637,9

Як свідчать дані табл. 3, кількісні значення обсягів обороту роздрібної торгівлі та ресторанного господарства мають тенденцію до зростання. Так, оборот роздрібної торгівлі станом за 2010 рік зріс у понад три рази порівняно з 2005 роком.

Значна частка суб'єктів неорганізованого сектора здійснює діяльність з організації громадського харчування населення через мережу кафе, ресторанів, барів, закусочних тощо. Однак їх кількість та кількість посадкових місць в них з року в рік незначними темпами зменшується. Такий спад можна пояснити значною кількістю дозвільних процедур при започаткуванні бізнесу в сфері громадського харчування, контрольних інстанцій та перевірок. Крім того, не можна недооцінювати збільшення вартості ліцензій на право здійснення торгівлі алкогольними та тютюновими виробами. На заміну об'єктам ресторанного господарства приходять точки продажу готових страв, страв

швидкого приготування (fast-food), особливого поширення серед яких набули Форнетті, Free House, Чудо Піч тощо.

За спеціалізацією об'єктів ресторанного господарства переважають кафе та їдальні, які складають близько 84% кількості всіх закладів цієї сфери.

Дещо інша ситуація з роздрібним товарооборотом підприємств ресторанного господарства. Загалом тут прослідковується тенденція до збільшення його обсягів, яка пояснюється здебільшого подорожчанням продуктів харчування та інфляційними процесами. Як бачимо, тенденції, що характеризують розвиток окремих складових організаційно-економічної та функціональних структур, подекуди мають протилежний характер і зумовлені найрізноманітнішими причинами.

Висновки. Очевидно, що в роздрібній торгівлі переважає приватна форма торгівлі. Для цієї сфери характерні диверсифікація, висока якість та культура обслуговування споживачів та максимальна наближеність до них. Однак тут значно поширений ризик банкрутства.

Причинами поширення суб'єктів неорганізованого сектора можна виділити: спрощені дозвільні та реєстраційні процедури, спосіб часткової або повної зайнятості при масовому безробітті, незначний розмір стартового капіталу тощо.

Суб'єкти неорганізованого сектора торгівлі працюють зазвичай як фізичні особи-підприємці, що передбачає їхнє особисте володіння та некорпоративний характер фірми. Прибутки і збитки тут включаються лише до особистих доходів та витрат власника.

Поширеною формою здійснення підприємницької діяльності є оренда місць на ринках, у великих магазинах, підприємствах громадського харчування, системи споживчої кооперації.

Суб'єкти неорганізованого сектору торгівлі працюють також на основі колективної власності, переважно у формі товариств з обмеженою відповідальністю. Крім того, багато ознак, характерних для неорганізованого сектора торгівлі, зустрічаються в системі споживчої кооперації. Як бачимо, структурна перебудова економіки внесла нові елементи у організаційно-економічну та функціональну структури внутрішньої торгівлі України, які виправдали з часом своє існування, та відіграють сьогодні неабияку роль у забезпеченні товаропросування від виробника до кінцевого споживача.

---

1. Алопій В.В. Організація торгівлі: підручник; 3-тє вид. / [В.В. Алопій, І.П. Мішук, В.М. Ребрицький, С.І. Рудницький, Ю.М. Хомяк]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.

2. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку: монографія / за ред. О.О. Шубіна, Я.А. Гончарука. – Донецьк-Львів: ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
3. Гапій І.Б. Структурний аналіз неорганізованого сектора торгівлі / І.Б. Гапій // Торговля, комерція, підприємництво: збірник наукових праць. – Львів: Львівська комерційна академія, 2011. – Вип. 13. – С. 60–63.
4. Гапій І.Б. Основні тенденції розвитку неорганізованого сектора торгівлі / І.Б. Гапій // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий збірник. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Вип. 8. – Т. 2. – С. 211–215.
5. Мазаракі А.А. Економіка торговельного підприємства: підручник для вузів / А.А. Мазаракі, Л.О. Лігоненко, Н.М. Ушакова. – К. Хрещатик, 1999. – 800 с.
6. Пустовойт О. Розвиток ринку торговельних послуг / О. Пустовойт // Економіка України: Політико-економічний журнал Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України та Національної академії наук України. – 2004. – № 9. – С. 30–36.
7. Статистичний збірник: Роздрібна торгівля України у 2006 році / Державний комітет статистики України. – К., 2007. – 183 с.
8. Статистичний збірник: Роздрібна торгівля України у 2007 році / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 173 с.
9. Статистичний збірник: Роздрібна торгівля України у 2009 році / Державний комітет статистики України. – К., 2010. – 174 с.
10. Статистичний довідник: Україна у цифрах у 2010 році / Державний комітет статистики України. – К., 2011. – 265 с.
11. Футало Т.В. Роздрібна торгівля в Україні: основні напрями розвитку / Т.В. Футало. – Львів: Вид-во ЛКА. – 2–7. – С. 10–17.

Гапій І.Б. Функциональная структура неорганизованного сектора торговли.

Описана организационно-экономическая структура неорганизованного сектора торговли в целом и детально проанализирована его функциональная структура. Обозначены важнейшие составляющие функциональной структуры и определен их удельный вес в общих показателях деятельности внутренней торговли, обоснована объективная необходимость существования и поддержки исследуемого сектора.

Ключевые слова: *торговля, неорганизованный сектор торговли, организационно-экономическая структура, функциональная структура.*

Hapiy I.B. Functional Structure of Unorganized Sector of Trade.

This article describes the organizational and economic structure of the informal trade sector in general and gives a detailed analysis of its functional structure. The author defines major components of the functional structure and determines their proportion in the overall performance of the domestic trade, substantiates the need for operating and supporting the defined sector.

Key words: *trade, unorganized sector of trade, organizational and economic structure, functional structure.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

17 січня 2012 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.04 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук **Горбан Ірини Михайлівни** «Управління системою економічної безпеки торговельного підприємства» (спеціальність 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності).

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор **Мізюк Богдан Михайлович**, Львівська комерційна академія, декан факультету менеджменту, завідувач кафедри інформаційних систем у менеджменті.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор **Засанський Володимир В'ячеславович**, Міністерство внутрішніх справ України, заступник начальника науково-методичного центру вищих навчальних закладів; кандидат економічних наук, доцент **Франчук Василь Іванович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри фінансово-економічної безпеки.

* * *

25 січня 2012 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.04 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук **Наконечної Наталі Володимирівни** «Фінансовий контролінг в системі зміцнення економічної безпеки держави» (спеціальність 21.04.01 – економічна безпека держави).

Науковий керівник: доктор економічних наук, доцент **Флейчук Марія Ігорівна**, Львівська комерційна академія, професор кафедри міжнародних економічних відносин.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент **Васильців Тарас Григорович**, Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, заступник директора; кандидат економічних наук, доцент **Лисенков Юрій Михайлович**, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, завідувач кафедри міжнародних фінансів.

* * *

2 лютого 2012 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.04 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук **Мельника Степана Івановича** «Формування системи економічної безпеки комерційного банку в умовах модернізації економіки України» (спеціальність 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності).

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент **Франчук Василь Іванович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри фінансово-економічної безпеки.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент **Флейчук Марія Ігорівна**, Львівська комерційна академія, професор кафедри міжнародних економічних відносин; кандидат економічних наук, доцент **Гнилицька Лариса Володимирівна**, ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана», доцент кафедри обліку підприємницької діяльності.

* * *

15 березня 2012 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.130.01 у Вищому навчальному закладі «Університет економіки та права «КРОК» відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук **Франчука Василя Івановича** «Теоретико-методологічні засади організації системи економічної безпеки акціонерних товариств» (спеціальність 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності).

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор, **Кириченко Олександр Анатолійович**, Національна академія управління, професор кафедри фінансів та банківської справи.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор **Шемаєва Людмила Григорівна**, Державна навчально-наукова установа «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України, завідувач відділом макроекономічного регулювання; доктор економічних наук, доцент **Флейчук Марія Ігорівна**, Львівська комерційна академія, професор кафедри міжнародних відносин; доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, професор **Користін Олександр Євгенійович**, Київська Національна академія внутрішніх справ, начальник кафедри економічної безпеки.

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає І.М. Горбан, Н.В. Наконечну, С.І. Мельника, В.І. Франчука з успішним захистом дисертаційних робіт і бажає плідної науково-педагогічної діяльності.

НАШІ АВТОРИ

- Андрейчук У.В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бабець І.Г.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бомба М.Я.** доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри оздоровчого харчування, екології та безпеки туризму Львівського інституту економіки і туризму.
- Галиця І.О.** доктор економічних наук, завідувач кафедри менеджменту підприємств туристичної індустрії Київського університету туризму, економіки і права, науковий радник з інноваційних питань Міжнародної асоціації господарського права, академік Української технологічної академії.
- Гапій І.Б.** викладач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гарасимів Т.З.** доктор юридичних наук, професор, начальник факультету громадської безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горалько О.В.** кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гришук А.М.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Гула Л.Ф.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативного-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Захаров О.І.** кандидат економічних наук, доцент, в.о. директора ННІ менеджменту безпеки Університету економіки та права «КРОК».
- Івашків Л.Я.** кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри оздоровчого харчування, екології та безпеки туризму Львівського інституту економіки і туризму.

- Кавун С.В.** кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних систем та технологій Харківського національного економічного університету.
- Караїм М.М.** здобувач Української академії друкарства.
- Коваліско Н.В.** доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Лекарь С.І.** заступник Міністра внутрішніх справ України – керівник апарату.
- Лозовицький Д.С.** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Любенко А.М.** кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мартинів В.В.** кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки і організації книжкової справи Української академії друкарства.
- Мартинюк О.А.** старший викладач кафедри економічної кібернетики та прикладної економіки Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.
- Мельник С.І.** викладач кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Михаліцька Н.Я.** кандидат наук з державного управління, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Музика Т.П.** асистент, здобувач Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.
- Нагачевський С.В.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Наконечна Н.В.** кандидат економічних наук, старший викладач кафедри обліку і аудиту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Охримович М.М.** магістр Тернопільського національного економічного університету.
- Ревак І.О.** кандидат економічних наук, доцент, начальник кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Сандул В.А.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сидоренко О.О.** викладач Харківського торговельно-економічного інституту КНТЕУ.
- Сорбат І.В.** аспірант кафедри комп'ютерних систем та технологій Харківського національного економічного університету.
- Стричак Г.В.** кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Томаневич Л.М.** кандидат економічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Тринько Р.І.** доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Франчук В.І.** доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансово-економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Хомин О.Й.** кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Цікановська Н.А.** аспірант Університету банківської справи Національного банку України (Київ).
- Цюпко І.В.** кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Львівського державного університету внутрішніх справ.

З М І С Т

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Лекарь С.І.	
Економічна безпека України: поняття та сутність термінології.....	3
Тринько Р.І.	
Моральні аспекти антикризового управління.....	17
Бабець І.Г.	
Удосконалення методики оцінки економічної безпеки на регіональному рівні.....	26
Захаров О.І.	
Управління знаннями у системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.....	39
Франчук В.І., Мельник С.І.	
Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку.....	48
Цікановська Н.А.	
До питання про визначення сутності поняття «фінансова безпека недержавних пенсійних фондів»	59
Михаліцька Н.Я.	
Фінансова безпека підприємств та її індикатори.....	67
Горалько О.В.	
Антикризове управління банківською діяльністю в контексті фінансової безпеки.....	80
Наконечна Н.В.	
Ризики та загрози фінансовій безпеці України.....	90

Мартинів В.В., Караїм М.М.

Теоретичні аспекти управління економічною безпекою підприємств.....96

Гула Л.Ф.

Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, що вчиняються організованими групами, як одна з форм економічної загрози фінансовому ринку.....103

Ревак І.О., Охримович М.М.

Попередження економічної злочинності як невід’ємна складова ефективної роботи працівників органів внутрішніх справ.....111

Нагачевський С.В.

Організація державної закупівлі товарів, робіт й послуг як механізм використання бюджетних коштів.....118

Сандул В.А.

Злочини у сфері інтелектуальної власності – основний чинник економічної загрози споживчому ринкові України.....128

Кавун С.В., Сорбат І.В.

Математична формалізація критеріального методу виявлення інсайдерів....138

Музика Т.П.

Теоретико-методичні аспекти ефективної системи економічної безпеки агропідприємницької діяльності.....151

Хомин О.Й.

Особливості забезпечення продовольчо-демографічної безпеки України.....163

Бомба М.Я., Івашків Л.Я.

Безпека і якість продуктів харчування як важлива складова національної безпеки України.....172

Томаневич Л.М.

Якість життя населення як фактор національної безпеки держави.....181

Галиця І.О.

Інтелектуальні антиеліти як загроза економічній безпеці.....193

**СУЧАСНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ
НА ШЛЯХУ ДО БЕЗПЕКИ**

Грищук А.М.

Інновації в управлінні діяльністю підприємства.....198

Андрейчук У.В.

Необхідність державного регулювання інвестицій в Україні.....204

Сидоренко О.О.

Аналіз і проблеми формування дохідної частини зведеного бюджету
Харківської області.....213

Лозовицький Д.С.

Інформаційні ресурси підприємства як новий фактор виробництва
XXI століття.....218

Цюпко І.В., Стричак Г.В.

Інформаційна складова вітчизняних підприємств у контексті
забезпечення економічної безпеки країни.....229

Любенко А.М.

Актуальність впровадження зарубіжного досвіду при реформуванні
системи державного фінансового контролю України.....235

Мартинюк О.А.

Інноваційні технології в управлінні економічною безпекою банку.....242

Гарасимів Т.З.

Девіантна поведінка в сфері економіки як одна із форм соціального
відхилення.....247

Коваліско Н.В.

Специфіка соціально-професійної структури сучасного
українського суспільства.....255

Гапій І.Б.

Функціональна структура неорганізованого сектора торгівлі.....267

НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....276

НАШІ АВТОРИ.....279

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Лекарь С.И. Экономическая безопасность Украины: понятие и сущность терминологии.....	3
Тринько Р.И. Моральные аспекты антикризисного управления.....	17
Бабец И.Г. Совершенствование методики оценки экономической безопасности на региональном уровне.....	26
Захаров О.И. Управление знаниями в системе экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности.....	39
Франчук В.И., Мельник С.И. Научно-методические подходы к оценке уровня экономической безопасности коммерческого банка.....	48
Цикановская Н.А. К вопросу об определении сущности понятия «финансовая безопасность негосударственных пенсионных фондов».....	59
Михалицкая Н.Я. Финансовая безопасность предприятий и ее индикаторы.....	67
Горалько О.В. Антикризисное управление деятельностью в контексте финансовой безопасности.....	80
Наконечная Н.В. Риски и угрозы экономической безопасности Украины.....	90

Мартынив В.В., Караим М.М.

Теоретические аспекты управления экономической безопасностью.....96

Гула Л.Ф.

Легализация доходов, полученных преступным путем, совершаемых организованными группами, как одна из форм экономической угрозы финансовому рынку.....103

Ревак И.А., Охримович М.М. .

Предупреждение экономической преступности как неотъемлемая составляющая эффективной работы сотрудников органов внутренних дел.....111

Нагачевский С.В.

Организация государственной закупки товаров, работ и услуг как механизм использования бюджетных средств.....118

Сандул В.А.

Преступления в сфере интеллектуальной собственности – основной фактор экономической угрозы потребительскому рынку Украины.....128

Кавун С.В., Сорбат И.В.

Математическая формализация критериального метода выявления инсайдеров.....138

Музыка Т.П.

Теоретико-методические аспекты эффективной системы экономической безопасности агропредпринимательской деятельности.....151

Хомин О.И.

Особенности обеспечения продовольственно-демографической безопасности Украины.....163

Бомба М.Я., Ивашкив Л.Я.

Безопасность и качество продуктов питания как важная составляющая национальной безопасности Украины.....172

Томаневич Л.М.

Качество жизни населения как фактор национальной безопасности государства.....181

Галица И.А.

Интеллектуальные антиэлиты как угроза экономической безопасности.....193

*Раздел II***СОВРЕМЕННАЯ ЭКОНОМИКА УКРАИНЫ
НА ПУТИ К БЕЗОПАСНОСТИ****Грищук А.М.**

Инновации в управлении деятельностью предприятия.....198

Андрейчук У.В.

Необходимость государственного регулирования инвестиций в Украине.....204

Сидоренко Е.А.

Анализ и проблемы формирования доходной части сводного бюджета Харьковской области.....213

Лозовицкий Д.С.

Информационные ресурсы предприятия как новый фактор производства XXI века.....218

Цюпко И.В., Стричак Г.В.

Информационная составляющая отечественных предприятий в контексте обеспечения экономической безопасности страны.....229

Любенко А.М.

Актуальность внедрения зарубежного опыта при реформировании системы государственного финансового контроля Украины.....235

Мартынюк А.А.

Инновационные технологии в управлении экономической безопасностью банка.....242

Гарасимив Т.З.

Девиантное поведение в сфере экономики как одна из форм социального отклонения.....247

Ковалиско Н.В.

Специфика социально-профессиональной структуры
современного украинского общества.....255

Гапий И.Б.

Функциональная структура неорганизованного сектора торговли.....267

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....276

НАШИ АВТОРЫ.....279

ZMIST

Chapter I

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GROUNDS OF ECONOMIC SECURITY BUSINESS ENTITIES

Lekar S.I.

Economic security of Ukraine: the concept and nature of terminology.....3

Trynko R.I.

Moral Aspects of Crisis Management.....17

Babets I.G.

Improvement of Evaluation Methodology of the Regional Economic
Security.....26

Zakharov A.I.

Knowledge Management in the System of Economic Security of Economic
Subjects.....39

Franchuk V.I., Melnyk S.I.

Scientific and Methodological Approaches to Assess the Level of Economic
Security of a Commercial Bank.....48

Tsikanovska N.A.

On the Problem of Defining the Essence of the Concept of «Financial
Security of Private Pension Funds».....59

Myhalitska N.Ya.

Financial Security of Enterprises and its Indicators.....67

Horalko O.V.

Banking Anticrisis Management in the Context of Financial Security.....80

Nakonechna N.V.

Risks and Threats to Financial Security of Ukraine.....90

Martyniv V.V., Karajim M.M.

Theoretical Aspects of Management of Economic Security Companies.....96

Gula L.F.

Laundering of Profits Obtained by Organized Criminal Groups as a Form
of Economic Threat to the Financial Market.....103

Rewak I.O., Okhrymovych M.M.

Economic Crime Prevention as an Integral Part of Efficient Work of Law Enforcement Officers.....111

Nahachewsky S.V.

Government Purchases of Goods, Works and Services as a Mechanism of Use of Public Funds.....118

Sandul V.A.

Crimes of Intellectual Property: the Main Factor of Economic Threat of Consumer Markets of Ukraine.....128

Kavun S.V., Sorbat I.V.

Mathematical Formalization of the Criterion Method to Identify Insiders.....138

Muzyka T.P.

Theoretical and methodical aspects of effective system for providing economic security in agricultural entrepreneurship activity.....151

Khomyn O.I.

Features of Providing Food and Demographic Security of Ukraine.....163

Bomba M.J., Ivashkiv L.Y.

Safety and quality of food as an important component of national security of Ukraine.....172

Tomanevych L.M.

Quality of Life as a Factor in National Security.....181

Galica I.A.

Intelligent Anti-ties as a Threat to Economic Security.....193

Section II

**CONTEMPORARY ECONOMICS:
UKRAINE ON THE ROAD TO SAFETY**

Gryshchuk A.M.

Innovations in the Management of the Company.....198

Andreychuk U.V.

The Need for Government Regulation of Investments in Ukraine.....204

Sidorenko A.A.	
Analysis and the Problem of Forminga Profitable Partof the Consolidated Budget of Kharkiv Region.....	213
Lozovytskyy D.S.	
Information Resources of the Company – as a New Factor of the XXI Century.....	218
Tsiupko I.V., Strychak G.V.	
Information Component of National Enterprises in the Context of Economic Security.....	229
Lyubenko A.M.	
Urgency of Implementing International Experiencein Reforming the System of Financial Control over Ukraine.....	235
Martynyuk O.A.	
Innovative Technologies for Banking Economic Security.....	242
Harasymiw T.Z.	
Deviant Behaviorin the Economyasa Form of Social Rejection.....	247
Kovalisko N.V.	
Specific Character of Socio-Professional Structure of Modern Ukrainian Society.....	255
Hapiy I.B.	
Functional Structure of Unorganized Sector of Trade.....	267
ACADEMIC LIFE.....	276
AUTHORS.....	279

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія економічна

Випуск 1

Редактор *А.А. Черняк*

Комп'ютерна верстка *Н.М. Лесь*

Друк *Н.Я. Ганущак*

Здано до набору 18.06.2012 р. Підписано до друку 12.09.2012 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 17,01.
Тираж 100 прим. Зам. № 121-12.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.